

ПЕТ ГОДИНИ ПО-КЪСНО

**Неправителствените проекти
за десегрегация на
ромското образование
в България**

**Български хелзинкски комитет
София, 2005 г.**

Тази книга е изготвена
с подкрепата на
Институт „Отворено общество“

Български хелзинкски комитет

Автори:

Красимир Кънев, Емил Коен, Десислава Симеонова

Коректор: Анка Стефанова

Дизайн и предпечат: *VLL*

Печат: *МП 2000*

ISBN: 954-9738-23-X

София, 2005

Съдържание

Увод.....	8
Глава 1. Официалната политика към десегрегацията на ромското образование в България 2002–2005 г. – постижения и дефицити	11
Глава 2. Методология на оценката.....	16
2.1. Изследване на законодателството, използване и обобщаване на събраната досега информация от БХК и от други организации, занимаващи се с оценка на ромското образование	16
2.2. Тестове за оценка на образователните постижения по математика и по български език на учениците от десегрегационните проекти съвместно с Министерството на образованието и науката.....	17
2.2.1. Подбор на училищата и паралелките за оценката.....	17
2.2.2. Методология на оценката на образователните постижения	18
2.2.3. Съдържание на тестовете по български език и математика.....	19
2.3. Събиране на информация за структурата, начина на работа и местната подкрепа за проектите чрез посещения в градовете, в които те функционират.....	20
2.4. Теренно изследване за междуетническите нагласи и нагласите към десегрегацията сред българи и роми	21
Глава 3. Обобщени резултати от теста.....	24
3.1. Методология на проверката и оценяването на писмените работи по български език и математика.....	24
3.2. Причини за изключване на резултатите от кварталното училище в Хасково от интерпретацията на данните	24
3.3. Обобщени резултати от оценката.....	26
3.3.1. Обща оценка на организацията и на посещаемостта	26
3.3.2. Среден успех на ромските деца в кварталните училища и в интегрираните паралелки.....	28
3.3.3. Среден успех на ромските деца от кварталните училища и интегрираните паралелки по градове.....	29
3.3.3.1. Тест по математика.....	29

3.3.3.2. Тест по български език	30
3.3.4. Среден успех на ромските деца – участници в проекта, и българските деца от интегрираните паралелки по градове	33
3.3.4.1. Тест по математика.....	34
3.3.4.2. Тест по български език	35
3.4. Сравнение на резултатите на ромските деца от интегрираните паралелки по градове	37
3.5. Обобщение.....	38
Глава 4. Резултати от изследването на междуетническите нагласи и нагласите към десегрегацията.....	39
4.1. Проблемната ситуация	39
4.2. Основни изводи	40
4.3. Образът на малцинствата в „очите“ на мнозинството.....	41
4.3.1. Нагласите към ромите	41
4.3.2. Нагласите към турците.....	45
4.3.3. Нагласите към евреите.....	47
4.4. Отношение към правата на етническите малцинства	48
4.5. Нагласи към поведенческа толерантност.....	50
4.6. Отношение към интегрираното образование на децата от малцинствата	51
4.7. Нагласите на ромите.....	52
4.7.1. Образът на българите, турците и евреите в „очите“ на ромите.....	52
4.7.2. Отношение към десегрегацията на образованието.....	53
4.7.3. Усещане за дискриминация	54
Глава 5. Преглед на действащите проекти	55
5.1. Видин.....	55
5.1.1. Общи данни за проекта.....	55
5.1.2. Екип, осъществяващ проекта	58
5.1.3. Педагогически профил на проекта.....	59
5.1.3.1. Организация на проекта.....	59

5.1.3.2. Резултати от тестовете	61
5.1.4. Извънкласна работа и социални дейности.....	62
5.1.5. Политическа, административна и обществена подкрепа на проекта	62
5.2. Монтана	63
5.2.1. Общи данни за проекта.....	63
5.2.2. Екип, осъществяващ проекта	66
5.2.3. Педагогически профил на проекта	67
5.2.3.1. Организация на проекта.....	67
5.2.3.2. Резултати от тестовете	70
5.2.4. Извънкласна работа и социални дейности	71
5.2.5. Политическа, административна и обществена подкрепа на проекта.....	71
5.3. Стара Загора	72
5.3.1. Общи данни за проекта.....	72
5.3.2. Екип, осъществяващ проекта	75
5.3.3. Педагогически профил на проекта	76
5.3.3.1. Организация на проекта.....	76
5.3.3.2. Резултати от тестовете	77
5.3.4. Извънкласна работа и социални дейности.....	79
5.3.5. Политическа, административна и обществена подкрепа на проекта	80
5.4. Сливен	80
5.4.1. Общи данни за проекта.....	80
5.4.2. Екип, осъществяващ проекта	84
5.4.3. Педагогически профил на проекта	86
5.4.3.1. Организация на проекта.....	86
5.4.3.2. Резултати от тестовете	87
5.4.4. Извънкласна работа и социални дейности.....	89

5.4.5. Политическа, административна и обществена подкрепа на проекта	89
5.5. Хасково	91
5.5.1. Общи данни за проекта.....	91
5.5.2. Екип, осъществяващ проекта	93
5.5.3. Педагогически профил на проекта.....	94
5.5.4. Извънкласна работа и социални дейности.....	96
5.5.5. Политическа, административна и обществена подкрепа на проекта	96
5.6. Плевен	97
5.6.1. Общи данни за проекта.....	97
5.6.2. Екип, осъществяващ проекта	100
5.6.3. Педагогически профил на проекта.....	102
5.6.3.1. Организация на проекта.....	102
5.6.3.2. Резултати от тестовете	103
5.6.4. Извънкласна работа и социални дейности.....	104
5.6.5. Политическа, административна и обществена подкрепа на проекта	105
5.7. Други десегрегационни проекти	106
5.7.1. Десегрегационният проект в София.....	105
5.7.2. Десегрегационният проект в Пловдив	109
Глава 6. Десегрегацията и целите на интегрираното образование	111
6.1. Десегрегацията и факторите, влияещи на образователните постижения	111
6.1.1. Допълнителната педагогическа работа.....	112
6.1.2. Качеството на обучението в приемните училища	113
6.1.3. Социалният статус на родителите и децата.....	114
6.1.4. Образованието на родителите.....	115
6.1.5. Расизмът	116
6.1.6. Религията	117

6.1.7. Особеностите на индивидуалната социализация в семейството и в училището.....	118
6.1.8. Социалното подпомагане	119
6.2. Десегрегацията и междуетническите нагласи	119
Глава 7. Изводи и препоръки.....	121
7.1. Изводи	121
7.2. Препоръки към държавните и местните органи на властта.....	121
7.3 Препоръки към неправителствените организации и техните донори.....	122
Приложение № 1. Общи данни за проектите	125
Приложение № 2. Въпросник за събиране на информация за проектите.....	127
Приложение № 3. Основни социално-демографски характеристики на българите и на ромите, влезли в съответните извадки	132
Приложение № 4. Брой на учениците, участвали в оценката по градове и училища	134

Увод

През 2002 г. Български хелзинкски комитет (БХК) направи оценка на неправителствените проекти за десегрегация на ромското образование в България¹. По това време в страната функционираха шест такива проекта, които се осъществяваха от местни ромски неправителствени организации и се подкрепяха от Програмата за ромско участие на Институт „Отворено общество“, Будапеща. Целта на тези проекти бе и продължава да бъде интегриране на образованието на ромските деца с това на българските им връстници в едни и същи училища чрез извеждането им от училищата и детските градини на ромските гета и записването им в общински училища извън тях. Моделът на десегрегация, който бе възприет първоначално във видинския проект, а след това и в останалите градове, включваше всички или повечето от следните елементи:

1. Записване на ромски деца в колкото е възможно повече приемни училища извън ромските квартали.
2. Осигуряване на педагогическо ръководство на проекта от специално наети педагози, които самостоятелно или чрез консултации с другите участници в проекта и с ръководствата на приемните училища определят стратегията на записването, нуждата от допълнителна педагогическа работа, формите на извънкласна работа и упражняват надзор върху работата на наставниците.
3. Осигуряване на политическата и обществената подкрепа на проекта от ръководните фактори в образованието, сред ромската общност и НПО и сред политическите сили в населеното място.
4. Назначаване на специално наети наставници, обикновено по един за всяко от приемните училища, които посрещат нуждите на записаните деца и на техните учители и осъществяват всекидневната връзка между училището, ръководството на проекта и родителите.

¹ Виж: Български хелзинкски комитет, „Първите стъпки: Оценка на неправителствените десегрегационни проекти в шест града на България“, София, декември 2002 г., достъпен и на: www.bghelsinki.org

5. Транспортиране на учениците от ромския квартал с автобуси, които са специално закупени от неправителствената организация за целите на проекта и са обозначени по съответен начин.
6. Организиране на допълнителни часове за изоставащите деца от учителите в приемните училища или от специално наети за целта педагози. Това включва също така осигуряване на допълнителна работа с децата през летните и ваканционни месеци.
7. Осигуряване на възможности за допълнително квалифициране на учителите от приемните училища с особен акцент върху мултикултурното образование.
8. Провеждане на извънкласни мероприятия – чествания, екскурзии, лагери и др. с ясно изразен мултикултурен характер с привличане на деца и родители – роми и българи.
9. Осигуряване на подкрепата на местните образователни и общински власти, както и на неправителствените организации и медиите;
10. Осигуряване на учебни помагала и на закуски за нуждаещите се, а в някои случаи и на дрехи и обувки.
11. Подпомагане на ромските родители при участието им в родителските срещи в приемните училища и периодично организиране на родителски срещи на участниците в проекта, както и полагане на други усилия за информиране и привличане към работата на проекта на родителите роми.

Първоначалната оценка на БХК се ограничи до начина на организиране на проектите, политическата, административната и обществената подкрепа за тях в местните общности и някои от ефектите и препятствията пред интегрираното образование в България. В нея специфичният компонент, свързан със сравнителна оценка на образователните постижения, доколкото изобщо бе застъпен, се основаваше само на оценките, получени в рамките на установената образователна система. Оценяващият екип изхождаше от убеждението, че положителният ефект от интегрираното обучение е самоочевиден. Освен това твърде краткият период на функциониране на проектите (за повечето от тях – само една година) правеше много трудна преценката на специфичния ефект от интегрираното образование.

Междувременно от стартирането на неправителствените десегрегационни проекти изминаха пет години. Те бяха не само години на

развитие и укрепване на проектите, но и на утвърждаване на идеята за интегрирано образование в българското общество. Тази идея навлезе в българския политически и обществен дебат. Тя рефлектира върху нагласите на българите и ромите, както и върху тези на образователните специалисти, на изследователите и администраторите на българското образование. Върху тези нагласи оказаха влияние правителствените политики, динамиката на междуетническите нагласи и конкретните резултати от осъществяването на проектите в местните общности. Наред с това стана възможно да бъде направена една по-комплексна педагогическа оценка на ефекта от интегрираното образование.

Това бяха факторите, които мотивираха Български хелзинкски комитет да направи отново оценка на неправителствените десегрегационни проекти пет години по-късно през 2005 г. Тази оценка бе финансирана от основния донор на тези проекти, Програмата за ромско участие на Институт „Отворено общество“, Будапеща. За осъществяването ѝ БХК формира голям екип от сътрудници, чието ръководство за различните елементи и фази на оценката бе поето от г-жа Десислава Симеонова, г-н Емил Коен, г-жа Юлиана Методиева и г-н Красимир Кънев. От страна на Министерството на образованието и науката (МОН) осъществяването на теста бе ръководено от г-н Йосиф Нунев и г-жа Офелия Крумова. Изследването на междуетническите нагласи и нагласите към интегрирано образование сред българите и ромите бе осъществено на терен от **BBSS Gallup International** под ръководството на г-н Живко Георгиев. Г-н Красимир Кънев, г-жа Десислава Симеонова и г-н Емил Коен написаха крайния доклад на оценката.

1. Официалната политика към десегрегацията на ромското образование в България 2002–2005 г. – постижения и дефицити

Десегрегацията на ромското образование беше формулирана като цел на правителствената политика на две български правителства с приемането от правителството на ОДС на Рамковата програма за равноправно интегриране на ромите в българското общество на 22 април 1999 г.² В сферата на образованието Рамковата програма предвижда шест типа мерки, насочени към преодоляване на дискриминацията и ефектите от нея: десегрегация на ромските училища, премахване на практиката нормално развити ромски деца да бъдат насочвани към помощни училища, противодействие срещу проявите на расизъм в класната стая, осигуряване на възможност за изучаване на ромски език в училище, подготовка на роми с университетско образование и създаване на програми за ограмотяване и квалификация на възрастни роми. Рамковата програма предвижда дългосрочна стратегия за пълното премахване на сегрегирани ромски училища и действени мерки за интегриране на ромското образование с това на останалите деца.

Рамковата програма обаче остана до голяма степен един документ за външна употреба, без реални стъпки и без дори намерение за нейната реализация. Политиката на българските правителства да се приемат документи в сферата на малцинственото образование, но не и реални стъпки към реализиране на формулираната в тях политика, продължи и след 1999 г. През лятото на 2001 г. след парламентарните избори бе сформирано ново правителство, на НДСВ и ДПС, което, поне на думи, продължи политиката на предишното в сферата на ромското образование. През септември 2002 г. МОН издаде „Указание за интегриране на децата и учениците от малцинствата“³. С него министерството постави две стратегически задачи по отношение на ромското образование: подготовка за извеждане на ромските деца от учебните заведения по кварталите и преустановяване на насочването

² Рамковата програма не бе официално публикувана години наред след нейното приемане. Едва напоследък тя намери място на сайта на Националния съвет за сътрудничество по етническите и демографските въпроси: <http://www.ncedi.government.bg>.

³ Министерство на образованието и науката, „Организация и управление на дейностите в общообразователните, професионалните и специалните училища“, Приложение № 10, София, 2002 г.

на нормално развити деца към училища за деца с умствена изостаналост. Това указание обаче не бе от характер да задължи общините да го спазват. На 25 юни 2003 г. МОН създаде Консултативен съвет по образованието на децата и учениците от етническите малцинства⁴. Една от функциите на този съвет бе формиране и реализиране на национална образователна политика по отношение интеграцията на децата от малцинствените етнически общности в България, разработване на стратегия и предлагане на конкретни мерки за десегрегацията на предучилищните заведения и училищата в ромските квартали. Официалната позиция на МОН за ромското образование бе формулирана най-пълно в Стратегията за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства, одобрена от министъра на образованието и науката на 11 юни 2004 г.⁵ В нея „пълноценната интеграция на ромските деца и ученици чрез десегрегация на детските градини и училищата в обособените ромски квартали“ се поставя като приоритетна цел на министерството, към реализацията на която следва да се пристъпи незабавно.

Наред с формулирането на програмни документи, правителството направи и два опита да конкретизира стратегиите за десегрегация на ромското образование в практически планове. Първият от тях бе планът за изпълнение на Рамковата програма за равнопоставено интегриране на ромите в българското общество за периода 2003–2004 г. от 25 септември 2003 г., разработен набързо в навечерието на поредния Редовен доклад на Европейската комисия⁶. В този план като конкретна стъпка се предвижда идентифициране в срок до януари 2004 г. на приемните учебни заведения извън ромските квартали и разработване на модели за прием с въвеждане на показатели за смесване на ромските деца с другите им връстници. Друга конкретна стъпка, която този план предвиди, бе осигуряване на транспортирането на ромските деца до интегрираните училища при необходимост, за което бе поставен страният срок януари 2004 г. Нито една от тези инициативи не бе реализирана. Планът предвиди и други, несвързани или частично свързани с десегрегацията мерки за подобряване на ромското образование, които в по-голямата си част останаха също нереализирани.

⁴ Заповед на министъра № Д09-528/25 юни 2003 г.

⁵ Достъпна на: <http://www.minedu.government.bg>.

⁶ Достъпен на: <http://www.ncedi.government.bg>.

Най-разгърнатият план за действие в сферата на гарантирането на равен достъп на ромските деца до качествено образование бе подготовеният в навечерието на откриването на Десетилетието на ромското включване през февруари 2005 г. Национален план за действие 2005–2015 г.⁷ Този план предвижда създаване в рамките на МОН на Център за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства и на специализиран фонд за образователна интеграция и правилник за приложението му. За този фонд планът предвиждаше 1 000 000 лева за 2005 г., заделени от държавния бюджет. Планът също така предвижда разработване на общински програми и планове за действие с конкретни графици за преместване на децата от сегрегирани училища и детски градини в ромските квартали и „закриване на етнически обособените детски градини и училища при осигуряване на необходимия транспорт и зачитане на желанието на родителите“. Тази дейност обаче не е финансово обезпечена в плана. Както планът за изпълнение на Рамковата програма, така и Националният план за Десетилетието на ромското включване интегрират правителствените проекти, финансирани по програмата ФАР на Европейския съюз, в системата от мерки, които те предвиждат за подобряване на ромското образование. Тези проекти включват подпомагане на ромски семейства с учебни помагала и материали, обучение на помощник-учители и др. Макар че тези мерки се предполага да бъдат съгласувани с дейностите по десегрегацията, на практика част от тях (например обучението на помощник-учителите) започна и дори приключи преди започването на предвидените от правителството програми за десегрегация на ромското образование.

Един от подходите, чрез които правителството се опита да започне процес на десегрегация, бе създаването на специален фонд за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства. Очакваше се фондът да се управлява от управителен съвет, в който участват държавни чиновници и представители на малцинствени неправителствени организации. Средствата за този фонд се предполагаше да дойдат от държавния бюджет (като допълващо финансиране) и основно – от международни донори. Проект за такъв закон бе изработен през есента на 2004 г., но на 7 октомври 2004 г. с популистки и дори чисто расистки аргументи едно мнозинство в парламента, съставено от лявата, дясната опозиция и части от проправителственото мнозинство, го отхвърли още на първо четене.

⁷ Достъпен на: <http://www.ncedi.government.bg>.

Издадено в неудобно положение, правителството реши да преобработи законопроекта за фонда в постановление на Министерския съвет. То бе обнародвано на 19 януари 2005 г. С постановлението се създава Център за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства към министъра на образованието и науката. Центърът разработва и финансира проекти, целящи осигуряване на равен достъп до качествено образование на тези деца. Той се ръководи от управителен съвет и директор. Управителният съвет се състои от девет членове, повечето от които служители в различни държавни ведомства. Само трима от членовете са представители на юридически лица с нестопанска цел. Центърът трябваше да акумулира средства от международни и местни донори, както и от държавния бюджет, и да ги изразходва за проекти, свързани със съвместно обучение на деца и ученици от различен етнически произход. За да заработи, постановлението предвижда създаването на правилник за дейността на центъра. Такъв бе изработен от специално създадена група към МОН през пролетта на 2005 г., но към момента на написването на този доклад не е приет от Министерския съвет. Междувременно през август 2005 г. бе избрано ново правителство на България с изцяло ново ръководство на МОН и съдбата на този проект понастоящем е твърде несигурна.

Очевидно основният проблем с подхода към десегрегацията на ромското образование на последните две правителства бе разминаването между политически установки и практика, между думи и дела. Това впрочем е общ проблем на българската политика, макар че в нито една друга сфера на обществения живот разминаването не е било толкова драстично. След всички програми, стратегии и планове, които се написаха от 1999 г. насам, остава фактът, че към настоящия момент няма нито едно ромско дете, което да е изведено от училище в гетото и записано в интегрирано училище с целенасочените и планомерни усилия на официалните власти. Десегрегацията на ромското образование през всичките тези години остана изключително усилие на неправителствените организации.

Противоречивата правителствена политика в сферата на десегрегацията на ромското образование попадна във фокуса на Европейската комисия скоро след стартирането на неправителствените десегрегационни проекти. В Редовния доклад за напредъка на България в процеса на присъединяване към ЕС от 2002 г. комисията заяви: „Следва да бъдат положени усилия за борба със сегрегацията и да се насърчи интеграцията. В

ход са няколко инициативи чрез спонсорство за решаване на проблема със сегрегацията, но това все още не е практика за правителствената политика.“⁸ Оценката на комисията в следващите доклади обаче е противоречива. Редовният доклад от 2003 г. отбелязва публикуването на указанието от септември 2002 и плана за действие за изпълнение на Рамковата програма от септември 2003 г. като стъпки в правилната посока, но не отбелязва липсата на каквито и да било практически действия за тяхното прилагане, както и за реализирането на мерките от приетите по-рано документи⁹. Редовният доклад от 2004 г. е малко по-критичен. В него се отбелязва, че по отношение на десегрегацията на ромското образование „няма достатъчна решимост да се разработи специфична политика в тази област от краткосрочен до дългосрочен план“¹⁰. Мониторинговият доклад на комисията от октомври 2005 г. отбелязва приемането на дългосрочния План за действие в рамките на Декадата за ромско включване 2005–2015 г., но набляга, че страната трябва да осигури неговото финансиране и практическо изпълнение. Според комисията, ключовите реформи в борбата с дискриминацията в областта на образованието все още не са изпълнени, а общото заключение е, че „при всичките стратегически документи и програми за образователна интеграция на деца от ромското малцинство реалното положение [в тази сфера] не се е променило съществено“¹¹. Но при всичките критични оценки, които Европейската комисия справедливо направи на правителствената политика към интеграция на ромите и по-специално към сериозните дефицити в практическото осъществяване на десегрегацията на ромското образование, изводите на редовните доклади неизменно бяха, че България изпълнява политическите критерии за членство.

⁸ Редовен доклад за напредъка на България в процеса на присъединяване – 2002 г., с. 43, достъпен на: <http://www.evgora.bg>

⁹ Редовен доклад за напредъка на България в процеса на присъединяване – 2003 г., с. 27-28, достъпен пак там.

¹⁰ Редовен доклад за напредъка на България в процеса на присъединяване – 2004 г., с. 26, достъпен пак там.

¹¹ Мониторингов доклад на Европейската комисия за България – 2005 г., с. 15, достъпен пак там.

2. Методология на оценката

Работата по оценката на десегрегационните проекти бе извършена от екипа на БХК в периода април–септември 2005 г. Тя включи няколко относително обособени дейности, свързани с различните методи за оценка на отделни аспекти от образователната десегрегация, осъществявана чрез неправителствените проекти. Същевременно работата в различните направления бе използвана за събиране на информация и оценки по другите направления.

2.1. Изследване на законодателството, използване и обобщаване на събраната досега информация от БХК и от други организации, занимаващи се с оценка на ромското образование

БХК следи законодателството и практиката в сферата на образованието на малцинствата и по-специално на ромите още от средата на 90-те години. Въпреки това екипът, осъществил настоящата оценка, наново направи критичен преглед на законодателството и административното нормотворчество от последните четири години. Представители на БХК участваха в изработването на Рамковата програма за равнопоставено интегриране на ромите в българското общество, в инициативите по застъпничество за нейната реализация и в подготовката на някои от нормативните и други документи, свързани с десегрегацията на ромското образование. Изследователи на организацията взеха участие в няколко международни проекта за мониторинг на положението на ромите и на правителствената политика спрямо малцинствата. БХК чрез своите издания през последните години даваше поле за публична изява на широк спектър от виждания за ромското образование и по-общо, за равнопоставеното интегриране на ромите в българското общество.

Редица аспекти от образованието на ромите предизвикаха вниманието на БХК в хода на изследванията на системата от институции за деца в България. В периода 1996–2005 г. организацията подготви осем обемни публикации за тази система, в която ромските деца преобладават. През 2004 г. изследовател на БХК посети всички незащитени към датата на посещението бивши Основни училища със засилено трудово

обучение (ОУЗТО), които понастоящем са сегрегирани ромски учителища, и подготви доклад.

Всички изброени по-горе изследователски и застъпнически инициативи оставиха богат информационен фонд, който настоящата оценка ползва интензивно. Екипът на БХК проучи и публикациите на други местни организации, посветени на ромското образование, както и няколко изследвания на международни организации по тези и сходни теми.

2.2. Тестове за оценка на образователните постижения по математика и по български език на учениците от десегрегационните проекти съвместно с Министерството на образованието и науката

Оценката на образователните постижения на учениците – участници в десегрегационните проекти, бе извършена съвместно с Министерството на образованието и науката (МОН) и Регионалните инспекторати по образованието (РИО) през май 2005 г. Целта ѝ бе да сравни образователните постижения на ромските деца-участници в проектите с тези на децата, които посещават сегрегирани квартални училища, както и с тези на българските деца в интегрираните училища. Изискването за подбора на ромските деца – участници в десегрегационните проекти, както и за ромските деца от кварталните училища, бе те да са се обучавали съответно в интегрирана и в сегегирана среда непрекъснато в продължение на четири години, за да може да се прецени най-пълно ефектът от обучението в двата типа училища – сегрегирани и интегрирани. Оценката се проведе в шест града, в които се осъществяват десегрегационни проекти – Видин, Монтана, Плевен, Сливен, Стара Загора и Хасково¹².

2.2.1. Подбор на училищата и паралелките за оценката

Подборът на училищата и паралелките за провеждане на оценката бе извършен от БХК съвместно с Министерството на образованието и науката. За участие в оценката бяха подбрани кварталните „ромски“ училища във всеки един от шестте града и част от приемните училища

¹² От 2002 г. десегрегационен проект се осъществява и в София, а от 2005 г. – в Пловдив. Поради факта, че оценката се съсредоточи върху ученици, посещавали интегрирани паралелки четири поредни години, това автоматично изключи софийския проект, който стартира по-късно и през учебната 2004/2005 година все още нямаше четвъртокласници, както и проекта в Пловдив, стартирал през септември 2005 г.

ща, в които се осъществяват десегрегационни проекти, с предимство на тези, които са записани с по-голям брой деца по проекта. Информацията за учениците в четвърти клас в училищата постъпваше от два източника: от справките, подавани от директорите на училищата, попаднали в теста¹³, и от ръководителите на десегрегационните проекти. В училища с по-голям брой паралелки на случаен признак бяха подбрани паралелки, в които да се обучават повече от 50 % от учениците в IV клас по проектите. Някои от предварително определените за тестване училища отпаднаха поради съвпадане на датата на теста с извънкласни учебни занимания като например „зелено училище“. В крайна сметка оценката обхваща общо 26 училища – 18 приемни и 8 квартални и общо повече от 1100 деца от четвърти клас.

Обобщена информация за броя на учениците – участници в оценката, е представена в Таблица 1.

Таблица 1.
Брой на учениците, участвали в оценката

	По български език	По математика
Общ брой ученици от IV клас, участвали в оценката	1157	1172
Брой на учениците роми от IV клас, обучавани непрекъснато в продължение на четири години в рамките на десегрегационните проекти, участвали в оценката	92	90
Брой на учениците роми от IV клас от кварталните училища, участвали в оценката	196	198

Подробна информация за броя на участниците в тестовете по градове и училища е представена в Приложение № 4 на този доклад.

2.2.2. Методология на оценката на образователните постижения

Оценката на образователните постижения бе извършена чрез провеждане на два теста в два последователни дни – по български език на 12 май и по математика на 13 май, върху две групи ученици:

¹³ Справката за учениците в четвърти клас в приемните и в кварталните училища на градовете, в които се осъществяват десегрегационни проекти, беше изготвена със съдействието на МОН от директорите на училищата и предоставена на БХК.

- **I група** – ромски и български ученици от четвърти клас, които са се обучавали непрекъснато в продължение на четири години в интегрирани паралелки на приемни училища.
- **II група** – ромски ученици от четвърти клас, които са се обучавали непрекъснато в квартални училища, в които учат деца от преобладаващо ромски произход.

Оценката се провеждаше в един и същ учебен час в рамките на редовните учебни занимания, а двата теста обхващаха всички деца от дадена паралелка. Така в тестовете в приемните училища се включиха и деца, които не участват в десегрегационните проекти, т.е. деца от неромски произход. Това позволи да се направи сравнение между техните образователни постижения и тези на техните ромски съученици от двата типа училища.

Провеждането на оценката по места бе организирано от комисии, назначени от началника на Регионалния инспекторат по образование (РИО) във всеки град. Регионалните инспекторати осигуриха и квестори за провеждането на проверката през двата дни във всички паралелки, които трябваше да гарантират самостоятелността на писмената работа. Квесторите бяха експерти на РИО или учители от други училища, различни от тези, включени в извадката. На свой ред БХК осигури наблюдатели в паралелките, в които се провеждаха тестовете. Това бяха служители на организацията, както и местни педагози, журналисти и представители на неправителствени организации.

Тестовете бяха размножени в достатъчно екземпляри за всички ученици и предоставени на началниците на РИО в запечатани пликове в деня преди теста. Отварянето на пликовете стана половин час преди теста от представител на РИО в присъствието на директора на училището и на началните учители, в чиито паралелки щеше да се извършва проверката, квесторите и наблюдателите на БХК.

2.2.3. Съдържание на тестовете по български език и математика

Тестовете по български език и математика за оценката бяха осигурени от Министерството на образованието и науката. МОН направи заявка за разработване на теста по математика от научни работници, занимаващи се с тестология във Факултета по математика и информатика към Софийски университет „Св. Климент Охридски“ – доц. д-р

Николина Георгиева и доц. Кирил Банков. Тестът по български език също беше разработен по методика на доц. Кирил Банков. И двата теста бяха апробирани първо в училища в София, а след това и в цялата страна сред представителна извадка от ученици през 1998 г. Г-н Георги Симитчийски, представител на звено за оценяване към МОН, беше ръководител на екипите, разработили проверовъчните материали.

Тестът по български език се състоеше от пет елемента: диктовка и създаване на текст, правописна задача (попълване на липсващи букви), езикова задача (определяне на части на речта, определяне на род и число на прилагателно и съществително и лице, число и време на глагол), и редактиране на текст (избягване на повторения в даден текст от диктовката).

В теста по математика бяха включени четири задачи, всяка с няколко подточки: слагане на знаци за по-голямо/по-малко/равенство между две шестзначни цифри, извършване на аритметичните действия събиране, изваждане, умножение, делене и комбинации от тези действия, аритметична задача с условие (намиране цена на един тон ориз и един тон захар по дадени параметри) и една геометрична задача с условие (намиране на обиколка и лице на правоъгълник по дадени параметри).

2.3. Събиране на информация за структурата, начина на работа и местната подкрепа за проектите

От април до края на септември екипът на БХК посети няколко пъти градовете, в които неправителствените десегрегационни проекти функционират. По време на посещенията, които се осъществиха преди, по време и след тестовете по български език и математика, той събра информация за структурата, начина на работа и местната подкрепа за проектите чрез:

- Събиране на всякакви свързани с проектите документи (оценки, описания на проектите, доклади пред донори, текущи доклади на членове на екипа, доклади на регионалните РИО, научни публикации, информационни брошури, публикации в медиите и др.).
- Интервюта с ръководителите на проектите и с членовете на екипите на проектите.
- Интервюта с представители на РИО и на общинските служби за управление на образованието.

- Интервюта с родители на ромски деца, които са записани в програмата.
- Интервюта с ромски деца, които са записани в програмата.
- Интервюта с родители на ромски деца, които не са записани в програмата.
- Интервюта с директори и учители от приемните училища.
- Интервюта с директори и учители от ромските училища.
- Интервюта с български родители на деца от приемните училища.
- Интервюта с неправителствени организации, работещи в сферата на ромското образование.
- Интервюта с ромски активисти и роми, заемащи служби в държавната и общинска администрация.
- Интервюта с други експерти.

Интервютата и прегледът на документацията бяха основните средства, чрез които се очертаха характеристиките на проектите в съответствие с предварително разработените индикатори. Последните бяха разработени в специален въпросник, който стана основа за изследването на документите и провеждането на интервютата. Този въпросник до голяма степен повтаря въпросника от първоначалната оценка на десегрегационните проекти от 2002 г. (виж Приложение № 2). Допълнителните въпроси в него засегнаха обсъждането на резултатите от теста и изследването на факторите, влияещи върху образователните постижения на ромските деца в допълнение към интегрираното образование.

2.4. Теренно изследване за междуетническите нагласи и нагласите към десегрегацията сред българи и роми

В рамките на проекта за проучване на състоянието на десегрегационните проекти у нас беше направено и социологическо изследване на тема „Българи и роми: Междуетнически нагласи, социални дисбаланси и ценностни ориентации“. Това бе национално представително изследване сред български граждани на възраст от 18 до 70 г. През май 2005 г. бяха интервюирани 1112 души етнически българи и 1104 роми. Инструментариумът на изследването бе разработен от авторски колектив в състав д-р Красимир Кънев (ръководител), гл. ас. Живко

Георгиев и хон. преподавател Емил Коен. С цел запазване на диахронната сравнимост в инструментариума бяха използвани, наред с конструираните специално за целта на сегашното изследване, също така и индикатори, вече ползвани в предишни разработки на д-р Кънев¹⁴. Работата на терен бе извършена от **BBSS Gallup International** през втората половина на май в 180 населени места. Изследването е представително за етническите общности на българите и на ромите на територията на България. В Приложение № 3 са представени основните социално-демографски характеристики на българите и на ромите, влезли в съответните извадки.

Целта на проучването бе, най-общо казано, да се види в каква обществена обстановка работят проектите за десегрегация. Поради това задачите на изучаването бяха: проучване на състоянието на междуетническите нагласи, междуетническите различия в ценностните и в политическите ориентации и междуетническите различия в религиозността. Фокус на изследването бе социалното положение, както и отношението към интегрираното обучение на български и ромски деца. В отделните раздели на въпросника на изследването бяха заложили индикатори, носещи информация за следните групи факти, мнения и нагласи: предизборни политически нагласи, честота и качества на общуването с различни медии, религиозност и отношение към религиозните свободи, мнение за качествата на другите етноси (качествата, които етносите взаимно си приписват един на друг), съгласие/несъгласие за влизане в отношения с представители на други етноси, отношение към смесеното обучение на български и ромски деца и към десегрегацията като цяло, отношение към правата на обичайно дискриминирани групи (такива с различна сексуална ориентация, с психически отклонения и т.н). Последен е индикаторът, в който, с цел да се направят сравнителни анализи, е възпроизведена част от прочутата F-скала от също така прочутото изследване на Адорно и сътрудници „Авторитарната личност“¹⁵. Най-важните резултати от тези тематични групи ще бъдат изложени по-долу.

¹⁴ Krassimir Kanev, "Changing attitudes towards the ethnic minorities in Bulgaria and the Balkans, 1992–1997", Sfikas, Thanasis D. and Christopher Williams (eds.), *Ethnicity and Nationalism in East Central Europe and the Balkans*, Aldershot etc.: Ashgate, 1999. От тази публикация са взети и резултатите от предишни изследвания на междуетническите нагласи в България.

¹⁵ Cf. Adorno TW et al., *The Authoritarian Personality*, New York, London, Norton, 1982, Ch. V, pp. 151–208.

Когато се изследват междугрупови нагласи, обикновено от респондентите се иска да кажат какво мислят за други (етнически) групи. Задават се ред въпроси, чрез отговорите на които се вижда какви качества една етническа група приписва на друга, какъв е образът ѝ в „очите“ на другата. Но освен нагласи, кристализирали в мнения, хората имат и нагласи, които ръководят техните бъдещи действия. Ако има подходящи условия, те се превръщат в мотивация за евентуални поведенчески актове. Би могло да се каже, че тези нагласи са най-верният ориентир за нашите действителни мисли, защото, когато питаме една група за мнението ѝ за друга, трябва да имаме предвид, че можем да получим и заблуждаващи отговори, тъй като има неясна обществена цензура върху отрицателното публично говорене към друга етническа група¹⁶. И затова освен за качествата, които приписват на хората от другите етнически групи, ние питахме хората и за техните евентуални действия. Ядрото на тези питання са въпросите в какви базисни социални отношения с представители на други етнически групи лично респондентът би се съгласил да влезе – като се започне от най-персонифицираните и се свърши с простото съжителство с хора от другите етноси в рамките на една държава. Тук очевидното предположение е, че колкото по-нехаресван е даден човек, защото е от друг етнос, толкова по-голямо ще е нежеланието да се влиза в лични отношения с него. Наличието на въпроси за нагласите към възможни базисни социални отношения е важна методическа особеност на проведеното изследване.

С цел да се направи сравнение между мненията, стереотипите и нагласите на мнозинството и на ромското малцинство въпросникът за двете групи беше в основата един и същ. Той се различаваше само в частта за нагласите към интегрираното образование.

¹⁶ От гледна точка на респондента, неговите твърдения, изказани пред интервюера, въпреки гаранциите за анонимност, често се възприемат като публични по две причини. Първо, интервюерът е представител на институция, която снабдява с информация обществеността (макар че изследователското учреждение, от името на което човекът бива разпитван, може и да е частно), и второ, самият интервюер по правило е човек далечен, чужд, непринадлежащ към интимното обкръжение, с което може да се сподели всичко.

3. Обобщени резултати от тестовете

3.1. Методология на проверката и оценяването на писмените работи по български език и математика

На тестовете през двата дни, на 12 и 13 май 2005 г., в шестте града се явиха общо 1157 деца по български език и 1172 по математика. След приключване на теста квесторите събираха писмените работи на учениците и ги предаваха на началника на РИО. Назначени от РИО комисиии проверяваха и оценяваха тестовете по изготвени от МОН критерии и методология за оценка. Оценяването на писмените работи се извършваше по точковата система; съобразно получения брой точки резултатът се привеждаше към шестобалната система. Успехът на всяко дете се вписваше в специален протокол за резултатите от оценката по български език и математика.

3.2. Причини за изключване на резултатите от кварталното училище в Хасково от интерпретацията на данните

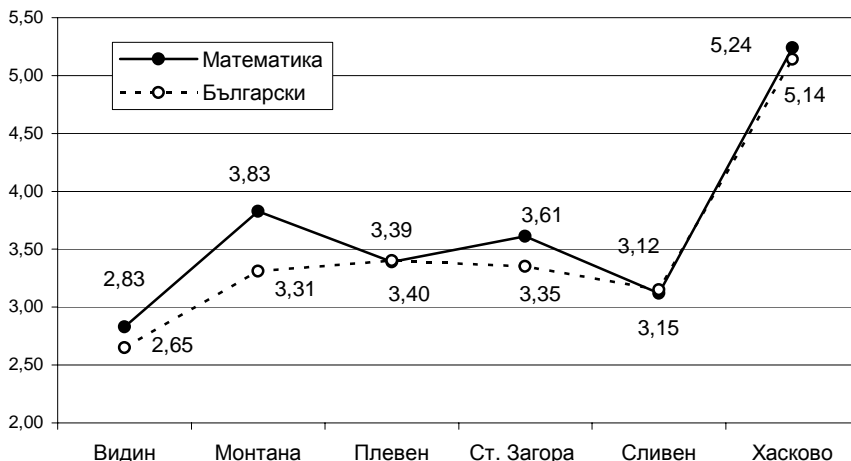
Съгласно Указанието на МОН за провеждане на оценката, протоколите с оценките и самите писмени работи на децата се изпращаха в МОН при приключване на работата на оценителите за обработка и анализ. Към началото на юни 2005 г. в МОН бяха пристигнали резултатите от оценката във всичките шест града. Според протоколите с оценките от двата изпита, сегрегираното квартално училище „Н. Й. Вапцаров“ в Хасково се отличаваше с успех далеч над този на останалите квартални училища в България (виж Графика 1). Докато успехът на децата от приемните училища в Хасково бе в рамките на средния за страната, то успехът, демонстриран от учениците от IVб клас от кварталното училище на изпита по математика, беше изключителен – 6,00. Това беше единствената паралелка от цялата страна, включително и сред приемните училища, която имаше такъв успех на някой от двата теста. Успехът по български език също бе много висок – 5,45. При това броят на отсъстващите от тестовете ромски деца от това училище бе висок – по шест деца и на двата теста.

Въпреки указанието на МОН, предоставящо достъп на наблюдателите на БХК в класните стаи, по време оценката в Хасково двамата наблюдатели на БХК не бяха допуснати да следят провеждането на теста в кварталното училище през цялото време. Те са били помолени да напуснат класните стаи на 10-ата минута под претекст да не тревожат децата. Малко по-късно напуска и квесторът на РИО. Така при провеждането на тестовете не са присъствали външни наблюдатели и БХК не е в състояние да верифицира коректното им провеждане.

При посещението си в Хасково на 22 юни 2005 г. оценяващият екип на БХК беседва с едно от децата от IVа клас на кварталното училище, участвало в проверката. Детето до такава степен не владее българска реч, че се наложи част от разговора да се провежда с помощта на преводач от турски. Въпреки това то бе изкарало шестима на теста по български език. То съобщи, че между децата и учителката е била уговорена специална система на подсказване и че за теста те са били специално разместени, за да могат по-слабите деца да седят до по-силните¹⁷.

Графика 1

Успех по български език и математика в кварталните училища

¹⁷ Интервю с М. М., ученик от IVа клас на ОУ „Н. Й. Вапцаров“, гр. Хасково, 22 юни 2005 г.

Помолена за коментар, директорката на училище „Никола Вапцаров“ обясни високата успеваемост на децата от двете паралелки в училището със засилената подготовка преди оценката. По нейни твърдения учителите са подготвяли децата усилено за времето от узнаване за теста до неговото провеждане – период от едва три седмици!

Резултатите от теста в „ромското училище“ на Хасково бяха отхвърлени с по-голяма или по-малка категоричност от няколко местни педагози, с които оценяващият екип беседва по време на едно от посещенията си в Хасково. Те включваха г-жа Данка Илиева, директор на НУ „Христо Ботев“, и г-жа Христина Боева, старши експерт в РИО.

Поради тези причини БХК прецени резултатите от оценката в кварталното училище в Хасково като съмнителни и ги изключи от интерпретирането на данните. Оценяващият екип не успя да установи на какво се дължат тези резултати и прикани МОН и РИО – Хасково да направят разследване с цел да изяснят обстоятелствата около провеждането на тестовете в този град. Изключени от интерпретацията бяха и резултатите от приемните училища в града, което бе направено единствено с оглед запазване на единството на методологията. Цифрите в тази глава включват данни само от градовете Видин, Монтана, Плевен, Сливен и Стара Загора. В секцията, посветена на проекта в Хасково, са интерпретирани резултатите само на учениците от приемните училища.

3.3. Обобщени резултати от оценката

3.3.1. Обща оценка на организацията и на посещаемостта

От общо 1074 четвъртокласници, явили се на теста по български език, 92 бяха ромски ученици, обучавали се четири години в интегрирани паралелки, а 196 – ромски ученици, обучавани непрекъснато в сегрегирани квартални училища. От 1088 ученици, явили се на теста по математика, 90 ромски ученици идваха от интегрирани училища, а 198 – от квартални училища. С изключение на Хасково, в другите градове тестовете бяха проведени при добра организация. Наблюдателите на БХК направиха някои забележки, но те не са от такъв характер, че да поставят под съмнение техните резултати.

За целите на коректното определяне на образователните постижения на учениците от особено важно значение бе присъствието на всички ученици от двете групи, които са определени да участват по време на тестовете. Опасения, че на уречените за оценката дни „двойкаджиите“ няма да присъстват в клас, бяха изказани от ръководители на десегрегационни проекти още при планирането на оценката¹⁸. Провеждащите теста внимателно трябваше да следят и да отбелязват броя на учениците от определената паралелка, броя на присъстващите на теста, броя на отсъстващите и причините за отсъствието.

Ниското присъствие на учениците не може да не бъде взето предвид при изчислението на крайния успех на учениците от двата теста. В някои квартални училища имаше драстични разлики между водещите се по дневник деца и реално явилите се на теста. В някои случаи от 20 деца по дневник, в клас присъстваха не повече от 7–10 деца. Отсъстващи имаше и в приемните училища, но общо взето, отсъствията в кварталните училища бяха доста повече от тези в приемните. Само в едно от приемните училища в Стара Загора бе регистриран значителен брой отсъстващи ромски деца.

Двете най-често срещани причини за отсъствие, вписвани в съответните протоколи, бяха „неизвестни“ или „здравословни причини“. Друга често срещана причина бе „преместен“, „отпаднал“ или „заминал в чужбина“. Но в огромното мнозинство от случаи това не беше подкрепено с номер и дата на протокола за преместване. В нито един от тези случаи не бе възможно да се верифицира истинността на тези твърдения. Срещаха се и причини „избягал“, „родител не пуска“, „битови причини“, „за дърва“, „няма обувки/липса на облекло“, „омъжена“.

В тази ситуация оценяващият екип бе изправен пред труден избор как да оцени значителния брой отсъстващи деца при интерпретацията на резултатите от теста, особено при невъзможността да се верифицира дали те отсъстват по уважителни причини или не. Ето защо във всеки случай на отсъствие, с изключение на оформените с протокол за преместване ученици, се пишеше служебна двойка. Този подход бе възприет както в сегрегираниите квартални паралелки, така и в интег-

¹⁸ Такива изказвания бяха направени от няколко участници на срещата, организирана от МОН и БХК на 21 април 2005 г. за запознаване на началниците на РИО, директорите на училищата и ръководителите на десегрегационните проекти с предстоящата проверка.

рираните паралелки, при това както за ромските, така и за българските деца. В таблиците по-долу срещу всеки тест фигурират две оценки – средно аритметично от успеха на явилите се ученици и средно аритметично след поставените служебни двойки.

3.3.2. Среден успех на ромските деца в кварталните училища и в интегрираните паралелки

На Таблица 2 по-долу е представен обобщеният среден успех в сравнителна перспектива по математика и по български език на ромските деца в сегрегираните квартални училища и в интегрираните паралелки.

Таблица 2
Среден успех на тестовете по математика и по български език на ромските ученици в кварталните училища и в интегрираните паралелки

	Среден успех по математика		Среден успех по български език	
	На явилите се	След служебни двойки	На явилите се	След служебни двойки
Ромски деца в квартални училища	3,36	2,99	3,22	2,87
Момичета:	3,39	-	3,37	-
Момчета:	3,32	-	3,03	-
Ромски деца в интегрирани паралелки	3,72	3,44	3,85	3,57
Момичета:	3,84	-	4,13	-
Момчета:	3,61	-	3,57	-
Разлика в успеха на децата от интегрираните спрямо кварталните училища:	+ 0,36	+ 0,45	+ 0,63	+ 0,70

Както се вижда от таблицата, като цяло ромските деца от интегрираните паралелки са постигнали по-добри резултати от съучениците си от кварталните училища. Учениците от кварталните училища са се представили по-добре на теста по математика отколкото по български, където след служебни двойки разликата с успеха на децата от интегрираните паралелки е най-голяма – 0,70 единици. Обратно, ромските деца – участници в проектите, показват по-добър успех на теста по български език и тази тенденция се запазва във всички градове, с изключение на един – Сливен. И в теста по български, и в този по математика средният успех в интегри-

раните паралелки, дори след служебни двойки, остава по-висок от успеха в кварталните училища. По-голямата разлика в полза на учениците от интегрираните паралелки при средния успех след служебни двойки е резултат от повечето отсъствия при децата от кварталните училища.

Процентът двойки сред явилите се ученици разкрива една доста тревожна картина: 24 % от учениците в кварталните училища са изкарали двойки по математика, а 36 % – по български език. Съответните цифри за приемните училища са 6 % по математика и 20 % по български език.

Особено тревожно е положението във Видин, където всяко второ дете от кварталното училище, явило се на теста по математика – или 12 от общо 23 деца – е изкарало оценка слаб 2.

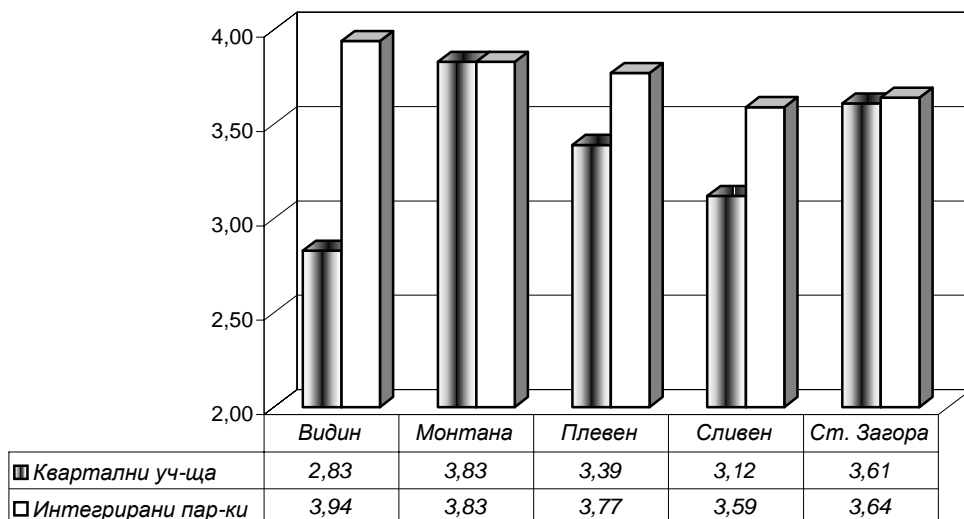
3.3.3. Среден успех на ромските деца от кварталните училища и интегрираните паралелки по градове

3.3.3.1. Тест по математика

На Графика 2 по-долу са представени резултатите от тестовете по математика по градове на децата, които са се явили на тестовете.

Графика 2

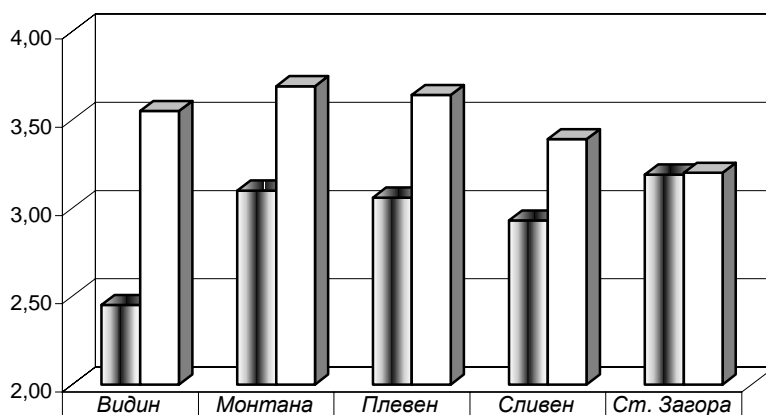
Тест по математика: Резултати на явили се ученици по градове

Както се вижда, във всички градове, освен Монтана, където резултатите са равни, децата – участници в проектите, са се представили по-добре от техните ромски съученици от кварталните училища на теста по математика. Разликата е най-голяма във Видин – 1,11. Горната картината се променя малко след изчисляване на успеха по математика със служебните двойки (виж Графика 3).

Графика 3

Тест по математика:
Резултати след служебни двойки по градове

■ Квартални уч-ща	2,45	3,10	3,06	2,93	3,19
□ Интегрирани пар-ки	3,55	3,69	3,64	3,39	3,20

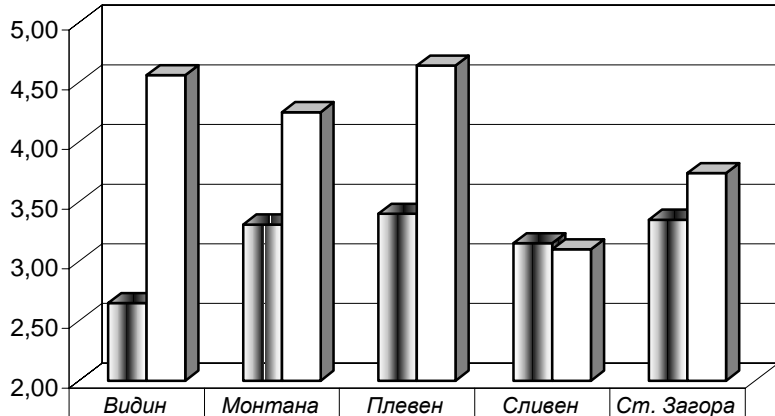
В този случай децата от интегрираните паралелки във Видин запазват голямата си преднина пред кварталното училище. В Монтана разликата между кварталното и приемните училища се увеличава с повече от половин бал в полза на приемните. В Плевен също се наблюдава значително увеличение на разликата в полза на интегрираните паралелки. В останалите градове разликата се запазва почти непроменена.

3.3.3.2. Тест по български език

На Графика 4 по-долу са представени резултатите от тестовете по български език по градове на децата, които са се явили на тестовете.

Графика 4

Тест по български език:
Резултати на явили се ученици по градове

	Видин	Монтана	Плевен	Сливен	Ст. Загора
■ Квартални уч-ща	2,65	3,31	3,40	3,15	3,35
□ Интегрирани пар-ки	4,56	4,25	4,64	3,10	3,74

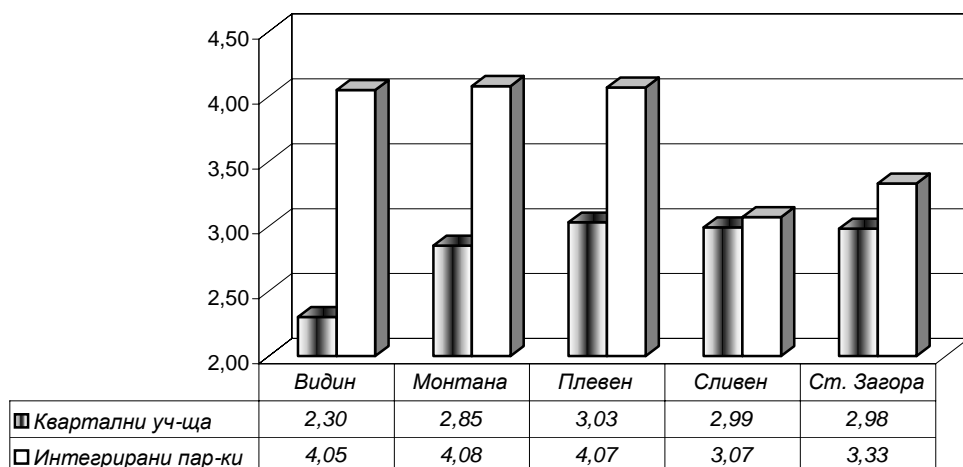
Представянето на ромските деца от сегрегирани квартали училища на теста по български език е, общо взето, по-лошо, отколкото на теста по математика – среден успех 3,22 спрямо 3,36 по математика (резултати при явили се деца). В същото време децата – участници в десеграционните проекти, показват по-добри резултати на теста по български език отколкото на този по математика – среден успех 3,85 спрямо 3,72 на теста по математика (резултати при явили се деца). Оттук и разликите в успеха между двете групи ученици нарастват при теста по български език. Разликата между децата от кварталното училище и децата – участници в проекта във Видин, е близо два бала – 2,65 в кварталното спрямо 4,56 в приемните училища. Голяма е разликата в резултатите и в Монтана и Плевен – около и над един бал в полза на децата от проектите. Единствено в Сливен учениците от кварталното училище показват незначително по-добри резултати от съучениците си от приемното училище – едва с 0,05 единици. Това е резултат от действието на комплекс от фактори, първостепенна роля сред които има крайната бедност на ромските семейства, към които десеграционният проект в Сливен се е насочил¹⁹.

¹⁹ Виж по-долу 5.4. Сливен.

При изчисляване на успеха от теста по български език след служебни двойки (виж Графика 5) разликите между двете групи ученици в градовете, където са най-големи, се запазват – Видин, Монтана и Плевен (между 1–1,75 бала в полза на приемните училища). В Сливен, където кварталното училище показва незначително по-висок резултат спрямо приемните при явили се деца, след изчисление на успеха със служебни двойки учениците от приемните училища показват по-добър резултат.

Графика 5

Тест по български език:
Резултати след служебни двойки по градове

От горните резултати се вижда, че разликата в успеха на ромските деца от кварталното училище и от приемното във Видин е особено голяма – 1,11 по математика и 1,91 по български език (резултати при явили се деца). Оценката във Видин бе проведена в кварталното училище „Св. Софроний Врачански“, в чийто четвърти клас учат три паралелки. При подбора на паралелките, на случаен признак бяха избрани IVб и IVв паралелки, в които се обучаваха близо 60 % от всички четвъртокласници в това училище. Ръководството на училището счете този избор за несправедлив към децата от IVа клас, който според директорката беше най-добрият от трите. За да може за вътрешно ползване да се тества изходното ниво на учениците от този клас, тестови бланки бяха раздадени и на учениците

от IVa клас, без след това тези писмени работи да се дават на външни оценители и да се включват в общите резултати от оценката. Ръководството на училището предостави на изследователите на БХК във Видин част от писмените работи на децата. Без да си поставяме за цел да правим оценка на тези писмени работи, най-общо може да се каже, в тях също имаше немалко нерешени задания, макар те да бяха по-добри от някои от работите на учениците, участвали в оценката.

3.3.4. Среден успех на ромските деца – участници в проекта, и българските деца от интегрираните паралелки по градове

Когато сравним успеха на децата от проектите с този на техните български съученици се очертава следната картина (виж Таблица 3).

Таблица 3

**Среден успех на тестовете по математика
и по български език на ромските ученици
в интегрираните паралелки и на българските ученици**

	Среден успех по математика		Среден успех по български език	
	На явилите се	След служ. двойки	На явилите се	След служ. двойки
Ромски деца в интегрирани паралелки	3,72	3,44	3,85	3,57
Български деца в интегрирани паралелки	4,92	4,65	5,56	5,23
Разлика:	+ 1,20	+ 1,21	+ 1,71	+ 1,66

От таблицата се вижда, че българските деца в интегрираните училища са се представили средно много по-добре от ромските си съученици и на двата теста. Разликата в резултатите между двете групи ученици е по-голяма по български език, отколкото по математика²⁰. Оценяващият екип не бе изненадан от тези резултати, които са продукт на

²⁰ Ако сравним разликата в успеха по български език на явилите се деца от кварталните училища и техните български съученици от приемните училища, тя е още по-голяма – 2,34 бала.

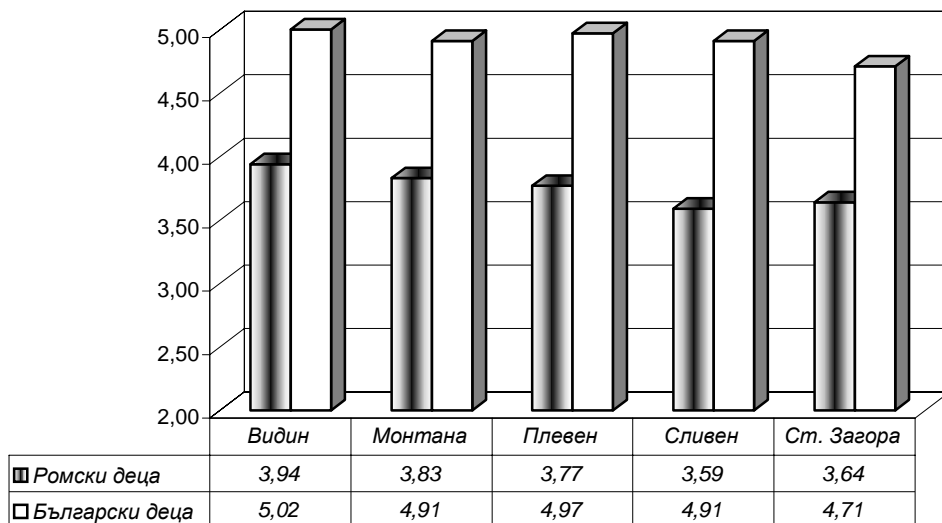
редица фактори – както специфично образователни, така и общо социални. Те са анализирани по-долу в текста²¹.

3.3.4.1. Тест по математика

На Графика 6 са представени по градове резултатите от теста по математика в сравнителна перспектива между ромските деца от интегрираните училища и техните български съученици.

Графика 6

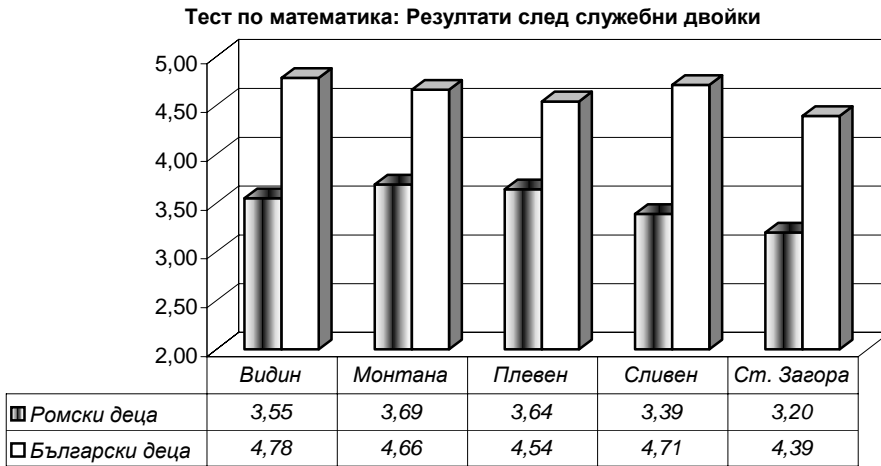
Тест по математика: Резултати на явили се ученици

Както се вижда от графиката по-горе, в Стара Загора учениците и от двете групи показват относително по-слаби резултати. Това положение се запазва и в резултатите след служебни двойки (виж Графика 7 по-долу). Във всички градове разликата между резултатите на децата от двете групи е над един бал до 1,32 в Сливен.

²¹ Виж по-долу глава 6 – Десегрегацията и целите на интегрираното образование.

Графика 7

Като цяло след служебни двойки разликите в успеваемостта между ромските и българските ученици се запазват почти непроменени. Отново най-голяма остава разликата в Сливен (1,32); в Монтана и Плевен тя пада под 1, а във Видин и Стара Загора слабо се завишава до 1,19–1,23.

3.3.4.2. Тест по български език

На Графика 8 по-долу са представени по градове резултатите от теста по български език в сравнителна перспектива между ромските деца от интегрираните училища и техните български съученици.

Графика 8

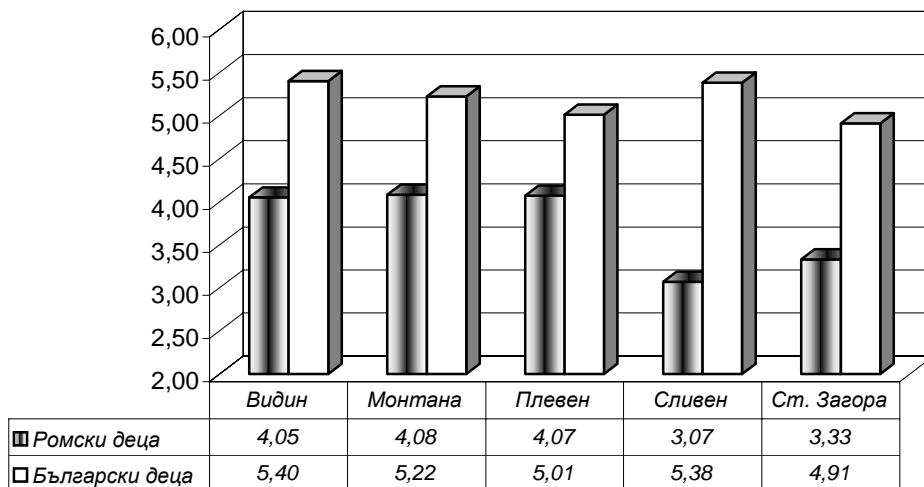

В теста по български език разликите между двете групи деца рязко нарастват и са по-разнородни по градове. Поради най-силното представяне на децата ромчета от проектите в Плевен и относително по-слабото представяне на българските деца, там разликата е най-малка – 0,84. Във Видин, Монтана и Стара Загора тя е между 1,11 и 1,40, а в Сливен – 2,63. За тази голяма разлика в Сливен допринася и най-силното от всички градове представяне на българските ученици в този тест.

На Графика 9 по-долу е представен резултатът от теста по български език в сравнителна перспектива между ромските деца от интегрираните училища и техните български съученици след служебните двойки.

Графика 9

Тест по български език: Резултати след служебни двойки

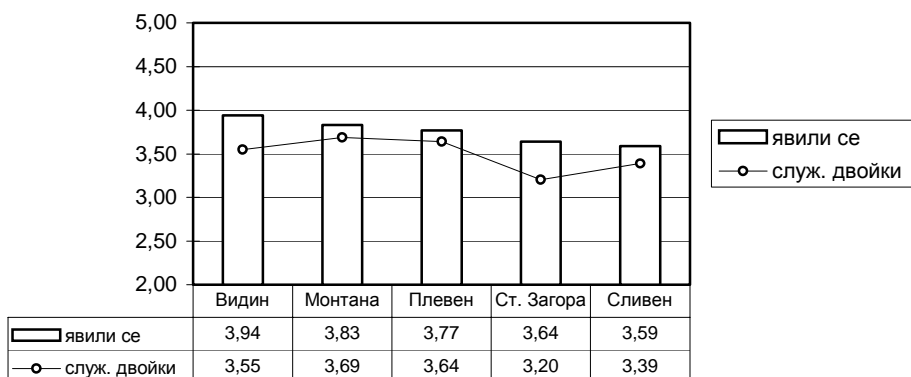
Разликата в резултатите между българските и ромските ученици в интегрирани паралелки чувствително нараства при теста по български език след служебните двойки. След преизчисляване на успеха със служебните двойки най-голямата разлика остава в Сливен, но тя вече пада с 0,32 единици до 2,31. Промените в разликите между двете групи ученици след служебни двойки в другите градове са незначителни.

3.4. Сравнение на резултатите на ромските деца от интегрираните паралелки по градове

На графики 10 и 11 са представени резултатите на ромските деца от интегрираните паралелки по градове.

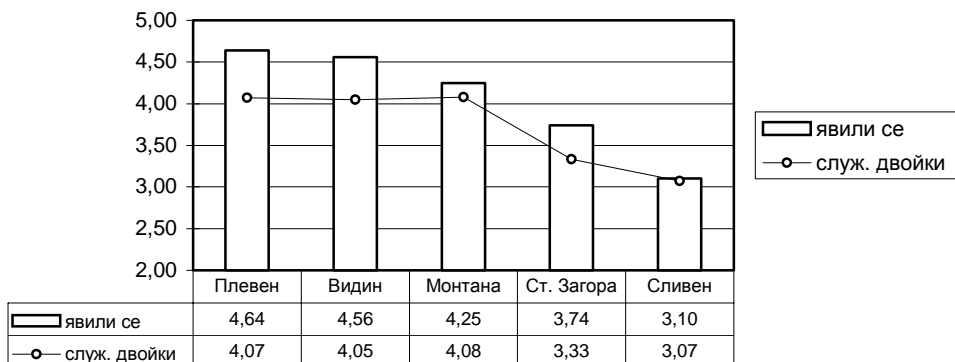
Графика 10

Представяне на децата от десегрегационните проекти по математика по градове

Графика 11

Представяне на децата от десегрегационните проекти по български език по градове

Тези резултати представят една градация, в която резултатите на децата от десегрегационните проекти във Видин, Плевен и Монтана се открояват по-благоприятно от тези в другите два града и особено в Сливен, който е на последно място и при двата теста. Те обаче трябва да се оценяват на фона на множеството допълнителни фактори (социалното положение на децата и техните семейства, качеството на образованието в изследваните интегрирани училища, състоянието на междуетническите отношения на местно ниво и особено в образователната сфера, качеството на работата на проектите). Всички тези фактори са разгледани по-долу.

3.5. Обобщение

В заключение може да се каже, че успехът на ромските деца, посещаващи интегрирани паралелки в приемни училища четвърта поредна година откакто тези проекти са стартирали – във всички градове без изключение – е по-висок от този на децата от кварталните училища. Най-чувствителна е разликата при успеха по български език – 0,70 единици²². Пропастта между образователните постижения на ромските ученици от кварталните училища и техните български съученици очевидно започва да се топи с по-добрите резултати, демонстрирани от ромските деца в десегрегационните проекти. Но е налице и значителна разлика между българските и ромските деца в интегрираните училища. Факторите, които влияят на представянето на децата, са разгледани по-подробно в главите за всеки отделен град, както и обобщено по-долу.

Резултатите от теста по български език от Сливен опровергават широко разпространеното убеждение, че слабите деца в класа „дърпат надолу“ целия клас. В сливенските интегрирани училища ромските деца са се представили най-зле, което не е попречило на техните български съученици да се представят най-добре от всички други интегрирани училища.

²² След служебни двойки.

4. Резултати от изследването на междуетническите нагласи и нагласите към десегрегацията

4.1. Проблемната ситуация

Обичайно се твърди, че България е образец на етническа търпимост. Широко е разпространена идеологемата за т.нар. български етнически модел. България се изтъква като положителен пример за другите балкански страни. От друга страна обаче, през последната година сме свидетели на засилване на публичното говорене срещу малцинствата и най-вече срещу ромското. Има видими белези за това – като се почне от начина, по който инцидентите, в които се сблъскват роми и българи, се описват в медиите и се свърши с невиджданото досега ожесточение и неприязън, с които се обсъждат темите за малцинствата и най-вече за ромите в многобройните Интернет форуми.

На парламентарните избори през юни 2005 г. в парламента влезе ксенофобската формация „Атака“. Тази нововъзникнала групировка постигна – за около два месеца – изборен успех, на който могат само да завиждат „традиционните“ десни партии, действащи вече петнайсет години. Както е добре известно, шовинистичните лозунги от типа „Да върнем България на българите!“ и „Да спрем циганизацията на България!“ бяха, наред с призива „Да спрем циганският терор“, между основните пропагандни оръжия на „Атака“. Най-важните внушения на шовинистичните кръгове – че малцинствата, първо, са „второ качество хора“, и второ, наред с „продажния“ политически елит са „виновниците“ за „бедите на България“, бяха очевидно добре посрещнати от публиката и привлякоха около една десета от избирателите.

Така проблемната ситуация се появи като противоречие между официалната теза за почти идеалното състояние на междуетническите отношения и видимото с просто око тяхно влошаване в публичната сфера. Изследването търсеше да даде отговор на въпроса дали има вътрешни, ментални, несъбитийни предпоставки за това влошаване.

Изборният успех на крайно националистическата групировка „Атака“ бе практическото доказателство, че твърденията за наличието на непривично висока за условията на Балканите степен на етническа толерантност у нас не са нищо повече от един политически мит, зърното ис-

тина в който е само в това, че у нас, въпреки наследството от „възродителния процес“, не се стреля, че напрежението между мнозинство и етнически малцинства не успя – за щастие – да достигне до разрешението, което се случи в бивша Югославия.

4.2. Основни изводи

От резултатите от изследването може да се види, че:

- Сред етническите българи са широко разпространени расистки, ксенофобски и антисемитски предразсъдъци и стереотипи.
- Предразсъдъците и социалните дистанции сред българите спрямо ромите се запазват във времето на устойчиво високо ниво.
- В нашето общество има група, обхващаща около 1/5 от хората, които са до такава степен настроени против ромите и турците (и в по-малка степен против евреите), че дори не им признават правото да живеят в една държава заедно с „чистите българи“. Обратно, ромското малцинство е много по-толерантно настроено както към българското мнозинство, така и към турците и евреите.
- Сред ромското малцинство усещането за дискриминация от страна на българското мнозинство е твърде силно.
- Негативните нагласи към малцинствата и най-вече към ромите и турците са относително равномерно разпределени сред възрастовите, социалните и образователните групи.
- Авторитарните настроения, тягата по „силната ръка“ са широко разпространени. За т.нар. среден етнически българин, ако ни е позволено да употребим този огрубяващ израз, демокрацията, човешките права и уважението към различните все още са лозунги, клишетата за публична употреба, но не са станали вътрешно убеждение на повечето от хората.
- Десегрегацията получава колебливо, половинчато одобрение, като дори сред тези, които ѝ симпатизират, тя се разбира еднопосочно – не като взаимно обогатяване на двете култури (българската и ромската), а като „приобщаване“ на ромчетата към българската култура. Обратно, ромите силно я одобряват.

Изследването ясно показва, че в българското общество агресивният национализъм има дълбоки корени; че изборният успех на неговото скорошно политическо проявление – „Атака“, не е случаен; че се сблъскваме

с дълбоко вкоренени предразсъдъци, които пряко или косвено се възпроизвеждат в „душите“ на новите поколения чрез образователната и възпитателната система и се разпространяват и затвърдяват от медиите.

Форматът на настоящата оценка не позволява подробно обсъждане на всички аспекти от изследването. Тук се спираме само на резултатите, които са непосредствено свързани с ефектите върху интегрираното образование.

4.3. Образът на малцинствата в „очите“ на мнозинството

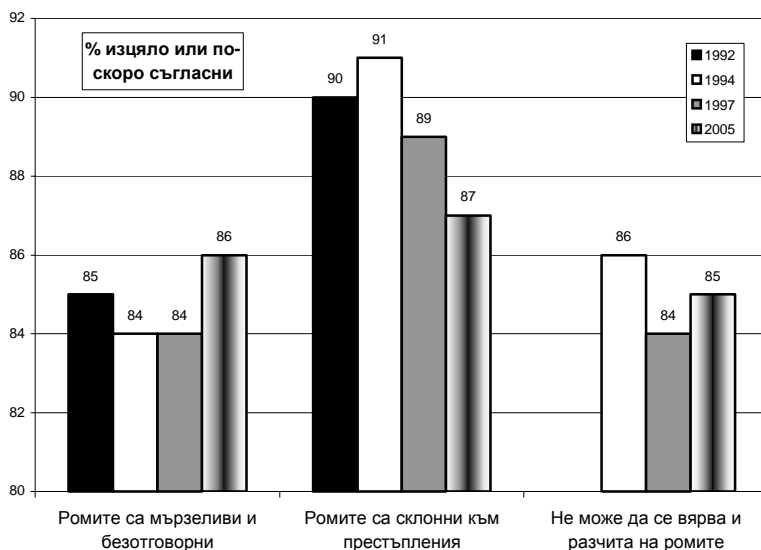
Преобладаващото мнозинство от етническите българи имат много негативна представа за качествата, присъщи на ромите, турците и евреите в България. Важно е да се подчертае, че разпространеността на тази представа почти не зависи от фактори като пол, възраст, населено място и доход, което показва, че отрицателните стереотипи към трите изброени малцинствени групи са част от традиционната система на социализация у нас, а не са обусловени от основните стратификационни разделения.

4.3.1. Нагласите към ромите

86 % от интервюираните българи са изцяло или отчасти съгласни, че ромите са „мързеливи и безотговорни“; 87 % – че са „склонни към криминални престъпления“; 84 % – че „живеят на гърба на другите“. Според почти осем от всеки десет българи причината за бедността сред ромите са крие в „мързела и безотговорността“. Осем пъти по-малко (11 %) са тези, които отдават бедността на вековната дискриминация. Освен това ромите са хора, на които „не може да се вярва и разчита“ (85 % се съгласяват). От дългогодишни изследвания на междуетническите нагласи е известно, че колкото по-голяма е социалната дистанция между оценяващите се групи, толкова повече тези, които са негативно стереотипизирани, се припознават като „еднакви“. Обратно – колкото повече е ценена една (етническа) група, толкова повече представителите ѝ се признават за различаващи се, за индивидуалности. Според 82 % от етническите българи „с редки изключения всички роми си приличат“. Само 14 % не са съгласни с това, тоест са склонни да видят в ромите отделни личности, а не сливащ се до неразличимост типаж. Данните от сравними изследвания от 1992, 1994, 1997 и 2005 г. показват слаба динамика на негативните етнически предразсъдъци спрямо ромите сред българите (виж Графика 12).

Графика 12

Негативни етнически предрасъдъци сред българите спрямо ромите

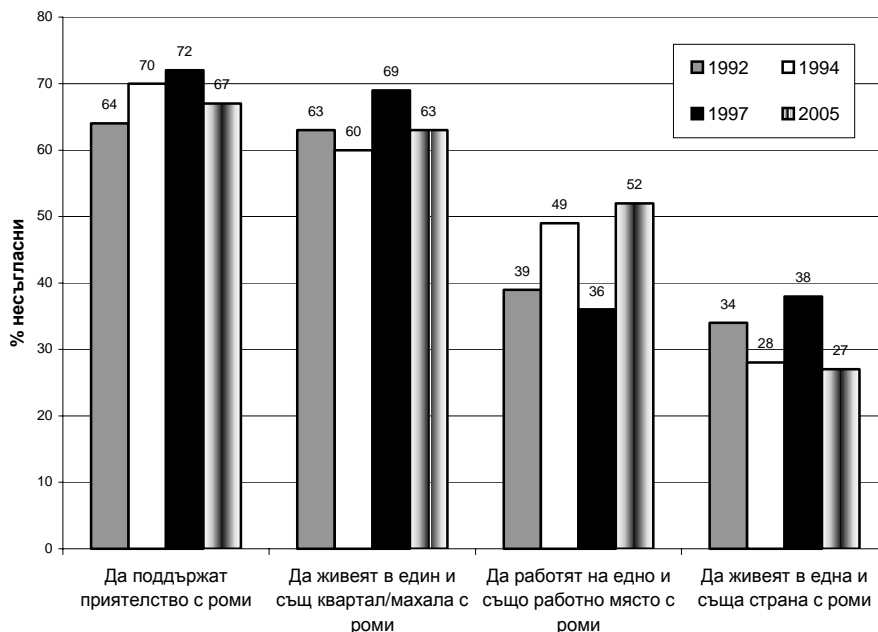
При тази картина на „присъщите“ качества на ромите не бива да се учудваме, че на въпроса „Ако партията, на която симпатизирате, издигне на следващите избори във вашия район подходящ (компетентен и честен) кандидат, ще гласувате ли за него, ако той е... (ром, турчин, евреин, арменец)?“ отрицателните отговори за „ром“ през 2005 г. са 76 %. Все пак част, макар и малка, от респондентите са си спомнили, че изборите по замисъл са състезание между идеи за управление, както и между компетентността на кандидатите. Вероятно поради това 11 % от запитаните българи са дали отговор „не знам“, което е почти три пъти повече от отговора „не мога да преценя“ на въпроса за това какви са качествата на ромите. Красноречиво доказателство на твърдението за дълбоко устойчивия характер на негативните етнически стереотипи и предрасъдъци, по-специално към ромите, е фактът, че 75 % от мъжете и 77 % от жените, 71 % от хората на възраст 18–30 г. и 80 % от тези на възраст 60–70 г. споделят убеждението си, че не биха гласували за кандидат ром на политически избори дори ако той е честен, компетентен и издигнат от партията, на която респондентът симпатизира. Така мислят също 68 % от висшистите и 69 % от хората с основно образование, както и 80 % от софиянциите и 77 % от живеещите на село. Ясно е, че основните стратификационни разделения не влияят на тези дълбоко споделяни мнения на хората.

Също така поради изброения „букет“ от отрицателни качества българите смятат, че ромите не са подходящи за държавна служба. **В отговор на въпроса „Вие лично бихте ли приели или не началникът на местното полицейско управление да бъде ром?“ 82 % от българите отговарят с „не“; 74 % не са съгласни да има роми – офицери от армията, 76 % не могат да си представят, че ром може да стане министър в правителството. А полицейски началник ром е направо почти немислим – 82 % от българите са „против“, едва 10 % биха се съгласили с това и 7 % „не могат да преценят“.**

При така очертания негативен образ на ромите в „очите“ на българското мнозинство високите стойности на негативни отговори на въпросите, измерващи социалните дистанции (“Бихте ли се съгласили или не...”), изглеждат напълно логични. При това те почти не се променят с времето, както показват данните от сравними изследвания от 1992, 1994, 1997 и 2005 г. (виж Графика 13).

Графика 13

Нагласи към социални дистанции сред българите спрямо ромите

Както се вижда, негативните нагласи са с високи стойности дори когато става дума за социални отношения, които са извън личния контрол на респондентите – през 2005 г. 63 % от българите не са съгласни да живеят в един квартал с роми, а 52 % не биха желали да работят на едно и също място с роми. А повече от една четвърт не желаят да живеят в една и съща страна с роми.

Негативните нагласи сред българите, с някои изключения, варират слабо според характеристиките на социалното положение. Едно от изключенията е нагласата към това учител на детето да бъде ром. Докато 73 % от българските респонденти не са съгласни учител на децата им да бъде ром, този относителен дял варира значително при преминаване от една подходяща страта в друга, макар и да не се влияе от големината на населеното място. Той също така показва вариативност при фактора образование – сред висшите е най-ниският дял на несъгласните с идеята за ром – учител на децата им (само 58 %), и е най-високият дял на колебаещите се, отговорили с „не знам“ – 24 %.

Как се познават ромите – чрез личен контакт или непряко, чрез това, което ни поднасят медиите? Три четвърти от българите никога не са имали приятели роми, половината никога не са посещавали дом, в който живеят роми. С други думи, в такива случаи основната информация за качествата и за ежедневието на ромите идва непряко, най-често чрез медиите. А те, както е известно, обръщат вниманието си и оттам това на публиката най-вече към негативното, отблъскващото, аномичното.

Самоотчетът за това какво е обобщеното отношение към малцинствата (в случая – към ромите), се разбира от отговорите на въпроса: „Какво е отношението ви към хората от посочените етнически групи или националности (посочени са роми, турци, българомохамедани, арменци, евреи, руснаци, сърби, американци и араби)?“ На този въпрос респондентите се предполага да определят своето отношение от силна антипатия към силна симпатия по десетстепенна скала. Почти две трети (59 %) от българите изпитват някаква степен на антипатия към ромите, по-малко от четвърт (23 %) са безразлични и едва 8 % изпитват към тях някаква симпатия. 6 %, може би най-трезвите и обективните, са заявили, че „не могат да съдят за тях като цяло“.

4.3.2. Нагласите към турците

Отношението на мнозинството към турците е подобно на това към ромите, но показателите, маркиращи негативни етнически предразсъдъци и социални дистанции, са малко по-ниски. И тук, както и при ромите, сме в правото си да говорим за дълбоко вкоренени стереотипи, защото отново не наблюдаваме много значими вариации в мненията, стереотипите и установките в зависимост от такива показатели като социална група, подоходна стратификация и място на живеене, с изключение на разделението София (където респондентите показват по-голяма толерантност) и другите населени места.

Значителен дял от българите споделят стереотипа за турчина като „религиозен фанатик“. Средно за страната техният дял е 60 %, а в София делът на мислещите по този начин е с 15 % по-нисък. Двойно по-малко в страната са несъгласните – 29 %. За турците (очевидно заради участието на ДПС в правителството) се смята от 69 % от българите, че „са заели прекалено много места в управлението“. Едва 19 % не са съгласни с това твърдение. Това широко съгласие с идеята, че турците са заели прекалено много места в управлението на страната, е много показателно. В правителството на Симеон Сакскобургготски ДПС имаше двама министри, няколко областни управители и относително голямо (около 600) количество кметове на общини и на населени места – но винаги там, където турците или други мюсюлмани са мнозинството от населението. Политическото им представителство на национално и на локално ниво бе по време на провеждане на изследването в строго съответствие с резултатите от демократични парламентарни и местни избори. Така че идеята за „прекаленост“ крие в себе си друга, по-дълбока нагласа: турците трябва да са подчинени, трябва да ги държим по-далеч от управлението, в него те представляват опасност.

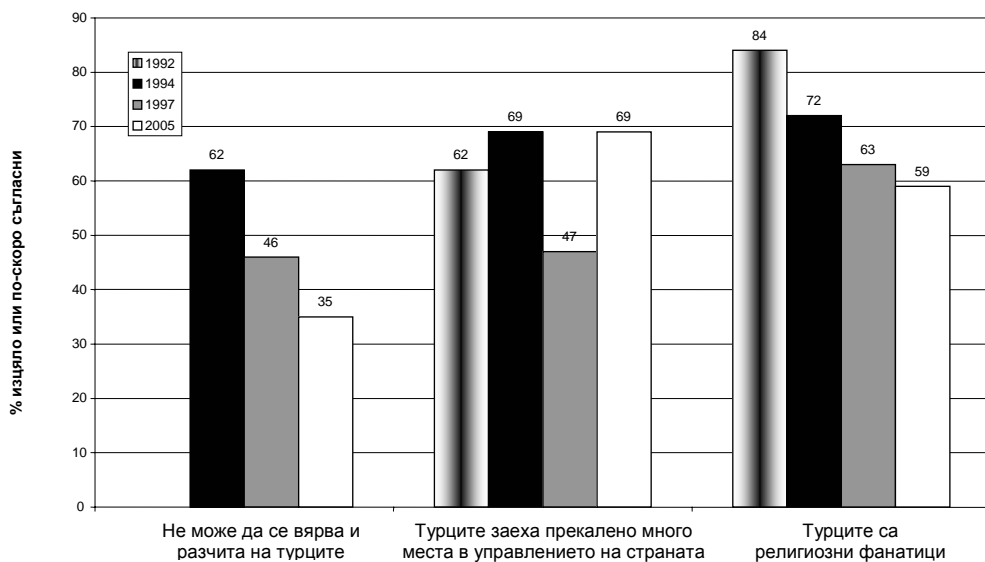
За разлика от ромите, на турците в значително по-малка степен се приписват личностни отрицателни качества – само 35 % от българите се съгласяват, че „на турците не може да се вярва и разчита“, а около половината (48 %) не поддържат това мнение и още 17 % не могат да преценят. И тук разделението София – други населени места е най-значимият диференциращ фактор. Относителният дял на съгласните с мнението, че турците не заслужават доверие измежду софиянци е 18 % (изцяло и частично съгласни), а сред жителите на малките градове този дял е двойно по-голям – 44 % (изцяло и частично съгласни). Друг относително значим диференциращ фактор е образованието – 27 % от

висшистите нямат лично доверие в турците, докато същите хора сред лицата с основно и по-ниско образование са 44 %. И турците, макар и в по-малка степен от ромите, изглеждат на българите до голяма степен еднакви. Почти 60 % от тях се съгласяват с твърдението, че „всички турци си приличат“. Несъгласните са двойно по-малко (26 %), а останалите, сетили се, че личният им опит от общуването с турци не е достатъчен, не могат да преценят.

Отново, за разлика от случая с ромите, равнището на негативните етнически предразсъдъци спрямо турците сред българите разкрива една прогресираща толерантност през последните години (виж Графика 14). Само в пункта за „прекалено многото места в управлението“ делът на съгласните с този предразсъдък разкрива увеличение в сравнение с 1997 г.

Графика 14

Негативни етнически предразсъдъци сред българите спрямо турците

Почти две трети (64 %) от запитаните българи не биха гласували за турчин дори ако той е честен, компетентен и издигнат от партията, на която те симпатизират. Все пак, в сравнение с ромите, положението е по-добро – с 12 % са по-малко българите, които не биха гласували за

турчин само защото той е такъв, в сравнение с тези, които не биха го сторили, защото кандидатът е ром. Само 13 % от българите биха гласували за честен и компетентен ром, а тези, които биха го направили за конкурентоспособен турчин, са със 7 % повече (20 %). Както и при ромите, мнозинството не може да свикне с идеята в българската армия да има турци офицери (65 % са „против“, 24 % „нямат нищо против“). Ако идеята ром да стане министър получава едва 13 % одобрение, то аналогичното предложение за министри турци среща почти три пъти по-голямо одобрение (30 %). И все пак, при положение че от години в българското правителство има министри турци, тоест на практика е доказано, че турци могат да бъдат такива, 59 % от българите не одобряват „по принцип“ турци да бъдат членове на правителството. С други думи, това неодобрение е плод на принципната идея, че на турци не бива да се поверяват отговорни постове, защото е опасно. Същото важи и за „офицер от армията“ – 65 % от българите не са съгласни да има офицери турци и още повече (70 %) не могат да преглътнат местният полицейски шеф да е турчин.

Подобно на ромите, и турците не са желани за брак (86 % от запитаните българи са „против“). Но повечето от хората не биха имали нещо против да се сприятеляват с тях (62 % съгласни), да живеят в един квартал с тях (69 % съгласни), да работят на едно и също място с тях (74 % от българите нямат нищо против). Осем от всеки десет българи не се противят на идеята да живеят в едно селище заедно с турци, а 82 % „са съгласни да живеят заедно с турците в България“. Но тъкмо делът на несъгласните – почти една пета от всички българи – създава тежък проблем. Както и при случая с ромите, и тук, в по-малък, но значим размер, идеята страната да се „очисти“ от турци намира подкрепа.

Докато спрямо ромите негативните нагласи сред българите са продукт на дълбоко вкоренени расистки предрасъждания, едно почти тотално отблъскване и неприемане на групата като група, както и на всеки, който принадлежи към нея, спрямо турците расисткият момент, който също присъства, не е толкова силно доминиращ. Той е примесен с усещането за политическа заплаха.

4.3.3. Нагласите към евреите

Ще се спрем накратко и на образа на евреите в „очите“ на етническите българи. Според разпространения стереотип евреите „са задруж-

ни и се поддържат“. В това са убедени повече от две трети (68 %) от запитаните българи. На тях, в общи линии, може да се вярва (41 % от запитаните българи не са съгласни с твърдението, че „не може да се вярва и разчита на евреите“ срещу два пъти по-малко поддръжници на идеята, че евреите не са честни и са вероломни). Те „си приличат“ (46 % поддръжка срещу 19 % несъгласие и 35 % за „не мога да преценя“). Това, което озадачава, са тези 29 % от българите, които са съгласни с твърдението, че „евреите са заели много места в управлението“. Привържениците на идеята в страната ни да няма евреи са около 16 % от запитаните представители на мнозинството. Както и при другите две малцинства, делът на нежелаещите да се женят за евреи е твърде висок (74 %). С тях обаче може да се поддържа приятелство (63 % биха го поддържали), може да се работи в едно предприятие и да се живее в един град. Евреите също, общо взето, не са измежду най-желаните кандидати за държавни постове, но делът на нежелаещите е все пак значително по-нисък в сравнение с неприемането на ромите и на турците като отговорни държавни служители²³. Повече от една трета от хората (38 %) изпитват различна степен на симпатия към евреите, на 11 % евреите са антипатични, а за 32 % от запитаните те са безразлични.

4.4. Отношение към правата на етническите малцинства

Абстрактното искане за равенство на малцинствата – „държавата и обществото да се отнасят към тях така, както се отнасят към мнозинството“, събира 80 % подкрепа сред етническите българи²⁴. Този лозунг може да се тълкува по два начина – никаква „позитивна дискриминация“ към ромите и турците и обратно – за да се постигне реално изравняване, е нужна премислена система от афирмативни мерки за определен период от време. Малко повече от една десета (12 %) от българите са се обявили против абстрактното равенство, но инструментариумът ни не дава възможност за по-нататъшна спецификация, не ни позволява да видим мотивите на тези 12 %.

Косвен показател за мненията на противниците на равенството дават отговорите на следващите въпроси: за възможността малцинствата

²³ Половината запитани са против това да има евреи министри, пак толкова са против наличието на офицери евреи, а 52 % не могат да си представят началник на полицейско управление евреин.

²⁴ Този идеологически лозунг събира по-висока от средната подкрепа сред хората с висше образование (91 %) и сред жителите на София (86 %).

да създават свои културни и просветни организации, да печатат литература на своя си език, да учат този език в държавните и в частните училища, преподаването изобщо да се води на родния им език. Както и отговорите на въпросите, засягащи политическите права: да имат свои депутати в парламента и свои представители на местно ниво, да имат свои партии, да им се позволи в селищата, в които са мнозинство, да окачат табели на родния си език и накрая – да имат право на териториална автономия.

Таблица 4 по-долу показва процентните дялове за подкрепата и съпротивата на етническите българи в тези пунктове:

Таблица 4
Подкрепа и съпротива сред българите към правата на етническите малцинства

Право	Да %	Не %	Не знам %
Да се отнасят към тях както към мнозинството	80	12	8
Да създават културни организации	69	16	14
Да печатат книги на роден език	52	35	13
Да учат в държавните училища роден език	24	64	12
Да учат в частни училища роден език	61	26	13
По всички предмети обучение на роден език	8	84	9
Свои представители в парламента	55	29	16
Свои представители в местната власт	52	32	16
Да могат да окачат табели на родния език	12	78	10
Да имат свои политически партии	40	49	11
Да имат право на териториална автономия	3	91	6

Основният извод, който може да се направи от тази таблица, е: етническите българи се отнасят, общо взето, относително положително към културната автономия на малцинствата, когато това е тяхна частна работа, и не одобряват държавната подкрепа за постигането на тази културна автономия. При това още тук се натъкваме на парадокс – повече от две трети са „за“ културно-просветните организации, но само половината са положително настроени към възможността да се печатат книги на малцинствени езици. Роден език в училище – да, но ако училищата са частни, тоест на самите малцинства. Представителството в парламента среща една колеблива подкрепа (55 %), но то спо-

ред по-голямата част от българите не бива да става чрез малцинствени партии. Видимите белези на културната автономия като табели на роден език, се отхвърлят решително. Същото в още по-голяма степен важи и за териториалната автономия.

4.5. Нагласи към поведенческа толерантност

Един от блоковете въпроси в изследването бе посветен на дилемата „сигурност – права на човека“. Анализът на отговорите на тези въпроси показва, че сред етническите българи са силни убежденията, че демокрацията и зачитането на правата на човека са все още в много по-голяма степен идеологеми за публична употреба, отколкото вътрешно убеждение на хората.

Българите се отнасят положително към идеята за ограничаване на демократичните свободи за сметка на правата на човека поради необходимостта от „ред и сигурност“ и заради „стабилността на икономиката“. Мнозинството (64 %) от тях подкрепят „твърдата ръка“, а едва 20 % са тези, които се обявяват против покушението срещу основното завоевание на десето-ноемврийската промяна – демокрацията и спазването на правата на човека.

Идеята хората да бъдат бити в полицията, за да издадат съучастниците си или да съобщят подробности за извършено престъпление, се отхвърля, но едва от 60 % от хората. Всеки четвърти „горещо“ или в „известна степен“ подкрепя боя в полицията. Всеки седми „няма мнение“ по този въпрос. Вероятно значителна част от хората, които „нямат мнение“ дали арестуван човек може да бъде бит в условията на задържане, са скрити привърженици на насилието в полицията, затворите и изобщо в изолираните от публиката места, където държавата може да упражнява насилие. Тези данни не могат да не предизвикат силна тревога. Другото, което предизвиква силна тревога, е значителният дял българи (60 %), които одобряват някакви мерки за „ограничаването на раждаемостта сред някои етнически групи“.

Едва един на всеки четири българи намира психически болните хора за „хора като всички други“. Особено отрицателно е отношението към наркоманите – само 9 % мислят за тях като „хора като всички други“. Хомосексуалистите са подложени, общо взето, на остракизъм – 15 % ги смятат за „хора като нас“, но повече от четири пъти повече (66

%) мислят, че „не бива да имат нищо общо с такива хора“. Приблизително същото е отношението и към HIV-позитивните.

Сексуалните връзки преди брака, общо взето (и това е потвърдено и от други проучвания), се одобряват – 80 % одобрение срещу 20 % неодобрение. Същото обаче не важи за секса между непълнолетни (вероятно поради страх от бременност и поради жилавостта на традиционната норма за начало на сексуален живот): 27 % одобрение срещу 67 % неодобрение. Сексуалните връзки между хора от един и същ пол се отхвърлят – 19 % от българите намират мъжките еднополови контакти за нещо „естествено“, но три пъти повече (66 %) са на противоположното мнение. Същите са съотношенията и за женските еднополови контакти.

4.6. Отношение към интегрираното образование на децата от малцинствата

Интегрираното образование се одобрява от българите само в определени тесни рамки. Ако в класовете има само няколко ромски деца, „етническите“ българи, общо взето, биха се примирили с това. Ако броят на ромските деца в клас нарасне над 10 %, българските родители започват да мислят за местене на децата си в училища, които са „чисти“ от ромчета. Това е основният извод от серията въпроси за отношението към процеса на десегрегация и към смесването на децата.

Самата идея за десегрегация среща колебливо одобрение – 38 % одобряват, 36 % са против, а останалите „не могат да преценят“. Нещата се изменят, когато отидем, чрез проективен въпрос, към конкретизация:

Таблица 5
Одобрение на десегрегацията сред българите

Въпрос: Съгласен/съгласна ли сте детето Ви да учи в клас, където има:	Да %	Не %	Не знам %
- Няколко ромчета	65	27	7
- Половината са ромчета	12	77	10
- Повечето са ромчета	5	86	9

Измежду одобряващите по принцип десегрегацията мнозинство са тези, които смятат, че тя е еднопосочен процес на „приобщаване“ на

ромските деца към българската култура, а не като взаимно обогатяване: 63 % я одобряват, защото ромчетата ще се образуват по-добре; 55 % добавят към това и „по-доброто усвояване на българската култура“; 47 % са съгласни, че чрез смесването децата „от най-ранна възраст ще се научат да живеят заедно“. Едва 18 % мислят, че тя е ценна, защото „българските деца ще научат нещо повече за ромите“²⁵.

Нагласите на българските родители към интегрираното образование на ромските деца показват още:

- Ако ромските деца са до 10 % от броя на учениците в класовете, то 68 % от българските родители или ще одобрят, или „ще се примирят“. В този случай само 15 % заявяват, че ще „преместят детето си в друго училище“.
- Ако ромските деца са между 10 % и 50 %, почти половината от българските родители (45 %) заявяват, че ще преместят децата си другаде, в „чисто“ училище, а 15 % ще „протестира“ по един или друг начин.
- Ако броят на ромчетата надвиши половината от общия брой на децата, само 15 % от българските родители заявяват, че ще са или „доволни“ (3 %), или „примирени“; 11 % ще протестира по различни начини, а две трети (65 %) веднага ще преместят децата си/внучетата си в друго училище.

4.7. Нагласите на ромите

4.7.1. Образът на българите, турците и евреите в „очите“ на ромите

Основното, което може да се каже за нагласите на ромите, е, че те като цяло са значително по-толерантни към българското мнозинство и към другите малцинства, отколкото мнозинството е към ромите и към другите малцинства.

83 % от ромите са частично или изцяло съгласни с това, че българите са привилегирани в сравнение с ромите. Въпреки това според ромите на тях в немалка степен може да се разчита – 53 % не съгласни с твърдението, че „на българите не може да се разчита“. Всеки четвърти (38 %) ром не се доверява на българи. Повече от половината (51 %)

²⁵ Приведените относителни дялове се отнасят само към тези 38 % от всички етнически българи, които по принцип одобряват десегрегацията.

роми вярват, че „българите са враждебно настроени към ромите“, а 40 % мислят, че българите не са враждебни към ромите. За малко повече от половината роми (55 %) българите си приличат, останалите в различна степен не са съгласни с това.

Мнението на ромите за другите две малцинства, турци и евреи, е по-положително, отколкото на българите за същите групи. Характерен и многозначителен детайл е, че мнозинството (64 %) роми честно си признават, че не знаят дали „евреите са заели прекалено много места в управлението“ или че „евреите са задружни и се поддържат“ или че „всички евреи си приличат“ (64 % отговор „не зная“). Тук се отразява социалната изолация на ромите – те имат още по-малка възможност, отколкото българите, някога да срещнат евреин, а освен това, поради по-ниската си обща образованост, са в много по-малка степен податливи на стереотипи, разпространявани чрез образователната система или публикациите.

Ромите са многократно по-склонни да влизат в личностни социални отношения с българите, отколкото последните с ромите: 59 % нямат нищо против да се оженят (омъжат) за българин/българка; 89 % нямат нищо против приятелството с българи; отхвърлянето на българи като съседи, колеги, съграждани е нищожно – 2–6 % от ромите ги отхвърлят. В по-малка степен ромите са склонни да поддържат личностни отношения и с турците, и с евреите и да приемат за нещо нормално наличието на турци и евреи като колеги, съседи и съграждани.

Ромите са много по-склонни да одобряват това представители на другите малцинства да заемат обществени постове. Например 63 % от ромите нямат нищо против да има министри турци, докато при българите съответният дял одобряващи е два пъти по-малък; одобрението на идеята офицери-турци (59 %) е два пъти по-високо от неодобрението, докато огромното мнозинство от етническите българи (74 %) не одобряват възможността турци да са армейски офицери. Разбира се, те одобряват много повече от българите държавната поддръжка за развитието на културата на малцинствата.

4.7.2. Отношение към десегрегацията на образованието

Ромите са решителни поддръжници на идеята за интегрирано обучение. 84 % от интервюираните роми заявяват, че поддържат процеса на десегрегация, а 12 % – че не могат да преценят. Само 4 % са

против. С това спорът дали десегрегацията е желана от самите роми може да се смята за приключен. Сред ромите мотивът, че чрез десегрегацията „двата етноса ще се научат по-добре да живеят заедно“ (52 %), е по-силно изразен, отколкото сред българите (47 % изтъкват този мотив и при това тези хора са измежду онези само 38 % от българите, които „по принцип“ одобряват смесването). Много по-висок (28 % срещу 18 % за българските родители) е делът на ромските родители, които смятат, че чрез смесването българчетата ще научат нещо за ромите и ромската култура.

Само 2,3 % от интервюираните роми мислят, че кварталните (сегрегирани) училища са по-добри от другите. 30 % смятат, че са по-лоши от другите, а 50 % ги намират за „такива, като всички други“. От тези данни може да се направи извода, че ромските родители, макар и по мотиви не непременно базирани върху идеята за по-доброто качество на образованието в интегрираните училища, са решителни поддръжници на идеята за интегрирано образование. За много от тях смесването би било символ на социално и психологическо изравняване с привилегированото българско мнозинство – един мотив, на който е съдено да придобива все по-голямо политическо значение в програмите и лозунгите на ромските политически формирания.

4.7.3. Усещане за дискриминация

Мнозинството от интервюираните роми се чувстват дискриминирани. Каквото и да се говори, дискриминацията е по-скоро въпрос на самооценката на тези, които биват дискриминирани, отколкото на мнението на тези, които осъществяват дискриминацията.

56 % от ромите твърдят, че през последните години им е отказвана работа заради това, че са роми; 21 % мислят, че по тази причина им е отказвано обслужване в заведение, а 27 % – че заради това им е отказвана социална помощ. Около две трети (64 %) заявяват, че са били обиждани заради тяхната етническа принадлежност. Освен това 35 % от интервюираните роми мислят, че всички или някои медии обиждат ромите (при 31 % отговорили с „не мога да преценя“ вероятно поради това, че не следят никакви медии). 51 % са склонни да видят причината за бедността сред ромите в това, че ги дискриминират.

5. Преглед на действащите проекти

5.1. Видин

5.1.1. Общи данни за проекта

Видинският десегрегационен проект „Свободен достъп на ромските деца до всички училища на град Видин“ започна една година по-рано от останалите, още през учебната 2000/2001 г., и до голяма степен послужи като модел за тях. И понастоящем това е проектът с най-много включени деца, а онези от тях, които се явиха на тестовете през май 2005 г., се представиха много добре. Проектът се осъществява от ръководената от г-жа Донка Панайотова „Организация Дром“, която е добре известна в града и в страната ромска неправителствена организация.

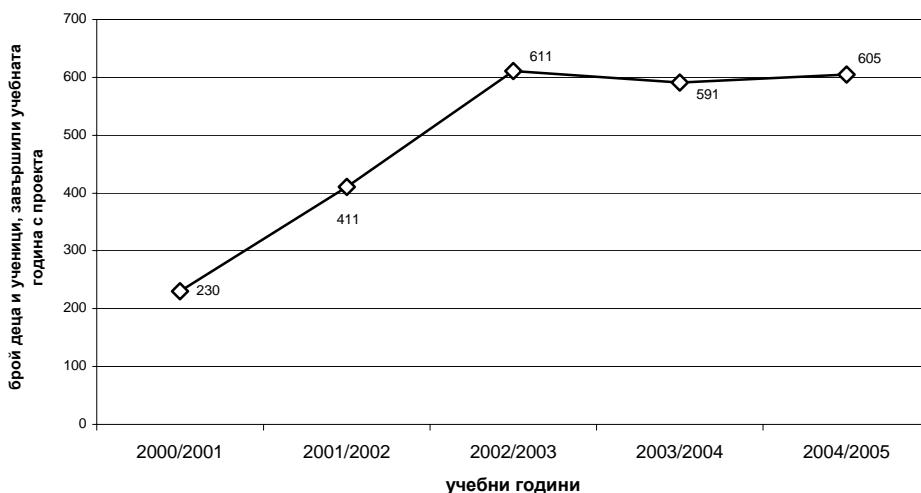
През учебната 2004/2005 г. в проекта на „Дром“ са завършили успешно общо 605 ученици от I до XII клас. 40 % от тях са ученици от началния курс (I до IV клас). Процентът е относително нисък поради това, че във Видин десегрегационният проект е вече в петата си година и има ученици от пети клас, които са били участници в него още от самото му стартиране. Освен това проектът винаги е записвал ученици от всички класове, а не както в някои други градове – само от началния курс. Общият брой на участвалите е бил 730. Отпадналите са 125. Основната причина за отпадането, според „Дром“, е било отпътуването на много ромски семейства от страната на работа в чужбина. Заедно с тях са отпътували и децата, особено по-големите. Подобна ситуация – много записани и впоследствие отпаднали поради отпътуване за чужбина, е била характерна за видинския проект и през последните две от останалите години. Причината е силната икономическа депресия и прогресивното обезлюдяване на региона през последните години.

На Графика 15 по-долу е представена динамиката на броя на учениците, успешно завършили учебната година с проекта.

Както се вижда от графиката, нарастването на броя на учениците във видинския проект е било непрекъснато от първата до третата година на проекта. На третата година този брой се стабилизира на около 600 завършили с проекта деца годишно и това очевидно е пределът с оглед на неговия капацитет.

Графика 15

Динамика на участието на ромските деца в десегрегационния проект в гр. Видин

Обект на усилията на „Организация Дром“ са децата от видинския ромски квартал „Нов път“, в който живеят около 15 000 жители от няколко ромски групи – йерлии, калайджии, цуцумани и др. До започването на проекта децата от квартала са посещавали местното училище ОУ „Епископ Софроний Врачански“. За учебната 2005/2006 г. в него са записани официално 516 деца. По сведения на директорката на ОУ „Епископ Софроний Врачански“ около 10–15 ромски деца от квартала посещават училища в близките до Видин села²⁶. По други сведения обаче във всички села на Видин и региона (като Макриш и Косово) учениците са от ромския квартал „Нов път“²⁷. Училищата от тези села предлагат на децата транспорт до тях от квартала, за да поддържат своите класове в съответствие с държавните нормативи. При срещата си с оценяващия екип директорката на кварталното училище не изрази притеснение за загълването на паралелките и обоснова това с равномерното им разпределение от I до VIII клас (по 2–3 в клас). Запитана

²⁶ Интервю с г-жа Нина Иванова, директор на ОУ „Епископ Софроний Врачански“, Видин, 13 септември 2005 г.

²⁷ „Донка Панайотова: Десегрегацията във Видин е утвърдена и процесът е необратим“, интервю на Ангелина Дакова, в. „Дром дромандар“, бр. 18, 17–30 септември 2005 г.

обаче какъв процент от започналите I клас деца завършват VIII клас тя заяви, че той е не по-висок от 40 %. Тоест равномерното разпределение на практика показва една тенденция към намаляване на броя на децата в кварталното училище. Директорката на ОУ „Епископ Софроний Врачански“ освен това съобщи, че преди няколко години в първи клас са започвали с 6–7 паралелки. В момента в първи клас на училището има само три паралелки.

През учебната 2004/2005 година проектът на „Дром“ е работил с 11 училища на територията на гр. Видин. Разпределението по приемни училища на децата от проекта е както следва:

- ОУ „Отец Паисий“ – 65 деца
- ОУ „Св. Климент Охридски“ – 86 деца
- СОУ „Любен Каравелов“ – 69 деца
- СОУ „Св. Св. Кирил и Методий“ – 85 деца
- СОУ „Петко Рачев Славейков“ – 72 деца
- СОУ „Цар Симеон Велики“ – 66 деца
- ОУ „Иван Вазов“ – 25 деца
- СОУ „Христо Ботев“ – 77 деца
- ПГОХ „Вела Пискова“ – 18 деца
- ТХТИ „Асен Златаров“ – 3 деца
- ПТГ „Васил Левски“ – 39 деца

Още със стартирането си видинският десегрегационен проект предизвика напрежение сред местните общински и образователни власти. Те бяха разделени, както и ромските лидери, на подкрепящи и неподкрепящи проекта. При това аргументите на тези, които не го подкрепяха, често бяха на личностна или на друга емоционална основа. При това в подкрепа на кварталното училище се изказваха дори ромски родители, чиито деца бяха записани в проекта и посещаваха приемни училища²⁸. През последната учебна година част от противопоставянията бяха, както изглежда, частично преодолени и дори ръководството на проекта бе сключило партньорско споразумение с ръководството на кварталното училище.

²⁸ Такъв е например случаят с г-н Петър Стефанов, директор на „TV Рома“, който по време на посещенията на оценяващия екип във Видин, а както стана ясно и многократно по други поводи, се изказа в подкрепа на кварталното училище, макар децата му да бяха записани в проекта.

Транспортирането на учениците от кв. „Нов път“ до приемните училища се осъществява с два автобуса, които бяха в добро състояние. Тази операция обаче предвид големия брой деца е твърде трудоемка и ресурсоемка и се осъществява на няколко курса сутрин, обед и вечер.

Екипът на проекта съобщи, че той продължава да изпитва затруднения при снабдяването с отпускни свидетелства на децата поради пречките от най-различен характер, които създава на родителите ръководството на кварталното училище. За пречки от страна на приемните училища не бе съобщено. Екипът на проекта се намесва в избора на приемно училище от страна на ромските родители с единствената цел да се получи по-равномерно разпределение на децата. По принцип обаче той не отказва включване в проекта на нито един ромски родител.

5.1.2. Екип, осъществяващ проекта

Екипът на видинския десегрегационен проект през 2004/2005 учебна година бе общо 17 души: 1 ръководител, 8 наставници, 1 координатор за работа с училищата, 3 координатори за работа с родителите, 3 шофьори и 1 офис мениджър. Ръководител на проекта и единствен педагог в него бе г-жа Донка Панайотова.

Проектът е назначил наставници в осем от 11-те приемни училища, с които работи. Това са училищата, в които се обучават ромски деца от началния и прогимназиалния курс. Наставниците са със средно образование и се подбират чрез конкурс. Четирима от тях се обучават задочно в специалността „начална педагогика“ в Педагогическия колеж във Враца, който е филиал на Великотърновския университет. Те поемат децата от първа смяна сутрин от квартала и остават в приемното училище до приключване на учебните занятия. Наставниците са живата връзка между учителите и родителите – към тях учителите отправят всякакви забележки по успеха, поведението и материалното осигуряване на учебния процес, въпроси, които наставниците решават самостоятелно, заедно с родителите или чрез ресурса на „Организация Дром“. През учебната 2004/2005 г. двама от наставниците са заминали за Италия и са били заменени. През обедните курсове на автобусите в тях заедно с децата са координаторите за работа с родителите. Последните също така участват активно в записването на децата и в организирането на родителските срещи.

Шофьорите са трима поради голямата им натовареност заради големия брой деца и курсове, които те осъществяват. За тяхната работа се изготвя специален график.

Наставниците са задължени да представят седмични отчети на ръководителя на проекта, в които описват как е протекла работата им през седмицата, както и възникналите по-сериозни проблеми и инциденти. Шофьорите на свой ред подготвят месечни отчети. Ръководителят на видинския проект също подготвя отчети – месечни и шестмесечни.

5.1.3. Педагогически профил на проекта

5.1.3.1. Организация на проекта

Г-жа Донка Панайотова, която е педагог с дългогодишен опит в образователната система на Видин, ръководи проекта лично. Тя се намесва в работата на всичките ѝ нива, но основно в координирането на връзките с институциите и организирането на допълнителната педагогическа работа.

В приемните училища ромските деца – участници в проекта, са разпределени така, че да не надвишават 30 % от децата в паралелките. Изключения са допуснати само в профилираните паралелки по изкуствата – музика, хореография и народно пеене, където относителният дял на ромските деца е малко по-висок. Предвид големия дял отпадащи през учебната година посещаемостта също варира, като през зимата тя е обикновено по-висока.

Десегрегационният проект на „Организация Дром“ организира една мащабна по обем допълнителна работа за децата участници. Във всяко от осемте приемни училища, в които се обучават деца от началния и прогимназиалния курс, има полуинтернатни групи, които част от децата посещават. В допълнение към тях във всяко от тези училища са сформирани по три групи за „индивидуална подготовка“ с изоставаци деца от различни класове. Тези групи се водят от учители от приемните училища, които получават допълнителен хонорар от „Дром“ в края на всеки месец. Броят на допълнителните часове във всяко от училищата е различен, но е в рамките на 3–4 часа седмично.

Педагогическата работа на видинския проект се подпомага от две неправителствени организации във Видин – „Единство“ и „SOS-Родители“. Това са екипи от психолози и педагози, които се събират заедно с екипа на проекта всеки месец, за да обсъждат проблемите на децата и родителите от проекта. В някои случаи те се намесват по индивидуални случаи.

През учебната 2004/2005 г. ръководителката на проекта е организираща периодично обучение на наставниците. Учители от приемните обаче не са преминали никакво организирано от „Дром“ обучение. През 2005/2006 учебна година организацията е решила да плати част от таксите на минимум 12 учители за записване в магистърска програма по интеркултурно образование в СУ „Св. Климент Охридски“.

Проектът съдейства на родителите за осъществяване на родителски срещи в приемните училища, като осигурява транспорт до съответното училище. През учебната 2004/2005 година проектът е организиращ три срещи с родители в квартал „Нов път“ – през септември и декември 2004 г. и през април 2005 г. във всички родителски срещи участват наставниците и координаторите.

Средният успех на ромските ученици от видинския проект е 4,44. В различните приемни училища, в които се обучават деца от началния и прогимназиалния курс, той е различен, но във всяко едно от тях той е над 4,00. Средният годишен успех по приемни училища е както следва:

- ОУ „Отец Паисий“ 4,45
- ОУ „Св. Климент Охридски“ 4,35
- СОУ „Любен Каравелов“ 4,61
- СОУ „Св. св. Кирил и Методий“ 4,07
- СОУ „Петко Рачев Славейков“ 4,35
- СОУ „Цар Симеон Велики“ 4,70
- ОУ „Иван Вазов“ 4,20
- СОУ „Христо Ботев“ 4,05

Общо 21 деца от две приемни училища са останали на поправителни изпити в края на учебната година, които са взели успешно.

4.1.3.2. Резултати от тестовете

Тестовете във Видин се проведоха в четвъртите класове на три приемни училища – СОУ „Петко Рачев Славейков“, СОУ „Св. св. Кирил и Методий“ и СОУ „Цар Симеон Велики“. Ако се съди по средния успех за годината на ромските деца в тях, те са както такива с висок, така и такива с относително нисък успех. В допълнение към тях, тестовете се проведоха и в две паралелки от четвърти клас на кварталното ОУ „Епископ Софроний Врачански“. В тестовете се предполагаше да участват 20 деца от трите интегрирани училища и 43 деца от кварталното училище. Обобщените резултати от тестовете по математика и по български език във Видин са както следва:

Таблица 6
Среден успех на тестовете във Видин

	Среден успех по математика		Среден успех по български език	
	На явили-те се	След служебни двойки	На явили-те се	След служебни двойки
Ромски деца в сегрегираното училище	2,83	2,45	2,65	2,30
Ромски деца в интегрираните училища	3,94	3,55	4,56	4,05
Български деца в интегрираните училища	5,02	4,78	5,70	5,40

Резултатите са очевидно по-добри за ромските деца от интегрираните училища в сравнение с децата от сегрегираното училище. Те са по-добри във всички пунктове, при това с повече от един бал. Особено голяма е разликата на теста по български език при явилите се деца, където разликата достига близо два бала.

Резултатите в сегрегираното училище са, общо взето, по-добри по математика, отколкото по български език, а резултатите в интегрираните училища са по-добри, при това значително, по български език, отколкото по математика. Ромските деца в кварталното училище на Видин се представиха най-зле от всички квартални училища. Техният успех, особено по български език, е истински провал. Видинското квартално училище е единственото от всички тествани училища, в което всички явили се на теста деца от една от паралелките са получили двойки. В допълнение към то-

ва, делът на неявилите се деца от кварталното училище бе твърде голям – между 41 % и 65 %.

Въпреки значителните разлики в успеха на тестовете между ромските деца от кварталното училище и ромските деца от интегрираните училища, значителна разлика има и между резултатите на българските и ромските деца от интегрираните училища. Тези разлики са малко по-големи по български език, отколкото по математика.

5.1.4. Извънкласна работа и социални дейности

През учебната 2004/2005 година извънкласната работа на видинския десегрегационен проект не изглежда да е била толкова разнообразна, колкото в началото на процеса. И това е естествено предвид поголемия брой деца, чиято образователна интеграция трябва да се осъществява с един сравнително ограничен финансов ресурс. Няколко деца от проекта са били изпратени на детски лагер в Кранево, а около 50 деца са били записани в школата за кандидат-гимназисти, като таксата им е била платена от проекта. През учебната година проектът е подкрепил конкурс за плакат на тема „Заедно в училище“, както и литературен конкурс на същата тема.

Големият брой деца не е дал възможност на проекта да подпомага всички със закуски и учебни помагала. Закуски през учебната година са били осигурявани само на деца, чиито родители са безработни, идват от многодетни семейства или са сираци и полусираци. Проектът е закупил учебни помагала на обща стойност 3880,64 лв. за някои от децата, отново онези, които идват от по-бедни семейства.

5.1.5. Политическа, административна и обществена подкрепа на проекта

През 2000 г. видинският десегрегационен проект започна да работи в една силно конфронтационна среда и при несигурна подкрепа от почти всички местни власти. Постепенно страстите се успокоиха, а отношенията с властите се подобриха. Стигна се дори до сътрудничество, което през 2005 г. се реализира в съвместното участие на „Организация Дром“ и РИО в изработване на регионална стратегия за образование на децата от етническите малцинства във Видин. Освен тях в инициативата са включени отдел „Образование“ на община Видин, директорите на училища-

та и синдикатът на учителите. Непримиримите в миналото врагове – проектът и ръководството на сегрегираното училище, през учебната 2005/2006 г. са станали партньори в организирането на извънкласни мероприятия. Местните медии през годината са отразявали добре дейността на проекта. Подобрение има и във взаимодействието с местните ромски неправителствени организации, формални и неформални лидери.

Въпреки тези подобрения в обществената подкрепа, оценяващият екип остана с впечатлението, че както общинското ръководство, така и ръководството на РИО не бяха осмислили и приели присърце идеята за образователната интеграция във Видин. С ограничените си финансови ресурси общината е организирала само 50 полуинтернатни групи в своите училища, при това най-голям брой, общо шест – в сегрегираното училище. Нито един от новополучените през 2005 г. три автобуса от държавата не е предоставен за нуждите на десегрегацията²⁹.

Според екипа на „Дром“ българските родители имат положителна нагласа към интегрираното образование. На срещата на оценяващия екип с началника на РИО обаче стана ясно, че в някои от интегрираните училища български родители са протестирали срещу записването на ромски деца³⁰. При обсъждането на резултатите от тестовете ръководството на РИО не изглеждаше особено притеснено от лошите резултати в сегрегираното училище. То не изрази никакви виждания относно перспективите на ромското образование в областта.

5.2. Монтана

5.2.1. Общи данни за проекта

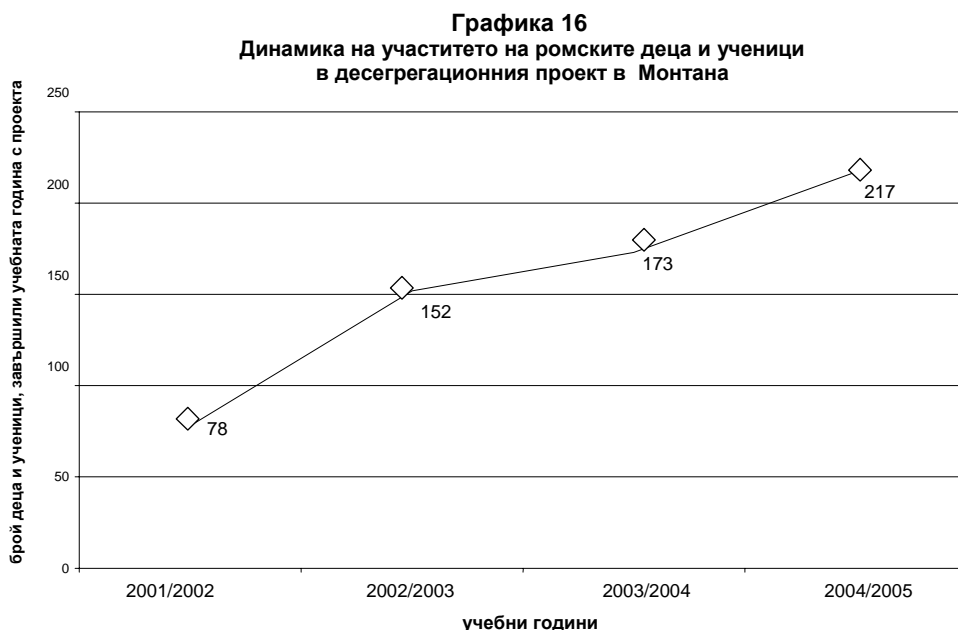
През учебната 2004/2005 г. в гр. Монтана приключи четвъртата година от дейността на проект „Свободен достъп на деца от ромски произход до училищата на гр. Монтана“. Той се осъществява от самото начало от фондация „Шам“ с председател г-н Петър Борисов. През учебната година в проекта са участвали общо 217 деца и ученици. Толкова са и успешно завършилите, отпаднали няма. От тях 193 са били ученици от I до VIII клас и 24 – деца от подготвителни групи, сформирани в

²⁹ Интервю с г-н Светлин Ницов, ръководител на дирекция „Регионално развитие, европрограми и хуманитарни дейности“ на община Видин, Видин, 13 септември 2005 г.

³⁰ Интервю с г-жа Зоя Йорданова, началник на РИО, Видин, 13 септември 2005 г.

целодневни детски градини (ЦДГ). 68,2 % от успешно завършилите учебната година са ученици от началния курс (от I до IV клас), включително деца от подготвителните групи. В началото на учебната година проектът е започнал със 191 ученици и 24 деца в подготвителни групи.

От своето започване през 2001 г. проектът на фондация „Шам“ непрекъснато увеличаваше броя на успешно участвалите в проекта ромски деца. На Графика 16 по-долу е представена динамиката на броя на децата и учениците, успешно участвали в проекта от започването му.

Графиката показва едно непрекъснато нарастване на броя на ромските деца – участници в проекта. Докато в началото проектът в Монтана бе най-малкият от всички десегрегационни проекти, започнали (с изключение на видинския) едновременно в пет града на България, понастоящем той е изпреварил по брой на участвалите деца проекта в Плевен и се е приближил плътно по този показател до проекта в Стара Загора. Това е сериозен успех, особено на фона на сравнително малкия брой роми, представляващи целева група на проекта. Това са жителите на квартал „Кошарник“, където живеят само около 2700 роми, предимно калайджии.

Успехът на проекта в Монтана е намалил броя на учениците в сегрегираното ромско начално училище „Г. Бенковски“ на 63 през учебната 2004/2005 г. Това включва и 14-те деца в помощна паралелка (изцяло ромска), която съществува от много години в това училище. Ако се съди по свидетелствата на родители, членове на екипа на проекта и участието в проведените през май 2005 г. тестове по математика и български език, броят на редовно посещаващите това училище е значително по-нисък. Освен в него, част от децата на кв. „Кошарник“ се записват и в училището в близкото село Студено буче, откъдето идва автобус. В това училище учат много ромски деца, но има и български.

През учебната 2004/2005 г. десеграционният проект в Монтана записваше деца в петте училища в града, с които започна да работи още от самото начало, както и в три ЦДГ. От тези училища две са основни, а три – средни. В тях ромските деца от кв. „Кошарник“ са разпределени сравнително равномерно:

- 3-то ОУ – 41 деца
- 4-то ОУ – 49 деца
- 5-о СОУ – 35 деца
- 7-о СОУ – 33 деца
- 8-о СОУ – 35 деца

Подготвителните групи функционираха в трите ЦДГ при следното разпределение на ромски деца:

- 4-та ЦДГ – 7 деца
- 5-а ЦДГ – 5 деца
- 6-а ЦДГ – 12 деца

Четири училища в Монтана са останали извън обхвата на проекта. Това са 1-во и 6-о ОУ, в които и бездруго има значителен брой ромски деца от другия ромски квартал на града и от околните села, 2-ро ОУ, което е пренебрегнато от проекта поради неговата голяма отдалеченост от маршрута на автобуса, и 9-о СОУ, което е спортно и децата там се записват след шести клас. Освен това ограничените средства, с които проектът разполага, не му позволяват да наеме повече от петима наставници.

Според екипа на проекта в ромското училище на кв. „Кошарник“ са останали ромски деца „от по-бедните слоеве“ на квартала³¹. Оценява-

³¹ Интервю с г-н Петър Борисов, ръководител на проекта, Монтана, 17 февруари 2005 г.

щият екип обаче остана с впечатление, че тези различия са незначителни, тъй като в сегрегираното училище са записани както бедни деца, така и такива, чиито родители не са бедни, но са принудени да запишат децата си в него по други причини (например, защото работят там). От друга страна, една значителна част от децата, записани в десегрегационния проект, са от най-бедната част на квартала (“върха на баира”).

Транспортирането на децата и учениците от кв. „Кошарник“ до интегрираните училища се осъществява с един автобус и един микробус. Те са очевидно недостатъчни за големия брой деца, записани в проекта. Освен това тяхното техническо състояние в края на учебната година не бе добро. Автобусът се нуждаеше от основен ремонт.

Екипът на проекта сподели, че продължава да среща проблеми при записването на деца в интегрираните училища, особено в случаите, когато родителите на вече записано в кварталното училище дете желаят да го преместят в интегрирано училище. Проблемите идват най-вече от нежеланието на директора на кварталното училище да издаде отпускни свидетелства³².

Екипът на проекта не отказва включване в проекта на нито един ромски родител като въпрос на принцип. Разпределението на децата по интегрираните училища става според желанието на родителите по предложение на екипа на проекта. Екипът се намесва по-категорично само при записване в 5-о СОУ, което е профилирано по изкуствата. Там той прави предварителна преценка на способностите на детето.

5.2.2. Екип, осъществяващ проекта

През учебната 2004/2005 г. десегрегационният проект в Монтана се осъществяваше от общо 11 души: 1 ръководител, 5 наставници, 1 координатор за работа с родителите, 1 координатор за работа с институциите, 1 педагогически консултант, 1 шофьор и 1 счетоводител. Ръководител на проекта бе г-н Петър Борисов, ромски общественик в гр. Монтана, а педагог – г-жа Ирена Михайлова.

Във всяко от приемните училища проектът е назначил един училищен наставник, обикновено ром/ка от кв. „Кошарник“. Назначаването им става след тест при съдействието на РИО. Изискването към

³² Интервю с г-н Петър Борисов, ръководител на проекта, Монтана, 12 май 2005 г.

наставниците е да имат най-малко средно образование и да се ползват с добро име в квартала. Някои от тях са студенти задочно обучение в близките висши учебни заведения. Оценяващият екип остана с отлични впечатления от училищните наставници – те бяха мотивирани, познаваха добре „своите“ деца и проявяваха грижи към тях не само по време на учебните занятия, но и след тяхното приключване.

Наставниците поемат сутрин децата от квартала и остават в приемното училище до приключване на учебните занятия в късния следобед. Те следят както учебния процес на учениците от първа и втора смяна, така и занятията в занималнята. Тяхна грижа е и разпределението на закуските, които се осигуряват от проекта. Наставниците имат отделни стаи в приемните училища, където могат да бъдат намерени от учениците и от учителите. Пред тях учителите отправят всякакви бележки по поведението и успеха на учениците, по тяхната обезпеченост с учебници и учебни материали. Чрез тях те търсят връзка със семействата на децата. Наставниците сами реагират на възникнали в училището проблеми или търсят подкрепата на учителите и на родителите.

Наставниците са задължени да представят периодични доклади на ръководителя на проекта. В тях те съобщават за текущото състояние в тяхното приемно училище и за всякакви инциденти, които са възникнали, включително отсъствията. Докладите на наставниците предоставят база за периодично обобщаване на дейността на проекта, което се извършва от ръководителя. Тези обобщения се предоставят на донора. В края на годината екипът подготвя доклад за дейността си, който включва обобщени данни за годишния успех на участниците в проекта по училища.

Докато при започването на проекта работата на координатора за работа с родителите бе до голяма степен безсмислена в Монтана от малкия брой деца, сега вече тя е много нужна. Неговата комуникация с родителите е ежедневна. В допълнение към това на него се възлагат функции по организирането на извънкласни изяви и материалното осигуряване на учебния процес.

5.2.3. Педагогически профил на проекта

5.2.3.1. Организация на проекта

Педагогическото ръководство на проекта в Монтана е осигурено от назначения педагог, г-жа Ирена Михайлова, чиито основни функции

включват следене на образователните постижения и организиране на допълнителната работа с изоставащите деца. Г-жа Михайлова е педагог с опит, включително в обучението на ромски деца.

При започването на проекта фондация „Шам“ си бе поставила като задача при разпределянето на ромските деца по класове и училища те да бъдат около 10 % от учениците в приемните училища³³. С увеличаването на записаните в проекта деца този дял се е оказал очевидно твърде нисък. През учебната 2004/2005 г. целта е била ромските деца да не надвишават 30 %, а навсякъде, където е възможно, те да бъдат и по-малко, но винаги няколко. Тази цел е, общо взето, постигната. Ромските деца са разпределени относително равномерно по класове в приемните училища.

Едно от забележителните постижения на проекта в Монтана е липсата на отпаднали деца през годината дори по „уважителни причини“. Както и в други краища на България някои ромски родители са се възползвали от възможностите за временна трудова миграция в страната и в чужбина, но техните деца са останали в града при баби/дядовци и при роднини. Шест деца са останали на поправителни изпити след края на учебната година, които са взели успешно. Средната посещаемост на учебните занятия по сведения на екипа на проекта е между 65 % и 100 %. За полуинтернатните групи тя е висока и се приближава към 100 %. Посещаемостта е обикновено е пониска в началните месеци и след март поради по-високата мобилност на родителите през тези периоди. Най-висока е през ноември-декември, когато родителите отсядат, но все още не са дошли суровите зимни месеци, които на свой ред са едно предизвикателство пред посещаемостта за децата и родителите.

Част от ромските деца – участници в проекта, посещават полуинтернатните групи, които са организирани във всички училища. Проектът организира и допълнителни часове с изоставащи деца, общо 630 през цялата година. Те се водят от учители в приемните училища срещу заплащане и от педагогическия консултант на проекта.

Педагозите от приемните училища в Монтана са участвали в семинар във връзка с десегрегацията на ромското образование, организиран

³³ Виж: Български желзински комитет, „Първите стъпки: Оценка на неправителствените десегрегационни проекти в шест града на България“, с. 62.

съвместно от проекта и местния Дом на учителя. В началото на учебната 2004/2005 година е имало среща на директори и учители от приемните училища с ромските родителски съвети и екипа на проекта. Екипът е преминал кратко обучение по интеркултурна комуникация от психолог в началото на учебната година. Ръководителят на екипа изрази желание за по-чести срещи с колеги от другите действащи проекти³⁴.

Проектът съдейства за провеждане на родителски срещи в приемните училища, като осигурява транспорт на желаещите родители до училищата и обратно. През учебната година са били проведени по четири родителски срещи във всяко училище: в началото на учебната година, в края на календарната година, в края на първия учебен срок и в края на учебната година. На всяка родителска среща са участвали училищният наставник и координаторът за работа с институциите. В своя годишен доклад екипът на проекта се оплаква от незаинтересуваното отношение на някои родители и от слабата посещаемост на родителските срещи (между 20 % и 50 %).

Оценяващият екип проведе интервюта с членове на екипа на фондация „Шам“, родители и деца от интегрираните училища в Монтана, в които, наред с другите проблеми, се интересуваше и от случаи на расистки мотивирани обиди от страна на българските деца спрямо ромските им съученици, както и за реакциите на училищните ръководства и на екипа на проекта. Членовете на екипа на фондация „Шам“ съобщиха за случаи на расистки обиди на ромските деца в приемните училища, но ги оцениха по-скоро като изолирани. Според тях екипът и ръководствата на приемните училища успяват да реагират своевременно и ефективно на възникващите конфликти. Отговорите на децата и родителите бяха смесени, но една част от тях съобщиха за подобни прояви. Оценяващият екип се натъкна на един случай, който направи впечатление с особено драматичния начин, по който той е засегнал образователната перспектива на една негова невръстна жертва:

*Случаят на А. Б.*³⁵

А. Б. е била записана в пети клас на едно от интегрираните училища. До четвърти клас е учила в ромското училище в кв. „Кошарник“. В новото училище тя е имала трудности с обучението, но родителите ѝ настоявали да учи в смесено училище. Там обаче А. е станала обект на

³⁴ Интервю с г-н Петър Борисов, ръководител на проекта, Монтана, 12 май 2005 г.

³⁵ Информацията за А. Б. оценяващият екип получи от интервю с наставничката в 5-о СОУ Роза Георгиева в Монтана на 15 юни 2005 г.

подигравки и расистки обиди от страна на няколко български деца. Няколко пъти плюли в закуската ѝ. Това било доведено нееднократно до знанието на нейната учителка, но тя не взела необходимите мерки да се прекратят издевателствата над А. В края на краищата родителите ѝ се принудили да я запишат в училището в с. Студено буче. На 15 юни 2005 г. А. и родителите ѝ още искаха тя да учи в интегрирано училище в Монтана, но не бяха предприели стъпки да я запишат отново.

5.2.3.2. Резултати от тестовете

Обобщените резултати от проведените през май 2005 г. тестове по математика и по български език с ученици от четвърти клас в Монтана са както следва:

Таблица 7
Среден успех от тестовете в Монтана

	Среден успех по математика		Среден успех по български език	
	На явилите се	След служебни двойки	На явилите се	След служебни двойки
Ромски деца в сегрегираното училище	3,83	3,10	3,31	2,85
Ромски деца в интегрираните училища	3,83	3,69	4,25	4,08
Български деца в интегрираните училища	4,92	4,65	5,56	5,23

Както се вижда, резултатите от тестовете на ромските деца – участници в проекта, са, общо взето, по-добри от резултата на децата от кварталното училище. Особено голяма е разликата по български език. Единственият пункт, по който резултатите на ромските деца от сегрегираното училище се доближават до тези на ромските деца от интегрираните училища, е този на явилите се на теста по математика. Най-голяма е разликата между двете групи ромски деца от теста по български език след служебните двойки.

Делът на ромските деца от сегрегираното училище, които не се явиха на теста, и в Монтана бе много по-голям от съответния дял на ромските деца от интегрираните училища. По математика той е 40 %, а по български език – 35 %. Макар посочените от ръководството на училището причини за отсъствията да бяха разнообразни, оценяващият екип остана с впечатлението, че в по-голямата част от случаите става дума за трайно отсъстващи или изобщо непосещаващи учебните занятия деца.

Въпреки че успехът на ромските деца в интегрираните училища на Монтана е по-висок от успеха на децата от сегрегираното училище, техният успех, от друга страна, е по-нисък от този на българските деца в интегрираните училища. При това разликите са големи както по математика, така и особено по български език.

5.2.4. Извънкласна работа и социални дейности

Проектът в Монтана поддържаше една активна програма за извънкласни дейности и социална работа през целия период след неговото стартиране. Фондация „Шам“ поддържа ромски танцов състав от деца – участници в проекта. През декември 2004 г. той е участвал в организираните от община Монтана коледни и новогодишни празници. По случай 3 март фондацията е организирала и провела съвместно с общината и няколко други институции и неправителствени организации в града караоке конкурс. Наградите е връчил кметът на общината. По повод 8 април, Международния ден на ромите, фондацията е организирала съвместно с община Монтана под патронажа на кмета конкурс на тема „Аз рисувам приказка“. В конкурса са участвали български и ромски деца от I до IV клас.

Фондация „Шам“ осигурява учебници и учебни материали на всички деца – участници в проекта, които не получават такива от държавата. Старите учебници се събират и се предоставят безплатно на децата през следващата учебна година. През 2004/2005 учебна година всички деца са включени в програмата на правителството „Чаша топло мляко“. Фондацията осигурява първа закуска само на учениците от V–VIII клас. Тя също така предоставя втора закуска на някои от най-бедните деца, които остават на занималня. През годината фондацията е осигурила и хуманитарна помощ, дрехи и обувки, получени от Германия.

По отделни проекти фондация „Шам“ посредничи при намиране на работа на роми от гр. Монтана. В годишния си доклад тя отчита, че през учебната година е осигурила работа на трудови договори на 82-ма родители на деца от проекта.

5.2.5. Политическа, административна и обществена подкрепа на проекта

Проектът на фондация „Шам“ се радва на добра подкрепа на институциите и обществеността в Монтана. Оценяващият екип разговаря с г-н

Александър Герасимов, директор на дирекция „Хуманитарни дейности“ в общината, с г-жа Анка Захаријева, началник на РИО, и с г-жа Катя Давидова, експерт по начално образование в РИО. Всички те демонстрираха добро познаване на проекта и декларираха своята пълна подкрепа³⁶. Представителите на РИО пожелаха разширяване на проекта и в други общини на Монтана. Според сведения на екипа на проекта другите институции в Монтана, в това число Службата за социално подпомагане, Агенцията за защита на детето и полицията, също подкрепят проекта. Той, както и другите мероприятия на фондация „Шам“, получават добро отразяване в местните медии. С малки изключения проектът се подкрепя и от местните неправителствени организации.

5.3. Стара Загора

5.3.1. Общи данни за проекта

През учебната 2004/2005 г. в гр. Стара Загора приключи четвъртата година от дейността на проекта „Свободен достъп на ромските деца до всички училища в град Стара Загора“. Той се осъществяваше още от самото начало от фондация „Дъга“ с председател г-н Митьо Кемалов. Старозагорският проект се развиваше не без проблеми през всичките години на своето съществуване, но те станаха особено драматични през последната година, която приключи със сериозен организационен хаос. Това, както ще видим, се отрази на ефекта на училищната десегрегация върху участието и върху успеха на ромските деца – участници в проекта, а също и върху имиджа на интегрираното образование на територията на общината.

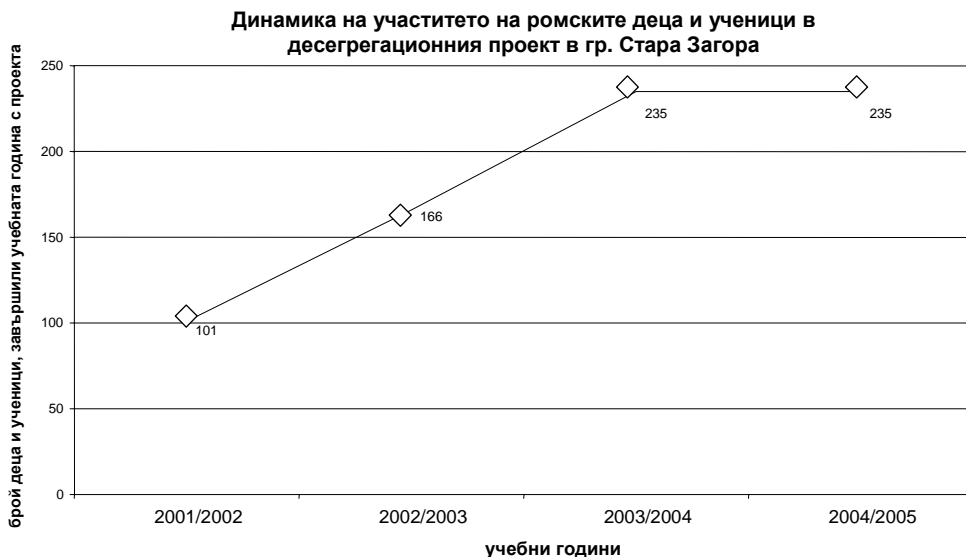
През учебната година в проекта на фондация „Дъга“ завършиха успешно 235 ученици и деца. От тях 16 бяха в подготвителни класове към приемните училища, а 7 – в прогимназиални класове. Всички останали бяха деца от I до IV клас. Относителният дял на децата и учениците от началния курс (включително в подготвителни класове) бе 97 %. Делът на отпадналите през учебната година деца в Стара Загора е сравнително голям. Оценяващият екип получи няколко различни сведения от екипа за техния брой. Според екипа на десегрегационния проект общият брой на участвалите през годината деца е бил 283.

³⁶ Интервютата с всички тях се проведеха на 15 юни 2005 г. в Монтана.

Една част от отпадналите деца (общо 32) са се върнали обратно в кварталните училища.

След стартирането на проекта през 2001 г. фондация „Дъга“ увеличи значително броя на успешно участвалите в проекта ромски деца. На Графика 17 по-долу е представена динамиката на броя на децата и учениците, успешно участвали в проекта от започването му.

Графика 17

Както се вижда от графиката, през трите първоначални години броят на децата участници е отбелязвал устойчив ръст, за да се стабилизира през последната година, след като е достигнал пика на своите възможности предвид капацитета на автобусите и възможностите за контрол над децата и учениците с ограничения персонал. Участващите в проекта деца са една малка част от ромските деца – жители на град Стара Загора, като само в два от ромските квартали на града живеят повече от 28 000 души. Двете квартални чисто ромски училища продължават да записват основната част от децата в тези квартали и да работят необезпокоявани от потенциален отлив.

Двете квартални ромски училища, СОУ „Христо Смирненски“ и 12-о ОУ „Георги Гърбачев“, имат общо около 1800 записани деца. Ма-

кар и да носят много от проблемите на сегрегираните ромски училища, те имат и известни разлики помежду си. 12-о ОУ е в сърцето на квартал „Лозенец“ и в него се записват по-бедните и по-пренебрегнатите от своите родители деца. СОУ „Христо Смирненски“, за разлика от него, е местното „елитно“ училище, в което се записват деца на по-заможни ромски семейства, живеещи в периферията на квартала, в близост до български квартали. То се радва на относително добра посещаемост от учениците и обикновено постига по-добри успехи. В миналото в него са се записвали и известен брой български деца. Десегрегационният проект на фондация „Дъга“ записва ромски деца от районите и на двете училища. В него участват както деца от по-заможни, така и деца от крайно бедни семейства.

През учебната година проектът е работил с общо девет приемни училища на територията на град Стара Загора, в които децата са разпределени доста неравномерно. Докато в елитното 2-ро ОУ проектът е успял да запише само 8 деца, а в 9-о ОУ – 13, в 1-во ОУ той е записал 44 деца, а в СОУ „Георги Райчев“ – 38 деца. Общо взето, по-големи са бройките в по-периферните и по-непрестижни училища, които са засегнати по-сериозно от демографската криза и в които отливът на деца се чувства по-осезателно. В пет от тези училища ромски деца са записани в подготвителни класове:

- 1-во ОУ – 4 деца
- 5-о ОУ – 2 деца
- 6-о ОУ – 3 деца
- 7-о ОУ – 4 деца
- СОУ „Георги Райчев“ – 3 деца

Извън обсега на проекта на фондация „Дъга“ остават още много училища в Стара Загора, в които той очевидно няма възможност да работи. Стара Загора е град с повече от 160 000 жители, с големи разстояния между ромския квартал и училищата, което прави невъзможна работата с наличния капацитет на фондацията в много от градските училища.

Транспортирането на децата до приемните училища става с два автобуса, които, по сведения на ръководителя на проекта, са в лошо техническо състояние. Разстоянията от ромския квартал на Стара Загора до приемните училища са големи, поради което транспортирането е трудоемка и ресурсоемка работа. През цялата учебна година

ръководството на проекта се оплакваше непрекъснато от недостиг на пари поради високия разход на гориво и честите ремонти.

И през 2004/2005 г. проектът е продължил да среща трудности при записването на деца поради отказа на кварталните училища да издават отпускни свидетелства и нежеланието на някои от приемните училища да записват ромски деца. Поначало екипът на проекта се стреми да уважи желанието на родителите, но понякога се намества при разпределението на децата с цел да се получи по-равномерно разпределение по приемни училища. Екипът на проекта по принцип осъществява и известен подбор на децата, които се записват в проекта, за да гарантира, че тези, които остават, имат подходяща мотивация³⁷.

5.3.2. Екип, осъществяващ проекта

Общият брой на членовете на екипа, осъществяващ проекта на фондация „Дъга“ през 2004/2005 учебна година, е бил 15 души. Те се разпределят както следва:

- 1 ръководител,
- 9 наставници,
- 1 координатор за работа с родителите,
- 1 счетоводител,
- 1 педагогически консултант,
- 2 шофьори.

Този екип обаче не е останал постоянен през цялата учебна година и е преминал през сериозни изпитания. През годината трима от наставниците, както и педагогическият консултант, са напуснали проекта, а по време на посещението на оценяващия екип на 17 юни 2005 г. всички наставници бяха напуснали, тъй като не бяха получавали заплати от март. През годината са се сменили и четирима шофьори.

Когато ги е имало, наставниците са работели по един във всяко от приемните училища. Оценяващият екип не успя да разбере какви са критериите за техния подбор, но по принцип ръководството на проекта се е стремяло да подбира хора с поне средно образование. По време на посещението през юни наставниците, с които оценяващият екип се

³⁷ Интервю с г-н Митьо Кемалов, ръководител на проекта, Стара Загора, 12 май 2005 г.

срещна, бяха зле мотивирани, недоволни и незаинтересувани от работата си. По сведения на ръководителя на проекта наставникът в 11-о ОУ, едно от училищата, в което се проведе тестът, е отсъствал често, а когато е присъствал, не е бил на разположение на учениците и на учителите. Оценяващият екип се среща с този наставник и изслуша неговите обяснения, които се свеждаха основно до лошото и нередовно заплащане³⁸. Той не успя да даде никакви разумни обяснения за лошите резултати от теста, който ромските ученици от неговото училище показаха, и изрази искрена изненада от резултатите.

Повечето наставници са млади хора от ромския квартал. Те поемат сутрин децата от квартала, в който идват автобусите, и ги придружават до приемните училища. Там те остават през целия ден, като (поне на теория) следят за посещаемостта и поведението на ромските деца, приемат задачи, които училищните ръководства им поставят, и се стремят да ги решат самостоятелно или съвместно с родителите. По мнение на ръководителя на проекта те трябва да компенсират, доколкото могат, липсващата семейна грижа³⁹. Наставниците са задължени да представят седмични доклади, в които описват всякакви проблеми, свързани с посещаемостта, успеха и дисциплината.

Координаторът за работа с родителите участва в набирането и записването на деца и ученици в проекта. Също така подпомага наставниците и ръководството на проекта в контактите с родителите и с училищните ръководства. Той, поне на теория, организира извънкласните прояви и родителските срещи. Тези дейности обаче в старозагорския проект са били слабо застъпени през учебната година. Оценяващият екип остана с впечатлението, че в Стара Загора тази длъжност и свързаните с нея функции са твърде формални и се осъществяват на равнище, което е далеч под това при другите десегрегационни проекти.

5.3.3. Педагогически профил на проекта

5.3.3.1. Организация на проекта

През втората половина на учебната година проектът на фондация „Дъга“ не е имал никакво педагогическо ръководство след напускането на педагогическия консултант. Никой друг член на екипа на проекта

³⁸ Интервю със Сашо Сашев, наставник в 11-о ОУ „Николай Лилиев“, Стара Загора, 17 юни 2005 г.

³⁹ Интервю с г-н Митьо Кемалов, ръководител на проекта, Стара Загора, 18 февруари 2005 г.

не е имал капацитет да поеме функциите на педагогически ръководител. По тази причина дейността на фондацията след февруари 2005 г. до голяма степен се е свеждала само до транспортиране и надзор от страна на наставниците. Екипът на проекта не е преминал никакво обучение през годината.

Ромските ученици в старозагорския проект учат на две смени и наставниците трябва да прекарват целия ден в приемните училища. В града има организирани занимални само за учениците от първи клас. В тях са записани всички деца от проекта, които учат в първи клас. Проектът не е предложил никакво допълнително обучение на учениците от погорните класове.

В приемните училища децата са разпределени неравномерно както по училища, така и по класове. Така например в рамките на едно училище, 11-о ОУ „Николай Лилиев“, в четвърти клас са записани 16 деца, в първи – 2 деца, а във втори – 5 деца. Подобна е картината в 1-во ОУ, в 5-о ОУ и в повечето от останалите приемни училища. Относително по-равномерно ромските деца са разпределени в 7-о ОУ и в СОУ „Георги Райчев“. В рамките на класовете стремежът на фондация „Дъга“ е ромските деца да се записват в паралелки, в които съставляват 10–30 % от учениците. Това съотношение, общо взето, е спазено във всички приемни училища.

Проектът съдейства на ромските родители за транспортиране до приемните училища по време на родителските срещи, които се провеждат 3–4 пъти в годината. По сведение на екипа обаче те не ходят редовно на родителски срещи, а някои не ходят изобщо. Училищният наставник участва на всяка родителска среща.

5.3.3.2. Резултати от тестовете

Тестовете по математика и по български език в Стара Загора се провеждат върху една относително голяма извадка от общо 137 ромски деца – 107 деца, обучаващи се в двете сегрегирани квартални училища, и 30 деца, обучаващи се в три интегрирани училища. Нито едно от последните не бе сред т.нар. елитни училища в града, в които проектът започна да записва деца едва на втората и на третата година от своето функциониране. И трите интегрирани училища, в които се провеждат тестовете, се намират в крайните квартали на Стара Загора и очевидно от години са имали затруднения с попълването на паралелките. Може би на това се дължи и по-голямата охота, с която са записвали ромски деца. Те бяха подбрани, тъй

като в тях броят на четвъртокласниците роми е по-голям, докато в много от т.нар. елитни училища в центъра на града няма никакви деца от четвърти клас.

Обобщените резултати от проведените през май 2005 г. тестове по математика и по български език с деца от четвърти клас в Стара Загора са както следва:

Таблица 8
Среден успех на тестовете в Стара Загора

	Среден успех по математика		Среден успех по български език	
	На явилите се	След служебни двойки	На явилите се	След служебни двойки
Ромски деца в сегрегираното училище	3,61	3,19	3,35	2,98
Ромски деца в интегрираните училища	3,64	3,20	3,74	3,33
Български деца в интегрираните училища	4,71	4,39	5,14	4,91

И в Стара Загора тези резултати са по-добри за ромските ученици от интегрираните училища, макар разликата да не е така голяма, както в някои други проекти. Тя е по-голяма по български език, отколкото по математика, където резултатите са почти равни. В Стара Загора едно от двете сегрегирани ромски училища показва по-добър резултат на тестовете от средния за ромските деца от интегрираните училища. Това е СОУ „Христо Смирненски“, чийто успех по математика е **4,02** (**3,64** след служебни двойки), а по български език – **3,96** (**3,63** след служебни двойки). Този парадокс е резултат от много фактори, по-главните от които са:

- По-ниските резултати на децата от интегрираните училища са за сметка главно на едно от тях, 11-о ОУ „Николай Лилиев“. В него резултатите на ромските деца са плачевни – **3,00** по математика (**2,46** след служебните двойки) и **2,29** по български език (**2,15** след служебните двойки). Ако резултатът на това училище се изключи от изчисляването на средния резултат, успехът на децата от интегрираните училища става много по-висок.
- СОУ „Христо Смирненски“ е по-“елитното“ от двете сегрегирани ромски училища. В него се записват деца от по-заможни семейства, които имат възможност да осигурят децата си материално по-добре

и имат по-силна мотивация те да получат добро образование. Проектът на свой ред записва както деца от района на СОУ „Христо Смирненски“, така и от по-бедната част на ромския квартал.

- Незадоволителната работа на десегрегационния проект – лошата организация, липсата на педагогическо ръководство, липсата на допълнителна работа, недобрата работа на наставниците.

Делът на ромските деца, които не се явиха на теста, от двете сегрегирани училища е различен. В СОУ „Христо Смирненски“ този дял е 18,6 % по математика и 16,9 % по български език. В 12-о ОУ „Георги Гърбачев“ той е 35,4 % по математика и 39,6 % по български език. Общо в интегрираните училища делът на неявилите се е 26,7 % по математика и 23,3 % по български език. Тези относително високи стойности обаче са до голяма степен за сметка на ромските ученици от 11-о ОУ „Николай Лилиев“, където делът на неявилите се е 53,8 % по математика и 46,2 % по български език. В другите две приемни училища той е нисък: в 1-во ОУ няма неявили се, а в СОУ „Георги Райчев“ има само един неявил се ученик.

И в Стара Загора успехът на ромските деца в приемните училища е по-нисък от този на българчетата. При това разликата е значителна както по математика, така и особено по български език. Успехът на българчетата в 11-о ОУ „Николай Лилиев“ е значително по-нисък от успеха на българчетата в другите две приемни училища. По математика в това училище той е 4,45 (3,93 след служебните двойки), а по български език – 4,78 (4,44 след служебните двойки).

5.3.4. Извънкласна работа и социални дейности

Десегрегационният проект на фондация „Дъга“ не може да се похвали с богата програма от извънкласна работа и социални дейности. Хроничната липса на средства е свела тези аспекти на процеса почти до нула, а липсата на педагогическо ръководство е лишила екипа от капацитет да ги осъществява. Единствената извънкласна дейност са наградите, които фондацията раздава на отличниците в края на учебната година.

Фондация „Дъга“ е раздавала на децата от проекта закуска през голямото междучасие до средата на учебната година, когато Министерството на труда и социалната политика започва своята програма „Чаша топло мляко“ и в община Стара Загора. Децата от първи клас са получили безплатни учебници от МОН. Фондацията им е закупувала учеб-

ни помагала, както и учебници и учебни помагала за по-големите деца. Една част от участващите в проекта деца са получили и раници.

5.3.5. Политическа, административна и обществена подкрепа на проекта

Десеграцията на ромското образование се подкрепя както от общинските власти, така и от РИО. Оценяващият екип има възможност да се убеди в това при многобройните си разговори с представители и на двете институции. Нито една от тях обаче не подпомага проекта активно с финансиране или с организиране на обучения, методически контрол и пр. Единствената помощ е от общината, която поема обяда на всички деца от първи клас, които остават на занималня.

За разлика от предходни години, политическите сили и неправителствените организации в града не се противопоставят и не критикуват публично проекта и дейността на фондация „Дъга“. Но и не правят нищо за подпомагането ѝ. Другите институции и публични фактори са индиферентни. По сведения на екипа на фондацията някои местни медии понякога разпалват вражда между ромските училища и фондацията⁴⁰. Няколко протестантски църкви в ромския квартал насърчават активно своите членове да записват децата си в проекта, но са отказали на екипа му да представи проекта на техни сбирки. Местните ромски лидери по принцип подкрепят десеграцията на ромското образование, макар че някои от тях имат проблем с това тя да се осъществява от фондация „Дъга“. Някои от тези лидери са се противопоставили на извеждането на най-бедните деца от квартала, тъй като чрез това се създавали негативни настроения сред българските родители и деца⁴¹.

5.4. Сливен

5.4.1. Общи данни за проекта

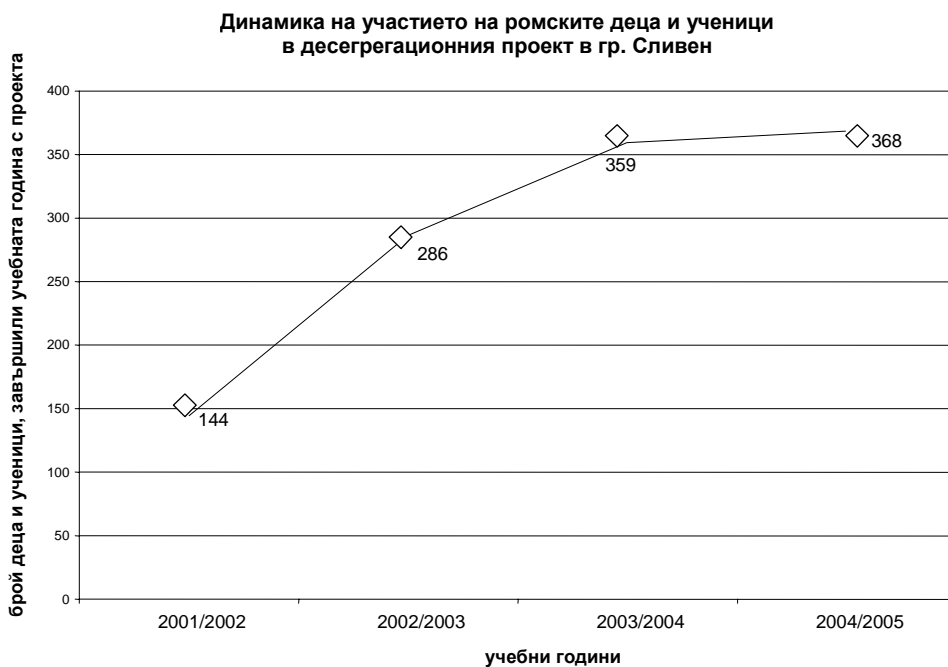
В град Сливен десеграционният проект „Десеграция – Сливен“ се осъществява още от самото му стартиране през 2001 г. от Ромска мла-

⁴⁰ Интервю с г-н Митьо Кемалов, ръководител на проекта, Стара Загора, 12 май 2005 г.

⁴¹ Интервю с г-н Митьо Кемалов, ръководител на проекта, Стара Загора, 12 май 2005 г.

дежка организация (РМО) с председател г-жа Стела Костова. През учебната 2004/2005 г. той приключи успешно четвъртата година от своята дейност. В проекта са участвали общо 431 ученици, от които успешно са завършили 368. От тях само 20, или 5,5 %, са били от V до VIII клас, останалите 94,5 % са били ученици от I до IV клас. Това се дължи на възприетата още от самото начало стратегия на проекта да се фокусира върху записване на деца от първи клас. Отпадналите от проекта през годината са много – общо 63 деца от I до VIII клас. Както и в другите градове, проектът в Сливен през всичките години на своята дейност непрекъснато увеличаваше броя на успешно участвалите в него деца. На Графика 18 по-долу е представена динамиката на броя на децата и учениците, успешно участвали в проекта от започването му.

Графика 18

Графиката показва едно стремглаво нарастване на броя на децата от първата към втората година на проекта и постепенно намаляване на темпа на нарастване при запазване на общата тенденция през следващите години. Понастоящем това е вторият по брой на записаните деца десеграгационен проект в България след видинския. И все пак, на фона на големия брой роми в общината, записаните в проекта ромски деца са сравнително малко като относителен дял.

В Сливен има два ромски квартала, „Никола Кочев“ и „Надежда“, в които социалното положение на техните ромски обитатели е твърде различно. Докато в кв. „Никола Кочев“, с население около 6000 жители, живее едно ромско население с относително висок социален статус и образование, в кв. „Надежда“, с около 14 000 жители, живеят относително по-бедни роми. Това се отнася особено за т.нар. голи цигани от вътрешността на квартала, които живеят в крайна бедност. Мизерията и краткосрочното житейско целеполагане, както във всички подобни общности, изтиква образованието към дъното на скалата на приоритетите. Според анализа на приетата през 2004 г. „Програма на община Сливен за интеграция на децата и учениците от етническите малцинства в образователната система“ от подлежащите на записване в първи клас средно около 180–190 деца в този квартал през 2004 г. осми клас са завършили едва 54 ученици. От завършващите осми клас почти никой не завършва средно образование⁴².

Десегрегационният проект в Сливен още от самото начало се насочи към най-бедните слоеве на ромското население от кв. „Надежда“. Да приобщи към интегрираното образование най-бедните от бедните, бе една съзнателно избрана стратегия, която екипът на проекта прокарваше съзнателно през всичките години от своята дейност. По тази причина социалното положение на записаните в проекта деца е по-ниско от това на децата, записани в сегрегираното ромско училище. Единственото изключение са ромските деца от квартала, които се записват сами в няколко от близките интегрирани училища (главно в 8-о СОУ „Юрий Гагарин“), на които проектът също оказва някои услуги. Сегрегираното 6-о ОУ „Братя Миладинови“ е обучавало, поне на хартия, 1150 ученици през 2004/2005 учебна година. Поради големия дял отпаднали едва 33 % от тях са в прогимназиалната степен⁴³. Отпадането на ромските деца от училище в Сливен бе основна грижа и на кметската управа⁴⁴.

Общинската програма за образователна интеграция на децата от етническите малцинства залага основно на десегрегацията на ромското образование. Тя обаче не е финансово подплатена и като че ли не е добре позната на общинските власти, поне ако се съди по вижданията

⁴² „Програма на община Сливен за интеграция на децата и учениците от етническите малцинства в образователната система“, част 2.

⁴³ Пак там.

⁴⁴ Интервю с г-жа Офелия Кънева, зам.-кмет на гр. Сливен, 21 юни 2005 г.

на заместник-кмета на Сливен с ресор образование г-жа Офелия Кънева. При срещата си с оценяващия екип тя предложи друг подход към справянето с отпадането на ромските деца – настаняването на някои от тях в училища за деца с противообществени прояви.

През учебната 2004/2005 г. проектът в Сливен записваше деца в 11 приемни училища както следва:

- НУ „Антон Иванов“ – 17 деца
- НУ „Хаджи Димитър“ – 14 деца
- 2 ОУ „Христо Ботев“ – 12 деца
- 3 ОУ „Д-р Иван Селимински“ – 14 деца
- 4 ОУ „Димитър Петров“ – 22 деца
- СОУ „Пейо Яворов“ – 39 деца
- ОУ „Панайот Хитов“ – 17 деца
- СОУ „Юрий Гагарин“ – 82 деца
- 10 СОУ „Йордан Йовков“ – 39 деца
- 11 СОУ „К. Константинов“ – 62 деца
- 12 ОУ „Елисавета Багряна“ – 47 деца

Обхванати са всички големи училища в Сливен, с изключение на тези, които са далеч от маршрута на автобусите, като например 9-о ОУ в кв. „Речица“, и тези, които още от самото стартиране на проекта се съпротивяваха на записването на ромски деца, като например НУ „Васил Левски“⁴⁵. Пренебрегнато е и 1-во СОУ, в което има значително ромско присъствие, тъй като то е близо до другия ромски квартал „Никола Кочев“.

Неравномерното разпределение на деца по приемните училища се дължи на три фактора:

- Проектът започна да работи с по-централните училища в Сливен на един по-късен етап от своята дейност.
- По-периферните училища записват ромски деца с по-голяма охота, тъй като са по-засегнати от демографската криза.
- 8-о СОУ по традиция привлича ромски деца, тъй като е близо до ромския квартал.

⁴⁵ Виж: Български хелзинкски комитет, „Първите стъпки: Оценка на неправителствените десегрегационни проекти в шест града на България“, с. 71.

Транспортирането на децата до приемните училища се осъществява с два автобуса, които са в добро техническо състояние. Единият от тях е предоставен от общината и разходите по него, включително заплатата на шофьора, са поети от нея. Учениците от 8-о СОУ не ползват автобусите, тъй като то е близо до квартала.

Проектът записва деца само от първи клас, поради което не среща трудности с издаването на отпускни свидетелства от кварталното училище. Някои от приемните училища обаче очевидно записват ромски деца с единствената цел да си запълнят паралелките, а не от съзнание за ценността на интегрираното обучение. Така например директорката на 12-о ОУ „Елисавета Багряна“ е отказала да запише ромски деца от проекта за учебната 2005/2006 г., тъй като си е запълнила паралелките за първи клас⁴⁶.

Екипът на проекта се старее да балансира между предпочитанията на родителите и необходимостта от по-равномерно разпределение на ромските деца по приемни училища. Това на практика не винаги се постига, особено в случая с 8-о СОУ, към което много родители имат твърди предпочитания. Общо взето обаче, оценяващият екип не установи напрежение между екипа и родители по повод на записването.

5.4.2. Екип, осъществяващ проекта

Екипът на сливения проект е най-голям от всички десегрегационни проекти в България – общо 38 души. Това обаче не се дължи на по-доброто му финансиране, а на факта, че благодарение на контактите си с общинските власти и службата за социално подпомагане ръководителката на проекта е успяла да осигури от тях сериозна допълнителна подкрепа за проекта. Това е единственият от действащите десегрегационни проекти в България, на който държавните и общинските власти са осигурили целево финансиране в съответствие със собствените му цели и структура.

Големият екип на проекта е изцяло за сметка на заетите непосредствено с образованието и надзора над децата в приемните училища. Във всяко от тях има по двама координатори (аналогът на онова, което са наставниците в другите проекти), общо 22-ма. Освен тях в девет от приемните училища има назначени помощник-учители в първи клас. Те са

⁴⁶ Интервю с г-жа Стела Костова, ръководител на проекта, Сливен, 21 юни 2005 г.

назначени от училищата, в съответствие с новата държавна политика за въвеждане на тази длъжност в училищата, в които учат ромски деца. Част от координаторите са назначени по програмата на Министерството на труда и социалната политика „От социални помощи към заетост“. Освен координаторите и помощник-учителите в проекта работят още: един главен координатор, един координатор за работа с родителите, един педагогически съветник, един технически секретар, двама шофьори и ръководителят на проекта. Единият от шофьорите, както и единият от автобусите са предоставени от общината.

С такъв голям екип децата от сливения десегрегационен проект са добре обгрижени. Координаторите работят по половин ден и се сменят по обяд. Те са в постоянна връзка с родителите и с учителите на децата и следят за тяхното поведение и успех. Всяка седмица в петък те подготвят доклади за това как е минала седмицата. Отделно от докладите те представят на педагогическия съветник подробно сведение за отсъствията на децата. В случаите на продължителни отсъствия те се срещат с родителите на детето, изясняват причините и търсят пътища за тяхното преодоляване. Общото ръководство на координаторите е поето от главен координатор, който освен това обобщава сведенията, постъпващи от координаторите по училища, по учебни срокове и в края на годината.

Педагогическият съветник на проекта, г-н Петър Котанов, е пенсионер. Той е бил дългогодишен експерт в РИО и е педагог с богат опит и добро познаване на образователната система в град Сливен. Той ръководи цялостната педагогическа работа в проекта, включително записването, разпределението на допълнителните часове, следенето на успеха и поведението на децата. Също така преглежда седмичните доклади на координаторите и им дава конкретни указания. В неговите задължения е и поддържането на постоянни контакти с ръководствата на приемните училища.

Координаторът за работа с родителите, г-н Юлиан Юнаков, е уважаван общественик от кв. „Надежда“. Той има основна роля при записването на децата и при организирането на родителските срещи, подпомага координаторите при поддържането на всекидневни контакти с родителите и при осигуряване присъствието на децата в училище.

5.4.3. Педагогически профил на проекта

5.4.3.1. Организация на проекта

В педагогическо отношение сливенският проект се ръководи лично от г-жа Стела Костова, която е педагожка, както и от г-н Котанов, също опитен педагог. Те двамата са начело на големия екип на проекта, в рамките на който се осъществява една обхватна и трудна педагогическа работа, която, предвид на особеностите на записаните в проекта деца, изисква много всеотдайност и упоритост.

Още от стартирането стремежът на проекта е бил да записва ромските деца в интегрираните училища така, че да не превишават 10–20 % в паралелка. Поради неравномерното разпределение по приемни училища обаче в някои паралелки този дял е надхвърлен, макар и незначително. Това е станало най-вече в 8-о СОУ и в 11-о СОУ, където в някои паралелки са записани по 6–8 деца.

През цялата 2004/2005 г. сливенският проект се е борил с отпадането на деца от проекта и, както изглежда, от училище изобщо. В края на краищата обаче броят на отпадналите деца е останал голям – 63 за цялата година. Това е най-големият дял отпаднали деца от всички десегрегационни проекти. От справка, подготвена от проекта, се вижда, че причините за отпадането са най-разнообразни: заминаване за чужбина, преместване в друг град, отпадане поради нежелание за учене или много натрупани отсъствия. Шест деца са записани от родителите им в сегрегираното 6-о ОУ. 17 деца от 11-о СОУ, всички от прогимназиалния курс, са отписани от програмата, макар и да са продължили да посещават интегрираното училище.

В Сливен полуинтернатни групи през учебната 2004/2005 г. са били организирани с общинския бюджет само за учениците от първи клас. Проектът е заплатил допълнително занимални за децата от II до IV клас. Общият брой допълнителни часове, осигурени от проекта през годината, е 620 часа. Осем деца са останали на поправителни изпити в края на учебната година, които са издържали успешно. По сведение на екипа, посещаемостта на учебните занятия спада през зимните месеци, а някои от децата са отпаднали съвсем от училище.

Средният успех на децата от проекта е относително нисък – 3,40. Той варира значително от училище в училище и от клас в клас, като

той е най-висок във II клас на 2-ро ОУ „Христо Ботев“ – 4,51, а най-нисък – в III клас на 10-о СОУ „Йордан Йовков“ – 3,11.

Ръководството на проекта провежда периодични работни срещи с директорите на приемните училища. Но за тях през учебната година не са били организирани никакви форми на обучение или обмяна на опит. Малко по-добре стои въпросът с квалифицирането на координаторите и на помощник-учителите. Всички те са преминали първоначално обучение за работа в проекта. Двама от помощник-учителите са преминали курса за помощник-учители във Великотърновския университет. Някои от координаторите и помощник-учителите участват в учебните занятия по желание на учителите. През останалото време те стоят в стаите си или в коридора и в двора на училището. С изключение на трима, всички останали координатори имат осигурени стаи в приемните училища.

Проектът съдейства на родителите да посещават родителските срещи в приемните училища, които в Сливен се провеждат често, всеки месец – месец и половина. За целта се използват автобусите на проекта. На всяка от родителските срещи присъстват координаторът и помощник-учителят.

Членове на екипа на проекта разказаха за расистко и предубедено отношение на някои от директорите към децата и координаторите от десегрегационния проект. Педагогическият съветник на проекта разказа за такова отношение в 12-о ОУ „Елисавета Багряна“⁴⁷, а един от координаторите – за 5-о СОУ „Пейо Яворов“⁴⁸. Оценяващият екип изслуша и голям брой оплаквания от расистко отношение на българските деца към ромските. Те бяха направени от ромски деца, учещи в интегрирани училища, както и от част от координаторите.

5.4.3.2. Резултати от тестовете

Тестовете по математика и по български език за четвърти клас в Сливен се проведеха върху общо 101 ромски деца – 70 деца от три паралелки на сегрегирания квартално 6-о ОУ „Братя Миладинови“ и 31 деца от три интегрирани училища: 8-о СОУ „Юрий Гагарин“, 11-о СОУ „К. Константинов“ и 12-о ОУ „Елисавета Багряна“.

⁴⁷ Интервю с г-н Петър Котанов, педагогически съветник на проекта, Сливен, 21 юни 2005 г.

⁴⁸ Интервю с г-жа Павлина Тодорова, координатор в 5-о СОУ „Пейо Яворов“, Сливен, 21 юни 2005 г.

Обобщените резултати от проведените през май 2005 г. тестове по математика и по български език са както следва:

Таблица 9
Среден успех на тестовете в Сливен

	Среден успех по математика		Среден успех по български език	
	На явилите се	След служебни двойки	На явилите се	След служебни двойки
Ромски деца в сегрегираното училище	3,12	2,93	3,15	2,99
Ромски деца в интегрираните училища	3,59	3,39	3,10	3,07
Български деца в интегрираните училища	4,91	4,71	5,73	5,38

Тези резултати са едно истинско предизвикателство за тяхното интерпретиране. Сравнението между двете групи ромски деца като цяло показва за пореден път едно предимство на децата от десегрегационните проекти особено ако се вземат предвид служебните двойки. Заедно с това тези резултати са парадоксални в два пункта. На първо място, ромските деца от интегрираните училища са се представили по-добре по математика, отколкото по български език. Сливен е единственият град, в който това се е случило. Другото уникално за резултатите в Сливен е малко по-високият успех по български език на децата от кварталното училище от този на децата в интегрираните училища. Нещата си идват на мястото едва след служебните двойки.

Резултатите открояват и една особено голяма разлика между показаното на ромските деца в интегрираните училища и българските им съученици. Контрастът е особено очебиен по български език, където той е 2,63 бала при явилите се деца. Това е най-голямата разлика между двете групи ученици от интегрираните училища в сравнение с всички градове.

Като цяло резултатът от тестовете на явилите се ромски деца в интегрираните училища в Сливен е най-нисък в сравнение с останалите проекти както по математика, така и по български език. И тук се изправяме пред един друг парадокс – децата от десегрегационния проект в Сливен са най-обгрижваните в сравнение с всички останали проекти; въпреки това техните резултати са по-ниски. В десегрегационния проект в Сливен, повече отколкото в който и да било друг, се проявя-

ват факторите, които засягат ромското образование извън интеграцията. Основен от тях за специфичните условия на Сливен е значително по-ниският социален статус на децата от десегрегационния проект в сравнение с този на децата, които се записват в кварталното училище. Друг съгътстващ и типичен за Сливен фактор е силният психологически дискомфорт, който ромските деца от проекта получават поради контраста между тяхното социално положение и това на българските деца. Фактът, че въпреки действието на тези фактори децата от сливенският проект са се представили, общо взето, по-добре на теста от децата в сегрегираното училище, следва да се разглежда като постижение на екипа на проекта. Той показва, че десегрегацията е възможна и сред най-бедните ромски групи.

5.4.4. Извънкласна работа и социални дейности

Както и в другите проекти, извънкласната дейност на сливенския десегрегационен проект през учебната 2004/2005 г. е била свита значително в сравнение с първите години. По сведения на ръководителя на проекта свиването се дължи на невъзможността с наличното финансиране да се поддържа първоначалният обем извънкласни дейности наред с грижата за увеличаващия се брой деца. Проектът е организиран съвместно празнуване на Коледа, като на всички деца са раздадени торбички със сладкиши.

През учебната година всички деца от училищата на Сливен са били включени в програмата на правителството „Чаша топло мляко“. В рамките на тази програма от втория срок на тях им е осигурявана по една закуска. Учебниците за първи клас са били осигурени от държавния бюджет. Учебните пособия за първи клас, както и всички учебници и учебни пособия за по-големите ромски деца – учещи в интегрирани училища, са били закупувани от проекта.

5.4.5. Политическа, административна и обществена подкрепа на проекта

Сливенският десегрегационен проект се ползва с подкрепата на община Сливен и лично на кмета, при това не само морално, но и финансово. Това е единственият град, в който общината, наред с местната служба за социално подпомагане, е отделила собствен ресурс за подпомагане на училищната интеграция на ромските деца. На думи РИО подкрепя проекта, в което оценяващият екип получи възможност да се убеди

по време на срещата си с негови представители. На практика обаче, по сведения на екипа на проекта, тази подкрепа е по-слаба след смяната на неговото ръководство. Екипът на проекта е изисквал, но не е получил от инспектората по-голямо внимание към качеството на преподаването в интегрираните училища, включително качеството на преподаването в занималните, както и по-активна политика срещу расизма.

Политическите партии в Сливен също подкрепят проекта, макар че между тях има и някои различия. На сесията на Общинския съвет през юли 2004 г. БСП и ВМРО са се противопоставили на термина „десегрегация“, както и на отпускането на средства за осъществяването на програмата на община Сливен за интеграция на децата и учениците от етническите малцинства в образователната система. Няколко от местните неправителствени организации също критикуват десегрегационната програма, макар и не на принципна основа.

През учебната година родители на български деца от интегрираното 12-о ОУ „Елисавета Багряна“ са се опитали да направят подписка против присъствието на ромски деца в училището. Тази инициатива обаче е била блокирана със съвместните усилия на проекта и на ръководството на училището.

5.5. Хасково

5.5.1. Общи данни за проекта

През учебната 2004/2005 г. в град Хасково десегрегационният проект „Равен достъп на ромските деца до всички училища в град Хасково“ продължи да се осъществява от фондация „Толерантност и взаимопомощ“ с ръководител Зина Янкова. Още от самото начало този проект бе аморфен и неясен от гледна точка на приноса на неправителствената организация, ръководеща проекта⁴⁹. Той продължи да бъде такъв през всичките четири години, в които функционираше. Силната съпротива на сегрегираниите квартални училища в града, закриването на едно от училищата, отказът от сътрудничество на друго училище, както и безразличието на общинските и областните власти принудиха фондация „Толерантност и взаимопомощ“ да ограничи допълнително активността си в град Хасково и да изнесе част от своята дейност в околните села. Това съвпадна с дейността на правителството по закриване на малки селски

⁴⁹ Виж: Български желзинкски комитет, „Първите стъпки: Оценка на неправителствените десегрегационни проекти в шест града на България“, с. 82.

училища и транспортиране със средства на общините на деца до средищни училища. Както и на други места в България, транспортираните деца са предимно ромски и те се обучават в интегрирана среда сред български и турски деца. Фондация „Толерантност и взаимопомощ“ просто е поела някои допълнителни функции по подпомагането на тяхното образователно интегриране в средищните училища.

В подобна ситуация е трудно да се прецени каква точно е ролята на неправителствената организация в откъсването на ромските деца от сегрегирания среда и доколко тъкмо на нейното усилие се дължи задържането им и успешното им обучение в интегрираните училища. С течение на годините фондацията е приобщавала към проекта си прогресиращ брой ученици. Динамиката на тяхното участие се вижда по-долу на Графика 19.

Графика 19

От графиката става ясно, че рязкото покачване на броя на завършилите с проекта деца е станало между първата и втората година. След това той се стабилизира с лека тенденция към покачване.

Общо през учебната 2004/2005 г. в хасковския проект са участвали 320 деца, от които успешно са завършили 316 от I до VIII клас. Четири са отпаднали. 54,4 % от тях са били от началния курс, един нисък в сравнение с другите проекти дял. От общо седемте градски

училища, в които проектът започна първоначално да се осъществява, през учебната 2004/2005 г. останаха само две – НУ „Христо Ботев“ и ОУ „Христо Смирненски“. Едно от началните училища е било закрито, а другите са престанали да приемат ромски деца. Записаните първоначално в тях са продължили да ги посещават без помощта на проекта. Вместо тях понастоящем проектът работи с шест училища. Разпределението на ромските деца в тях е както следва:

- ОУ „Нестор Марков“, с. Криво поле – 84
- ОУ „Христо Ботев“, с. Войводово – 57
- ОУ „Св. св. Кирил и Методий“, с. Конуш – 41
- ОУ „Проф. Асен Златаров“, с. Минерални бани – 70
- НУ „Христо Ботев“, гр. Хасково – 48
- ОУ „Христо Смирненски“, гр. Хасково – 20

Ромските деца, които са записани в ОУ „Христо Смирненски“, пътуват от близкото до Хасково село Стамболийски с общински транспорт. На практика единствените, за които е необходимо транспортиране от проекта, са децата, записани в НУ „Христо Ботев“. Голямата част от тях са от хасковския ромски квартал „Република“. Този квартал традиционно е населен с роми мюсюлмани, част от които имат турско етническо самосъзнание. Голяма част от избирателите в него гласуват за Движението за права и свободи (ДПС). Записаните в проекта деца оттам обаче са твърде малко, за да могат да засегнат по какъвто и да е начин образователната перспектива на този голям квартал с две сегрегирани училища. ОУ „Проф. Асен Златаров“, с. Минерални бани, е средищно училище за ромските деца, които се транспортират от селата Татарево и Сираково, а ОУ „Нестор Марков“, с. Криво поле, е средищно училище за ромските деца от селата Елена и Корен. В другите две села проектът е „записал“ ромските деца, които и бездруго са записани в местните селски училища и учат в интегрирана среда.

Единственият автобус, с който проектът разполага, се ползва за ежедневно транспортиране на ромските деца от квартал „Република“, които са записани в НУ „Христо Ботев“. В последното учат и деца, включително ромски, от други квартали на Хасково. Автобусът на проекта е в лошо техническо състояние.

5.5.2. Екип, осъществяващ проекта

През учебната 2004/2005 г. фондация „Толерантност и взаимопомощ“ е осъществявала десегрегационния проект в Хасково с общо 11 души. От тях четири са наставници, двама педагози, един координатор за работа с родителите, един координатор за работа с институциите, един шофьор и един счетоводител. Наставниците, с изключение на наставничката в с. Войводово, не са закрепени към отделните приемни училища и оценяващият екип не успя да добие точна представа с какво точно се занимават. Той остана с впечатление, че те са по-скоро един мобилен екип, който посещава различните интегрирани училища и следи за успеха и поведението на децата в тях. Директорката на НУ „Христо Ботев“ обаче оцени високо работата им и заяви, че без тях не може да има адекватен образователен процес. Тя подчерта тяхната роля в осъществяването на връзката между училището и родителите⁵⁰. В други интегрирани училища обаче изобщо няма наставници, а на срещата, организирана от МОН и БХК на 21 април 2005 г. за запознаване на началниците на РИО, директорите на училищата и ръководителите на десегрегационните проекти с предстоящите тестове, директорката на ОУ „Св. св. Кирил и Методий“, с. Конуш, отрече изобщо в нейното училище да има десегрегационен проект. Екипът на фондация „Толерантност и взаимопомощ“ обясни тази реакция с конфликтите, които е имал с директорката напоследък. За оценяващия екип обаче остана неясно в какво точно, извън закупуването на учебни помагала за някои от ромските деца в това интегрирано училище, се състои ролята на фондацията.

Двамата педагози от екипа са прикрепени само към две от интегрираните училища – НУ „Христо Ботев“ в Хасково и ОУ „Христо Ботев“, с. Войводово. В Хасково г-жа Марина Ванчева, педагог с богат опит, организира занималня за ромските деца от проекта, тъй като училището няма своя занималня. Същото прави и г-жа Катя Стоева, педагог, в с. Войводово. Според екипа такова разпределение на работата на педагозите отговаря на нуждите на проекта, тъй като в някои от останалите приемни училища има занимални, организирани от самите тях. В други обаче, като например в ОУ „Св. св. Кирил и Методий“, с. Конуш, няма и оценяващият екип не успя да разбере защо децата там са оставени без допълнителна подготовка.

⁵⁰ Интервю с г-жа Данка Илиева, директор на НУ „Христо Ботев“, Хасково, 22 юни 2005 г.

Оценяващият екип остана с впечатлението, че от двамата координатори само г-н Росен Атанасов участва реално в проекта чрез координиране на работата на наставниците, участие при записването на децата и контакти с институциите. Ролята на другия координатор, г-н Йосиф Христов, ромски общественик в Хасково, остана неясна.

5.5.3. Педагогически профил на проекта

Хасковският проект, доколкото изобщо представлява единно цяло с единна стратегия и методология, се осъществява на много различни места, които до голяма степен функционират откъснато един от друг. Въпреки че в проекта са назначени двама педагози, те до голяма степен действат независимо един от друг. В някаква степен г-жа Марина Ванчева, педагогът, прикрепен към учениците от НУ „Христо Ботев“, гр. Хасково, съветва по педагогически въпроси и проектите в другите населени места. Трудно е обаче това да се нарече педагогическо ръководство в строгия смисъл на думата.

Стремежът на екипа на проекта е бил ромските деца – участници в него, да са разпределени по 2-3 деца в клас. В двете градски училища обаче има и паралелки с по 6 деца, а в някои от селските училища ромските деца достигат до половината от децата в паралелката. Броят на отпадналите е сравнително малък – само четири отпаднали поради заминаване заедно с родителите в чужбина.

Родителите на ромските деца – участници в проекта, с които оценяващият екип разговаря, бяха единомислени, че са предпочели интегрираните училища заради по-доброто образование, които те дават на децата им. Онези от тях, които имаха възможност да сравняват образованието в кварталното училище с това в интегрираните поради това, че децата им са учили и в двете, отдаваха категорични предпочитания на интегрираните⁵¹.

Средният годишен успех на децата от хасковския проект е сравнително нисък – 3,58. Само проектът в Сливен има по-нисък годишен успех. Средният успех по приемни училища е както следва:

- ОУ „Нестор Марков“, с. Криво поле 4,01
- ОУ „Христо Ботев“, с. Войводово 3,98

⁵¹ Интервю с г-жа Дешка Иванова, майка на ученик от НУ „Христо Ботев“, Хасково, 22 юни 2005 г.

- ОУ „Св. св. Кирил и Методий“, с. Конуш 4,23
- ОУ „Проф. Асен Златаров“, с. Минерални бани 3,30
- НУ „Христо Ботев“, гр. Хасково..... 4,09
- ОУ „Христо Смирненски“, гр. Хасково 3,40

Както се вижда, над 4,00 е успехът на децата от хасковския десегрегационен проект само в три училища, сред които ОУ „Св. св. Кирил и Методий“, с. Конуш, където дейността на проекта е минимална. В края на годината около 15 деца от прогимназиалния курс са оставени на поправителни изпити, които те са взели успешно.

Сравнително нисък е и успехът от двата теста на ромските деца участници в хасковския десегрегационен проект. Тестовите се проведоха с планирана извадка от 14 ученици от четвърти клас в НУ „Христо Ботев“ и от ОУ „Проф. Асен Златаров“, с. Минерални бани. Резултатите от тях са както следва:

Таблица 10
Среден успех на ромските деца в интегрираните училища в Хасково

	Среден успех по математика		Среден успех по български език	
	На явилите се	След служебни двойки	На явилите се	След служебни двойки
Ромски деца в интегрираните училища	3,09	2,86	3,36	3,07

Както се вижда, средният успех от теста по български език е по-висок от средния успех от теста по математика. И на двата обаче ромските деца – участници в проекта, са се представили, общо взето, зле. Хасково е единственият град, в който след служебни двойки успехът на ромските деца – участници в десегрегационния проект, по един от предметите (математика) е по-нисък от 3,00. Причините за това са комплексни, но няма никакво съмнение, че една от тях е лошата педагогическа работа на самия проект.

Фондация „Толерантност и взаимопомощ“ е организираща няколко срещи в приемните училища за разясняване на проекта в началото на учебната година. Извън това обаче никакви други обучителни и квалификационни програми не е имало. Учители от интегрираните училища са участвали в обучения и обмяна на опит, организирани от РИО, но те не са били фокусирани върху интегрираното обучение и десегрегацията.

Фондацията е подпомогнала ромските родители от Хасково да участват в две родителски срещи в НУ „Христо Ботев“. Тя е организираща и три родителски срещи в Хасково с родители на децата от това училище, които са били добре посетени.

Оценяващият екип отбелязва няколко случая на расистки мотивирано поведение и реч от страна на български деца спрямо ромските им съученици от приемните училища, но остана с впечатление, че проблемът в Хасково не е толкова сериозен, колкото в някои други градове. Екипът на проекта също спомена за такива случаи, но поясни, че те са единични и че се преодоляват бързо и ефективно с намесата на ръководството на училищата и наставниците.

5.5.4. Извънкласна работа и социални дейности

Извънкласната работа на хасковския проект е била сведена почти до нула през учебната 2004/2005 учебна година. Според екипа на проекта това се е наложило, тъй като в бюджета не са били отпуснати никакви пари за подобни дейности. Поради това те са се ограничили с дребни поощрения на деца, които са се отличили през годината в училище.

До началото на март 2005 г., когато в Хасково започва да работи програмата на МТСП „Чаша топло мляко“, проектът е осигурявал закуски на някои от децата участници. След това е престанал. Проектът е осигурявал учебни пособия и някои учебници за децата – участници в проекта. Учебниците за всички ученици от първи клас са били осигурени от държавния бюджет. В някои случаи (като например в с. Конуш) с това, общо взето, се е изчерпала и ролята на фондацията в обучението на ромските деца в интегрираните училища. Според екипа на проекта те са допринесли и за „мотивирането“ на децата да ходят на училище. Оценяващият екип обаче не успя да разбере как точно и с какъв свой капацитет фондацията е осъществила това „мотивиране“.

5.5.5. Политическа, административна и обществена подкрепа на проекта

Още от стартирането си хасковският десегрегационен проект работи в изолация от образователните и други власти в града и областта. Положението не се бе подобрило съществено и през 2004/2005 учебна година. Пред оценяващия екип общинските власти и РИО декларира-

ха подкрепа, но през всичките години на функционирането на проекта тя очевидно не се е изразила в нищо повече от устни декларации. Никакви други публични власти в региона не са изразявали подкрепа по никакъв повод.

Никоя от политическите партии в Хасково не е подкрепила проекта по какъвто и да било начин. Първоначално ДПС дори са били настроени враждебно заради ромския му профил, но впоследствие са се примирили, а и проектът се е оттеглил в значителна степен от кв. „Република“, към обитателите на който ДПС има политически претенции.

Проектът е получил известно медийно разгласяване в началото на учебната година от един хасковски вестник, с което медийната подкрепа и интерес са се изчерпали. Другите местни неправителствени организации също са индиферентни, а една ромска организация (ОРС – Хасково) е продължила да бъде враждебно настроена към проекта и да сътрудничи с едно от сегрегираните училища.

В няколко случая проектът се е сблъскал с нежеланието и съпротивата на български родители училищата, в които учат техни деца, да записват също така и ромчета. В миналото, преди закриването му, такъв е бил случаят с родители от НУ „Иван Вазов“, а впоследствие – и с ОУ „Шандор Петьофи“. Учителите от последното са се поддали на тази съпротива и, вероятно, на собствените си предразсъдъци, което е станало основната причина проектът да престане да работи с това училище.

5.6. Плевен

5.6.1. Общи данни за проекта

Учебната 2004/2005 година бе четвъртата за проекта „Свободен достъп на ромските деца до всички училища на град Плевен и региона“. От самото начало проектът се осъществява от фондация „Амала – Р“ с председател г-н Милан Николов. През 2004/2005 учебна година, според данни от официална справка на фондацията, в проекта са участвали 149 деца. От тях са завършили 137. Отпадналите са 12. Това е един сравнително малък брой като се има предвид капацитетът на фондацията. Броят на завършилите с проекта деца през четирите години на нейната работа е както следва:

Графика 20

Динамика на участието на ромските деца
в десеграгационния проект в гр. Плевен

Тенденцията е общо към покачване, макар и в едни скромни граници. Освен че е с най-малко деца от всички действащи вече четири години десеграгационни проекти, плевенският проект е и с най-ниския ръст. Това е и проектът с най-голямо съотношение на общия бюджет към броя на завършилите деца и ученици в проекта (378,4 щ.д. на един завършил през 2004/2005 учебна година). От общия брой участвали 149 деца 136 са били ученици от I до VIII клас (19 са в първи клас, 26 – във втори, 18 – в трети, 16 – в четвърти, 26 – в пети, 15 – в шести, 10 – в седми, 6 – в осми), 3 учат в десети клас, а 10 са деца в подготвителни групи, формирани в ЦДГ на града. Относителният дял на учениците от началния курс (включително в подготвителните групи) от броя на участвалите в проекта е 60 %.

Две са ромските училища, от районите на които проектът привлича деца – начално училище „Киро Станев“ в самия Плевен, намиращо се на улица „Осъм“, близо до ромската махала, известна със старото си име „Балабаир“, и ОУ „Климент Охридски“ в квартал „Буковлък“. Това е село, намиращо се на около 4 км от града, населено главно с роми – повечето християни и малко мюсюлмани. Това са и ромските, или сегрегирани училища на град Плевен. Така че там няма квартални училища, които да не са обхванати от дейността на проекта. НУ „Киро Станев“ е съвсем малко училище с мизерна материална база и в не-

го през учебната 2004/2005 г. учеха не повече от двацет деца от първи до четвърти клас. През 2002/2003 учебна година в него са учили 35 деца⁵² и намалението на броя им се дължи отчасти и на дейността на проекта. Всъщност това училище с условия, които по-скоро напомнят за килийните училища от началото на 19-и век, би трябвало отдавна да бъде закрито. Съществуването му обаче се поддържа по криворазбрани социални причини.

През 2004/2005 учебна година в ОУ „Климент Охридски“ са учили 350 деца, според Валери Тодоров, педагогически ръководител на десегрегационния проект в Плевен⁵³, и 419 деца според директорката на училището Недялка Николова. Според сведения на екипа на проекта и на интервюирани от оценяващия екип родители и деца, броят на действително посещаващите училището деца е наполовина по-малък. През 2001/2002 учебна година официално в това основно училище са учили 500 деца, но не повече от 200 са го посещавали в действителност⁵⁴. Така за четири години има известно намаление на броя на децата в това ромско училище, което се дължи на няколко фактора – намаляване на демографския прираст, миграцията на родителите и на дейността на проекта на фондация „Амала – Р“.

По време на едно от посещенията в Плевен екипът на проектът информира оценяващия екип, че е записвал ромчета в следните пет училища в гр. Плевен – средните СОУ „Христо Смирненски“ и СОУ „П. К. Яворов“, и основните – ОУ „Васил Левски“, ОУ „Н. Й. Вапцаров“ и ОУ „Петър Берон“. По данни на РИО разпределението на ромските деца към деня на провеждането на тестовете в тези училища е следното: 28 деца в ОУ „Н. Й. Вапцаров“; 20 деца в ОУ „В. Левски“; 23 деца в СОУ „П. К. Яворов“; 36 деца в СОУ „Христо Смирненски“; 23 деца в ОУ „Петър Берон“ (където няма в четвърти клас). Освен това има 4 деца в ПДГ. Тоест общо 134⁵⁵. Тъй като тези цифри са към датата на провеждане на тестовете, те са, общо взето, съгласувани с данните на фондацията.

⁵² Български хелзински комитет, „Първите стъпки: Оценка на неправителствените десегрегационни проекти в шест града на България“, с. 44.

⁵³ Интервю с г-н Валери Тодоров, педагогически ръководител на проекта, Плевен, 13 май 2005 г.

⁵⁴ Български хелзински комитет, „Първите стъпки: Оценка на неправителствените десегрегационни проекти в шест града на България“, с. 44.

⁵⁵ Интервю с г-жа Елисавета Сергеева, експерт в РИО, 13 май 2005 г. Според фондацията общият брой на завършилите през 2004/2005 учебна година е, както бе отбелязано по-горе, 137, а 10 деца са в ПДГ.

Тези приемни училища са традиционни партньори на фондация „Амала – Р“. С изключение на СОУ „Яворов“, което е прибавено по-късно, с останалите четири проектът е стартирал преди четири години. В четири от петте училища преди началото на проекта не е имало ромски деца. Ромчета, посещаващи несегрегирани училища във и независимо от дейността на проекта, е имало и има в СОУ „Христо Смирненски“, което е близо до кв. „Изгрев“ (известен със старото си име „Балабаир“), разположен между Плевен и кв. „Буковлък“.

Според екипа на проекта транспортирането на децата се извършва с два автобуса, които са достатъчни за извозването на децата. Според г-жа Елисавета Сергеева от РИО то става само с един автобус. Вероятно това нейно впечатление се дължи на факта, че автобусите са стари, често се повреждат и почти непрекъснато един от двата е в ремонт, а когато не е в ремонт, следобед не се използва с цел икономия на гориво. Децата, обхванати от проекта, се придвижват само с неговия транспорт.

Очакванията на екипа на проекта бяха през следващата учебна година в проекта да се запишат нови 40 деца и така (като се извадят завършилите осми клас, които няма да продължат да учат в горния курс) да има абсолютен прираст от поне 15 деца. Според наставниците родителите биват агитирани да запишат децата си в проекта чрез ходене от къща в къща. На тях им се обяснява, че проектът, освен доброто образование, ще направи всичко възможно да осигури на децата учебници, както и дрехи и обувки на най-бедните. Намират се, според наставниците, някои родители, които взимат анцузите и училищните чанти, осигурявани от проекта, но след това спират децата си от участие в него.

Според екипа децата от „Буковлък“, които са мнозинството от участниците в проекта, са добре мотивирани, защото и родителите също имат желание децата им да са по-добре образовани. В проекта преобладават децата на сравнително по-заможни и по-образовани родители.

5.6.2. Екип, осъществяващ проекта

През учебната 2004/2005 година десегрегационният проект в Плевен се е осъществявал от 11 души. Ръководител е председателят на фондацията Милан Николов, ромски общественик. Педагогически ръководител е Валери Тодоров, а Валентина Николова е координатор

за работа с институциите. Има петима наставници и двама шофьори, както и счетоводителка, която работи на непълнен работен ден. На един член на екипа средно се падат по 14 деца. Във всяко от петте приемни училища има назначен наставник, ром от съответния квартал. Няма специални процедури (конкурси, тестове) за назначаването им, но задължително е изискването „да имат авторитет сред хората в махалата, за да могат родителите без страх да им поверяват децата си.“

Наставниците поемат в началото на учебния ден децата, стоят в училищата с тях до края на занятията и след това придружават учениците в автобусите до връщането им по домовете. В училище те не само наблюдават протичането на учебния процес, но и са задължени да се грижат за децата при занятията в занималните. Там те са достъпни за децата и учителите. Последните чрез тях осъществяват контакт със семействата на децата, отправят своите бележки и препоръки за успеха, поведението и наличието на учебници и пособия у децата. През учебната година в ОУ „Петър Берон“ е настъпил конфликт между наставничката и директора, в резултат на което нейната стая „била взета“⁵⁶. Както и на другите места, и в Плевен наставниците сами се намесват, когато има проблеми с техните деца и търсят помощта на родители и учители за решаването им.

Както според мнението на екипа на проекта, така и според оценката на оценяващия екип мотивацията на участниците в проекта е, общо взето, добра. Наставниците обаче не са наети на трудови, а на граждански договори и това поражда известно недоволство у тях. Те искат постоянен ангажимент и по-високо заплащане. Екипът е стабилен, като само в едно от училищата през годината една наставничка е напуснала, защото се е омъжила и се е наложило да бъде сменена с друго момиче.

На всеки две седмици наставниците са длъжни да предават писмени доклади за успеха, поведението и проблемите на поверените им деца. Тези доклади се пазят в специален архив. В друг архив във вид на компютърни файлове се пазят данни за срочните и годишни оценки на децата.

Оперативното ръководство на проекта се прави освен чрез разпорежданията на ръководителя и на педагога, още и чрез общи събрания на персонала, провеждани всеки втори петък на месеца. На тях се разпределят задачите и се решават възникналите проблеми.

⁵⁶ Интервю с г-жа Юлка Александрова, наставник в ОУ „Петър Берон“, Плевен, 16 юни 2005 г.

5.6.3. Педагогически профил на проекта

5.6.3.1. Организация на проекта

Педагогическото ръководство на плевенския проект се осъществява от г-н Валери Тодоров, педагогически ръководител. Той е за първа година в проекта, има необходимото образование, но в последните години не е работил като педагог. Г-н Тодоров има за задача да проследява динамиката на образователните успехи и неуспехи на децата, както и да организира допълнителните занимания с децата, чиито постижения са незадоволителни или които срещат трудности в усвояването на учебния материал.

Децата учат в първа и във втора смяна, както и в занимални, каквито има във всяко от приемните училища. Те са разпределени средно по три-четири ромски деца в паралелка, което е около 10–15 % от общия брой на децата в съответните класове и училища. Разпределението е равномерно. През 2004/2005 учебна година са отпаднали според устните данни, съобщени от г-н Тодоров, 12 деца от общо 149, като делът на отпадналите е 8 %.

Средният успех на ромските деца децата от проекта за годината е добър 4,27. По приемни училища той е както следва:

- СОУ „Христо Смирненски“ 4,38
- СОУ „П. К. Яворов“ 4,18
- ОУ „Васил Левски“ 4,24
- ОУ „Н. Й. Вапцаров“ 4,41
- ОУ „Петър Берон“ 4,03

По данни на фондацията посещаемостта на децата е средно около 78 %. През зимния период поради липса на обувки, по-чести заболявания или поради необходимостта да се грижат за малките си братя или сестри тя е по-ниска. Педагогическият ръководител описва механизмите на педагогическо ръководство по следния начин: „Отговарям за работата на наставниците, всеки ден съм с тях. Освен това – за дисциплината на наставниците и децата. Купувам учебници. Уточнявам графика на шофьорите. Правя документацията. Правя нови проекти – пища ги.“⁵⁷ Няма данни за методическо съдействие

⁵⁷ Интервю с г-н Валери Тодоров, педагогически ръководител на проекта, Плевен, 13 май 2005 г.

на педагогическата работа в проекта от страна на РИО или от страна на ръководствата на приемните училища. От проекта не съобщиха на оценяващия екип данни за каквито и да са били обучения, семинари или обмяна на опит, които проектът да е провел с директори и учители в приемните училища. Няма данни да са провеждани обучителни мероприятия с екипа на проекта.

Проектът тази година не предлага допълнителни часове за обучение на децата както в приемните училища, така и вън от тях. Такива е имало през минали години. За допълнително обучение, което е особено нужно на ромските деца, се разчита на занималните, каквито има във всяко училище.

Според информация от екипа на проекта само родителите на успяващите деца ходят на организирани от училищата родителски срещи. Самият проект е организиран една родителска среща за бащите и майките на своите деца в началото на учебната година. С приемните училища според проекта се работи добре, с изключение на СОУ „Петър Берон“, с чийто директор сътрудничеството не е добро. Екипът на фондацията преценява отношенията между българските и ромските деца като добри. В няколко случая обаче оценяващият екип получи оплаквания от ромски деца – участници в проекта, за расистки мотивирани обиди от страна на българските деца.

Според някои от наставниците директорът на сегрегираното училище в кв. „Буковлък“ трудно дава отпускни свидетелства на децата. Той казва на родители, че ако запишат децата си в проекта, детските добавки ще им бъдат спрени.

5.6.3.2. Резултати от тестовете

Тестовете по математика и по български език в Плевен се проведоха, както и в другите градове на 12 и 13 май 2005 г. Те обхванаха 14 ромски деца от четвърти клас на три интегрирани училища: ОУ „Вапцаров“, ОУ „В. Левски“ и СОУ „Христо Смирненски“, както и 34 деца от сегрегирани ОУ „Климент Охридски“ в кв. „Буковлък“ и НУ „Киро Станев“. Обобщените резултати от тестовете са показани на Таблица 11 по-долу:

Таблица 11
Среден успех на тестовете в Плевен

	Среден успех по математика		Среден успех по български език	
	На явилите се	След служебни двойки	На явилите се	След служебни двойки
Ромски деца в сегрегирания училище	3,39	3,06	3,40	3,03
Ромски деца в интегрираните училища	3,77	3,64	4,64	4,07
Български деца в интегрираните училища	4,97	4,54	5,48	5,01

Както се вижда от таблицата, резултатите на ромските деца от интегрираните училища е по-добър от тези на ромчетата в двете сегрегирани училища. По математика след служебните двойки успехът е с повече от половин единица по-добър, а по български език, пак след служебните двойки, той е по-добър с малко повече от единица. Както и на други места, разликата в полза на децата от интегрираните училища по български език е внушителна.

Делът на неявилите се деца от сегрегирания училища е много по-висок от този на неявилите се от интегрираните училища. Средно той е между 21 % и 24 %, а в ОУ „Св. Климент Охридски“ възлиза на повече от една четвърт от децата. Често обяснение за отсъствието бе „липса на подходящо облекло“. Но като се има предвид, че според мнозинството информатори училището в кв. „Буковлък“ се посещава редовно само от около половината от официално записаните в него, вероятна причина за отсъствието от теста в много случаи е просто трайното непосещаване на училище.

Както и на други места, разликата в успеха на българските и на ромските деца в интегрираните училища не е малка – почти една единица и по математика, и по български език.

5.6.4. Извънкласна работа и социални дейности

Проектът осигурява учебници и учебни помагала на своите ученици, като критерият е родителите да са социално слаби. На практика мнозинството от децата – участници в проекта, получават от него

учебниците си, както и малко количество дрехи и обувки – за най-бедните. До учебната 2004/2005 година децата са получавали закуска в училище, осигурявана от фондация „Амала – Р“, но през тази учебна година това не се прави, тъй като децата до четвърти клас включително са включени в правителствената програма „Чаша топло мляко“.

През учебната година част от децата са водени през ваканцията на „зелено училище“. Ползвани са били автобусите на фондация „Амала – Р“, при това не само от децата в проекта, но и от българските им съученици. Фондацията е платила пътните разходи на всички деца – българчета и ромчета за „зеленото училище“, а на децата – участници в проекта, е покрила и другите разходи.

5.6.5. Политическа, административна и обществена подкрепа за проекта

Началничката на отдел „Образование“ в община Плевен г-жа Рени Кръстева заяви, че подкрепя проекта, но изрази съжаление, че контактите с него са твърде инцидентни⁵⁸. Според нея това се дължи на факта, че преди време наставниците от проекта са получавали възнаграждението си от общината, но от две години това вече не е възможно, поради което проектът прекъснал контактите си с общинския отдел „Образование“.

Началничката на РИО г-жа Ани Петкова заяви, че се отнася положително към проекта и че подкрепя идеята за интегрираното образование. В същото време тя каза, „че контактите между РИО и фондацията не са толкова чести, колкото би трябвало да бъдат. Те са по-скоро спорадични и се осъществяват само при възникнали проблеми, които се случват най-често в началото и в края на учебната година. РИО би искал да има повече информация от самия проект, а не само от директорите на училищата. Не сме се виждали с фондацията всъщност от година и половина“⁵⁹.

Няма данни в Плевен политическите сили да имат каквото и да било отношение към проекта. За разлика от тях, местните медии редовно информират обществеността за хода на десегрегацията – на-

⁵⁸ Интервю с г-жа Рени Кръстева, началник на отдел „Образование“ на община Плевен, 16 юни 2005 г.

⁵⁹ Интервю с г-жа Ани Петкова, началник на РИО, Плевен, 13 май 2005 г.

последък е имало две предавания по местната кабелна телевизия. Ромските организации според хората, с които оценяващият екип разговаря, нямат отношение към проекта. Същото може да се каже и за местните неромски НПО.

Според екипа на проекта отношенията с българските родители са, общо взето, нормални. Липсват отрицателни нагласи сред тях и според г-жа Ани Петкова. Но г-жа Рени Кръстева съобщи, че някои български родители от СОУ „Христо Смирненски“, ОУ „Петър Берон“ и ОУ „Васил Левски“ отписват децата си от тези училища, в които работи проектът, заради присъствието на ромските деца.

5.7. Други десегрегационни проекти

Сред 2001 г. в страната стартираха още два десегрегационни проекта, подкрепяни от Програмата за участие на ромите на Институт „Отворено общество“, Будапеща, в градовете София и Пловдив. Поради това, че в тях нямаше деца, които са в четвърти клас от началото на проекта, а МОН нямаше подготвени тестове за ученици в по-малките класове, тези проекти не участваха в тестовете по математика и по български език. Оценяващият екип се запозна само с организацията на тяхната работата и с образователните постижения на основата на оценките в приемните училища.

5.7.1. Десегрегационният проект в София

Десегрегационният проект в София, който се осъществява от фондация „Романи бах“, започна през учебната 2002/2003 година в най-големия ромски квартал на града „Факултета“. В началото той записа 120 деца от квартала в няколко училища извън район „Красна поляна“, в който се намира самият ромски квартал. В допълнение към тях проектът подпомогна с учебни материали 40 ромски деца, които и бездруго учеха в училищата на района. Още от самото стартиране на проекта училищните ръководства в район „Красна поляна“ не искаха да допуснат записване на ромски деца чрез фондация „Романи бах“, а ръководствата на общината и на района с нищо не помогнаха да се намали тази съпротива. Фондацията дори подпомогна завеждането на дело за дискриминация на етническа основа поради отказ от записване на ромски деца в едно от училищата. Впоследствие „Романи бах“

разшири обхвата на проекта и увеличи броя на записаните деца. Броят на децата обаче, записани в училищата на район „Красна поляна“, с които тя продължи да работи, остана непроменен. През учебната 2004/2005 г. успешно завършили учебната година с проекта бяха 312 деца. Основната част (87 %) от тях бяха деца от I до III клас.

През 2004/2005 учебна година проектът на „Романи бах“ се осъществяваше в шест приемни училища на София извън район „Красна поляна“ и в четири приемни училища в този район. 272 деца, тоест всички ромски деца, които учат извън района, ползват транспорт. Транспортирането е осигурено чрез договор със столичното автотранспортно предприятие, на което фондацията заплаща за услугата. На нейно разположение е само един микробус, който участва в транспортирането на една част от децата в определени периоди на деня, както и на родители по време на родителски срещи.

Квартал „Факултета“ на София е традиционно район на сегрегиранията 75-о СОУ, което е разположено в центъра на непрекъснатонарастващия по население квартал. Допреди една година то е формирало по 8–9 паралелки в първи клас и е срещало много сериозни затруднения да осигури място за занятия на всички деца. По тази причина от учебната 2005/2006 г. общината и РИО са забранили на училището да формира повече от четири паралелки в първи клас. Значителна част от останалите деца са се записали в десеграгиационния проект, който през 2005/2006 г. е увеличил броя на децата участници на 395. Друга част обаче, както изглежда, са останали незаписани или са били записани от родителите си в училища извън квартала без помощта на фондацията.

Екипът на фондация „Романи бах“ участва в няколко други проекта наред с десеграгиацията. Пряко и непрекъснато с този проект са ангажирани осем души – седемте помощник-учители и един координатор за връзка с училищата, който понякога замества някои от помощник-учителите. Председателят, ръководителят на правната програма, административният директор и още един служител на „Романи бах“ също са ангажирани с проекта в допълнение към другите им функции. Методическа помощ на проекта оказват още двама педагози – доц. д-р Христо Кючуков и Лили Ковачева.

Помощник-учителите (аналогът на това, което в другите проекти са наставниците) са по един във всяко училище, с изключение на 136-о ОУ,

където са двама. Назначени са на своите длъжности от приемните училища, но получават допълнително възнаграждение от фондацията. В приемните училища те следят за посещаемостта, успеха и поведението на ромските деца, а в някои случаи подпомагат учителите по време на учебните занятия и в занималните. Четирима от помощник-учителите са преминали шестмесечен курс на обучение по проект на „Кеър – Германия“, финансиран от Европейската комисия. Другите трима са обучавани в Департамента за информация и усъвършенстване на учителите (ДИУУ) на СУ „Св. Климент Охридски“. Екипът на „Романи бах“ изказа задоволството си от обучението по проекта на „Кеър“, но бе притеснен, че обучението в ДИУУ, което е било с по-ниско качество, не е завършило с обещаните първоначално сертификати.

В приемните училища децата са разпределени по 5–7 в паралелка. Посещаемостта е, общо взето, висока, макар че през зимните месеци тя пада. По сведения на екипа на проекта успехът на записаните в приемните училища ромски деца е висок. В почти всички той е добър или много добър, а в 66-о СОУ 49 % от децата имат отличен успех. 2–3 деца са останали на поправителни изпити след края на учебната година, които са взели успешно. Във всички приемни училища на софийския проект има формирани полуинтернатни групи, които част от децата участници посещават. В допълнение, след края на учебната година проектът е организирал „лятно училище“, като е използвал базата на сегрегираното 75-о СОУ в квартал „Факултета“. Формирани са две паралелки с по 25 деца, които имат нужда от допълнително обучение. Те са били обучавани по четири часа дневно от учители от приемните училища, на които фондация „Романи бах“ е заплатила. Общият брой на допълнителните часове е бил 320. Няколко учители от приемните училища са минали квалификационен курс в ДИУУ заедно с част от помощник-учителите на проекта, където са били застъпени предмети, свързани с интеркултурното обучение.

Фондацията подпомага родителите да посещават родителски срещи, като осигурява транспорт до приемните училища с микробуса. Освен това през учебната година са организирани три родителски срещи в офиса на фондацията между екипа и родителите.

Оценяващият екип получи информация от екипа на фондация „Романи бах“ за расистки мотивирани обиди спрямо ромските деца в приемните училища, както и за други подобни инциденти. В началото на учебната година в едно от приемните училища български уче-

ници са се явили с протестни плакати срещу присъствието на ромски деца. Директорката на училището е реагирала по-скоро с желание да се потули инцидентът, отколкото с действия за пресичане на неговите корени. Въпреки че екипът на фондацията се стреми според силите си да се справя с тези инциденти, оценяващият екип не остана с впечатлението, че това е особена грижа на ръководствата на училищата, както и на градските, и на държавните образователни ведомства.

През учебната година екипът на фондация „Романи бах“ е получавал подкрепа от РИО на МОН в гр. София, с който има подписано споразумение. На думи общината също подкрепя проекта, макар и да не е предприела нищо конкретно за подпомагането му. Неправителствените организации, действащи в квартала, са по-скоро индиферентни. Медиите, които имат интерес към проекта, обикновено го отразяват положително.

Екипът на проекта осигурява учебни помагала за всичките 312 деца участници, както и учебници за задължително избираемата подготовка. Понякога се е налагало да се закупуват за някои от най-бедните деца и други пособия, като например екипи за физкултура и якета. От март-април 2005 г. в приемните училища е започнала програмата „Чаша топло мляко“ на МТСП.

5.7.2. Десегрегационният проект в Пловдив

През учебната 2005/2006 г. фондация „Рома“ започна десегрегационен проект в гр. Пловдив със записани общо 103 деца от I до VIII клас. Основната част от тях (81 %) са деца от началния курс, а 45 % са първокласници. Те започнаха да посещават осем приемни училища в града:

- СОУ „Паисий Хилендарски“15 деца
- СОУ „Никола Вапцаров“4 деца
- СОУ „Княз Александър I“19 деца
- СОУ „Христо Данов“14 деца
- ОУ „Васил Левски“13 деца
- ОУ „Димитър Димов“25 деца
- ОУ „Алеко Константинов“2 деца
- ОУ „Климент Охридски“ 1 дете

Мнозинството от децата са от най-големия ромски квартал на Пловдив – „Столипиново“. Друга, по-малка част са от кв. „Шекер махала“. Ромските деца от ОУ „Димитър Димов“ са били записани в това училище отпреди започването на проекта. Фондация „Рома“ транспортира децата от кв. „Столипиново“ до приемните училища с един автобус.

В шестте приемни училища с най-много деца има назначен по един наставник. Всички наставници са със средно образование, а четири са с висше. Освен тях в екипа работят още пет души. Единственият педагог в екипа е г-н Васил Въргулев, който е и директор на едно от сегрегираните училища в кв. „Столипиново“, ситуация, която е странна за проект, който се предполага да набира деца тъкмо от района на това училище.

Не във всички приемни училища, с които работи пловдивският десеграгиационен проект, има сформирани полуинтернатни групи. Поради това една част от ромските деца – участници в проекта, се предполага да получават допълнителна подготовка в училището „Втори шанс“ на фондация „Рома“, първоначално предназначено за ограмотяване на възрастни роми. Всички деца – участници в проекта, получават закупени от фондацията учебни помагала и раници. За децата, които остават на занималня в приемните училища, е предвидена и закуска.

На семинар, организиран на 12 септември 2005 г. от екипа на проекта, представителите на РИО и на местната власт изразиха единодушна подкрепа за проекта и готовност за сътрудничество. Подкрепа за проекта предварително заявиха и представители на две политически партии – ДПС и СДС.

6. Десеграцията и целите на интегрираното образование

Със стартирането си десеграционните проекти в България имаха за цел да преодолеят структурната дискриминация в ромското образование чрез изравняване на образователните възможности на българските и на ромските деца, взаимна социализация чрез позитивни междуличностни контакти и разширяване на социалния хоризонт на ромските деца чрез изваждането им от гетото⁶⁰. Десеграцията се предполагаше да повлияе положително на техните образователни постижения, както и изобщо на междуетническите отношения в страната. Двете цели на интегрираното образование – образователната и социалната, са относително независими една от друга, а десеграцията се предполага да допринесе поотделно за постигането на всяка една от тях. На практика, разбира се, двата приноса е трудно да се отделят един от друг, включително и за целите на изследването.

6.1. Десеграцията и факторите, влияещи на образователните постижения

Дали смесването на деца от различни етнически общности има само по себе си позитивен ефект върху образователните постижения на децата от малцинствата днес, е един спорен въпрос. Той е спорен и в контекста на образователната десеграция в страните, в които тя има дълга история⁶¹. Изследователите са склонни да придадат позитивен образователен ефект на физическото преместване на децата от малцинствата само когато то е съпътствано от промени в преподаването, структурата на образователния процес, материалната осигуреност, квалификацията на учителите и качеството на социалните отношения в училище. Няма никакво съмнение, че редом със или независимо от интегрираното обучение върху образователните постижения на учениците от малцинствата влияят редица други фактори. При това те са

⁶⁰ Български хелзински комитет, „Първите стъпки: Оценка на неправителствените десеграционни проекти в шест града на България“, с. 107.

⁶¹ Виж например: David Armor, "Desegregation and Academic Achievement", in: Ch. Rossell, D. Armor, H. Walberg (eds), *School Desegregation in the 21st Century*, Westport, London: Praeger, 2002, pp. 147–187.

специфични за определен културен контекст и действат както поотделно, така и в комбинация. В тази част от оценката ще се опита да изследваме тези фактори върху опита на действащите в България проекти за десегрегация на ромското образование.

6.1.1. Допълнителната педагогическа работа

Допълнителната педагогическа работа, която може да се осъществява в различни форми – полуинтернатни групи, допълнителни индивидуални занимания с изоставащи деца, „летни училища“ и др., е от изключително значение за ромските деца, при които другите социални фактори действат възпиращо върху условията и мотивацията за учене. Ефектът от допълнителната работа не се свежда просто до едно по-продължително педагогическо въздействие върху детето. Тя има също така организиращ и дисциплиниращ ефект. Заемането на значителна част от времето на детето с учене е един от най-важните фактори за култивиране на подходяща мотивация и нагласи към образователно целеполагане.

Примерите за значението на допълнителната работа в рамките на българските десегрегационни проекти са много. Ярък положителен пример е видинският проект, където успехите се дължат главно на голямата по обем допълнителна работа с ромските деца в приемните училища. Освен голяма по обем, допълнителната работа във Видин е и съзнателно и силно индивидуализирана. Успехите на проекта в Сливен също се дължат отчасти на допълнителната работа, в която са включени голям брой деца от проекта. Но има и отрицателни примери – Стара Загора и Хасково. През 2004/2005 учебна година десегрегационният проект в Стара Загора не бе осигурил нито един час допълнителна работа с ромските деца в приемните училища, където няма полуинтернатни групи. А десегрегационният проект в Хасково, макар и да бе осигурил допълнителни часове, бе направил това за много малко от общия брой деца, които е записал в проекта. Няма съмнение, че част от причините за лошия успех на ромските деца в тези проекти се дължат на липсата на допълнителна педагогическа работа.

Разбира се, предлагането на допълнителни часове не бива да бъде самоцел. Те са нужни преди всичко там, където трябва да се компенсират неблагоприятните ефекти от другите социални фактори, влияещи върху образоването на ромските деца. Оценяващият екип се запозна с отлично представили се на тестовете деца, които не посещават занимални и не вземат допълнителни уроци, тъй като са обгрижвани

вкъщи, където имат подходящи условия за самостоятелни занимания. Преценката за това кой колко допълнителни часове да получи и под каква форма е едно от най-важните умения в педагогическото ръководство на десеграционния процес.

6.1.2. Качеството на обучението в приемните училища

Положителният ефект от образователната интеграция в специфичните условия на България идва до голяма степен от записването на ромските деца в училища, които като по правило предлагат по-добро качество на образованието от сегрегирани квартали училища. Тази разлика в качеството е неизбежна в едно стратифицирано общество със силна структурна дискриминация спрямо ромите, която неизбежно се пренася и върху социалните институции, които се предполага да им предоставят услуги. Тя съществува и в образователните системи на други общества като различия в квалификацията на учителите, контрола (официален и обществен) над образователния процес и материалното му обезпечаване. Изследванията показват, че бедните деца, посещаващи училища на средната класа, се представят като по правило по-добре, отколкото деца от средната класа, посещаващи училища на бедните⁶². Оценяващият екип се натъкна на ярки примери, демонстриращи положителния ефект от по-доброто качество на образованието в приемните училища.

Случаят на М. М. от Видин

М. се представи отлично на теста – получи петципа по математика и шестципа по български език. Учи вече четири последователни години в СОУ „Св. св. Кирил и Методий“. Учебната година завърши с успех отличен 6,00. Живее заедно с родителите си и по-големия си брат в много бедна къща в покрайнините на ромския квартал „Нов път“. И двамата родители са безработни. Вкъщи говорят на ромски език. Тъй като училището е профилирано по изкуствата, в класа на М. има още седем деца от квартала. Самият той изучава пиано. Седи на първия чин заедно с ромско момче от квартала, но повечето му приятели са българи. Не се оплака от расисти мотивирани обиди. Брат му също учи в интегрирано училище, но успехът му не е добър. Родителите бяха категорични, че това се дължи на факта, че до четвърти клас той е бил в кварталното училище. Там, според тях, той се е „изхабил“ и не е успял да компенсира в приемното училище.

⁶² Century Foundation Task Force on the Common School, *Divided We Fail: Report of the Century Foundation Task Force on the Common School*, New York, The Century Foundation Press, 2002, p. 15.

По-доброто качество на обучението в приемните училища не е само фактор, който мотивира насочването на ромски родители към тях. Различията в качеството на образованието съществуват сред самите приемни училища. Особено показателен в това отношение е случаят с 11-о ОУ „Николай Лилиев“ в Стара Загора, в което ромските деца участници в десегрегационния проект, се представиха зле. Това се дължи, наред с другите фактори, и на очевидно лошото качество на преподаването и лошата организация на образователния процес в това училище от покрайнините на града.

Различията в качеството на образованието между приемните училища са без съмнение фактор, който следва да бъде отчетен при записването на ромски деца в тях. Демографската криза в някои градове направи някои от училищата по-отворени за записване на ромски деца. Те обаче са обикновено онези, в които качеството на образованието е по-лошо. Ето защо „демографският фактор“ при организирането на десегрегационния процес следва да се взема предвид само след внимателно проучване на неговите ефекти върху приемните училища.

6.1.3. Социалният статус на родителите и децата

Социалният статус на родителите и децата влияе върху образователните постижения по много различни начини. Доброто материално положение на семейството гарантира материална сигурност на детето в училище и по-добри условия за подготовка вкъщи. Високият социален статус обикновено (макар и не непременно) е положително свързан с по-високото място на образованието в семейната скала на ценностите и с по-голямото желание за култивиране на тази ценност у детето. Той също така допринася за разширяване на кръгзора на детето чрез редица средства: по-голяма мобилност, по-добър достъп до информация, различно равнище на междуличностно общуване.

Няма съмнение, че част от причините за по-добрия успех на тестовете сред някои от децата се коренят в това, че те идват от семейства с по-добър социален статус. Оценяващият екип имаше възможност да наблюдава много такива случаи.

Случаят на Р. К. от Видин

Р. се представи отлично на теста – получи петица по математика и шестичка по български език. Учи в IVa клас на престижното интегрирано училище „Цар Симеон Велики“. В класа има още три деца от

ромския квартал. **2004/2005** учебна година е завършил с успех отличен **5,66**. Живее в спретната къща в ромския квартал заедно с родителите си, които имат общо три деца. Другите две са също ученици и също се учат много добре. Бащата има частен бизнес в града и печели добре. Той се занимава с децата след работа и им осигурява развлечения и контакти в града. В семейството не се говори на ромски език. Р. има компютър в дома си, на който пише някои от домашните задания. Ползва и компютър в Интернет клубовете. Като порасне, мечтае да стане компютърен програмист. Р. има приятели, които са както ромски, така и българи. Не се оплака от расистки мотивирани обиди.

Зависимостта между социалния статус и образователните постижения може да се види в относително чист вид и при някои от десегрегационните проекти. Тя се демонстрира например в по-добрия успех на децата от сегрегираното СОУ „Христо Смирненски“ в Стара Загора. От друга страна, много ниският социален статус на ромските деца – участници в сливения десегрегационен проект, е причина те да не се представят толкова добре, колкото човек би очаквал, като се има предвид сериозната допълнителна работа и грижи, на които те са обект.

Ниският социално-икономически статус без съмнение влияе върху образователните постижения на ромските деца, но това не означава пряка зависимост. Той се проявява успоредно с действието на многобройни други фактори. Оценяващият екип се запозна с ромски деца, чиито семейства са с много нисък социално-икономически статус, но въпреки това се представиха добре на тестовете.

6.1.4. Образованието на родителите

Образованието на родителите е елемент от техния социален статус. По-високото образование обикновено е свързано с по-добро материално положение на семейството. Има обаче и изключения. При тях образователният статус на родителите, особено когато е съчетан със загриженост за образованието на децата, обикновено дава положителен резултат върху образователните постижения.

Случаят на С. Л. и Е. Л. от Монтана

*При срещата на оценяващия екип на **15.06.2005** г. С. и Е. бяха завършили IVв клас на 5-о СОУ и се бяха представили добре на теста. С. имаше четворка по математика и шестлица по български език, а Е. – четворка по математика и петлица по български език. Живеят в много бедна къща в*

кв. „Кошарник“, част от която е скована от дърво. Майката е завършила икономически техникум, бащата също има средно образование. Майката и бащата не се разбират с възрастните родители и се отделили от тях в самостоятелна къща. Бащата работи и по време на интервюто през деня бе на работа. Майката е безработна и беше с децата вкъщи. Тя каза, че от време на време също работи, но основно активно се занимава и с двете деца и прави всичко възможно те да имат възможност да учат, макар и в мизерните условия, в които живеят. След училище работи с тях. В училище, освен учението, С. и Е. са включени в курс по пиано. През 2004 г. С. се представи добре на срещата на талантиливите ромски деца в Музикалното училище в София. Децата споделиха, че в училище понякога българчетата ги обиждат, наричайки ги „цигани“. Казват на учителката, но тя не взема мерки. Майката им казва да не обръщат внимание.

6.1.5. Расизмът

Предразполагащата образователна и комуникативна среда в приемното училище е от ключово значение за добрите постижения на ромските деца. Расизмът, на който някои от тях стават обект, има особено деструктивна роля в междуличностната комуникация и често предизвиква психологически срив, който влияе изключително негативно на образователния процес. Оценяващият екип направи усилия да вникне в какви случаи ромските деца стават обект на расистки обиди, какъв е ефектът от тях и каква е ролята на училищните ръководства и на екипа на проектите в преодоляването на тези проблеми. Една от констатациите бе, че расистките обиди често са съпроводени с проблеми на междуличностната комуникация. Те се изживяват различно от различните ромски деца и са особено деструктивни, когато са съчетани с ефектите на ниския социален статус.

Случаят на Р. С. от Сливен

Р. се представи зле на теста – получи двойки и по двата предмета. Тя живее в най-вътрешната част на ромския квартал „Надежда“ сред най-бедните му обитатели. Майката и бащата са безработни и се изхранват от помощи и случайна работа. Дядото и бабата са починали. В семейството са общо седем деца – 4 братчета и 3 сестричета. Има и две починали деца. Най-големият брат е на 16 години. Р. учи в интегрирана паралелка на 11-о СОУ „Константин Константинов“. По време на интервюто тя съобщи, че българчетата от училището я обиждат непрекъснато. Казват ѝ „циганка, миришеш“. Каза на майка си и баща си, но те не предприели нищо. Не стана ясно дали координаторът знае и е взел някакви мерки. Р. няма

стотинки да си купи нещо за обяд, преди да остане на занималня. Има една сестра, която учи в интегрираното 12-о ОУ. Другите не учат. Р. бе много потисната по време на интервюто.

Расизмът може да доведе до отчуждение от средата и колектива. Това на свой ред понякога води до загуба на ценни за образователния процес комуникативни нагласи и умения.

Случаят на А. А. от Плевен

А. се представи зле на теста – получи тройки по математика и по български език. Живее в много бедна къща в малък ромски квартал близо до затвора в Плевен. Учи в IVа клас на ОУ „Христо Смирненски“. Не ходи на занималня, защото не иска и има проблеми с общуването с други учители, освен с класната си. А. се оплака, че няколко български деца я обиждали на „циганка“ многократно и дори я удряли. Госпожата им правила забележки, но това очевидно не помогнало. Плакала се на майка си веднъж и на наставника, но обидите продължили. Детето изглеждаше много потиснато по време на интервюто.

Расизмът без съмнение влияе на образователните перспективи на ромските деца, но опитът на десегрегационните проекти показва, че неговото влияние е преодолимо в интегрирана среда, ако към това са насочени усилията на училищните ръководства, родителите и екипите на десегрегационните проекти.

6.1.6. Религията

В последните години в България в някои от ромските квартали получиха широко разпространение протестантските църкви. Това се дължи на много фактори – простотата и достъпността на доктрината (която в някои случаи се споделя на ромски език); установяването в самия ромски квартал; подбирането на пастори сред ромското население; социалното подпомагане и взаимопомощта. Към това следва да се добави и слабия интерес на Българската православна църква към проблемите на ромите и ромските квартали.

Много от протестантските църкви култивират позитивна мотивация към образование и дори подпомагат семействата да изучат децата си. Немалко от ромските деца в десегрегационните проекти, които се учат добре, идват от такива семейства.

Случаят на И. Р. от Стара Загора

И. се представи добре на теста – получи четворка по математика и петица по български език. Учи в IVб клас на 1-во ОУ „Георги Бакалов“. Той е внук на протестантски пастор и единствено дете в семейството. Бащата работи, майката е безработна. Къщата е малка, едноетажна, но много спретната. Намира се в относително бедна част на ромския квартал на Стара Загора. И. се изказа много добре за своята учителка, както и за другите учители. Седи на един чин заедно с българче – М. Каза, че М. бил по-зле в писането от него. И. не посещава занималня, както и другите деца в Стара Загора, но вкъщи получава помощ от баща си. Бащата бе много мотивиран синът да се учи и каза, че, за да стане това, ромчетата трябва да се пръскат сред българчета, сред които виждат добри примери. И. каза, че се разбира много добре с другарчетата си. Те понякога се обиждали, но не на „циганин“. Той обаче не взема на сериозно обидите.

6.1.7. Особеностите на индивидуалната социализация в семейството и в училището

Индивидуалните особености на децата и начинът, по който те се формират от специфичните условия в семейството и в социалните групи извън него, понякога повлияват на образователните постижения с не по-малка сила, отколкото другите фактори. При едни и същи педагогически въздействия, социален статус, образование на родителите и кръгове на общуване се откриват деца, които имат противоположни нагласи към учене и образователни постижения. Без съмнение, подобни ситуации са резултат от индивидуалните особености и специфичните въздействия на микросредата.

Случаят на В. Д., Я. Д. и П. Д. от Монтана

Оценяващият екип посети дома на двамата братя В. Д., Я. Д. и на тяхната сестра П. Д. на 15 юни 2005 г. В. и Я. учат в 8-о СОУ. На теста В. получи тройка по математика и двойка по български. Оценките на Я. са същите. Я. е с една година по-голям от В., но са започнали училище заедно. Живеят в много бедна къща в частта от кв. „Кошарник“, която е извън регулация. В къщата няма водоснабдяване. Обитателите ѝ носят вода в пластмасови туби от кварталната чешма, които изсипват в малко казанче. И двамата родители са безработни. Вкъщи говорят на ромски език. Българският език на родителите е много оскъден. В училище братята са буйни и, по сведение на наставниците, не са ученолюбиви. И двамата ходят на занималня. Оплакаха се, че българските деца ги обиждат заради

техния етнически произход. Съобщават на учителката и тя прави всичко възможно да не допуска подобни обиди.

Братята имат малка сестричка, П., която също е записана в проекта и, по сведения на наставниците, се учи много добре. Поради това, че е по-малка, не е участвала в тестовете. П. е силно мотивирана към учене. Тя каза, че никога не е обиждана в училище и че всички се държат много добре с нея. Вкъщи работи упорито над уроците, без да получава никаква подкрепа от родителите си.

6.1.8. Социалното подпомагане

Социалното подпомагане на ромските деца – участници в десегрегационните проекти, бе по-разпространено в първите години от тяхното функциониране, но бе намалено значително впоследствие. За това допринесоха записването на повече деца в проектите, нежеланието на техните екипи да подпомагат само част от тях и поемането на някои функции по социално подпомагане от държавата. Трябва да се подчертае, че е немислимо да се говори за образователни постижения на детето, ако то не е добре нахранено, добре облечено, здраво и притежаващо всички необходими учебници и учебни пособия. Материалните затруднения освен това удрят силно по самочувствието на ромското дете и особено когато стават източник на подигравки, го отчуждават от училището и от ученето. Към този аспект от процеса следователно трябва да се подходи достатъчно сериозно.

6.2. Десегрегацията и междуетническите нагласи

Интегрираното образование се предполага да направи контактите между българите и ромите по-чести и по-устойчиви. Би ли било това само по себе си фактор за подобряване на междуетническите отношения? Изследванията в рамките на социалната психология не дават категорично положителен отговор на този въпрос. Ефектът на междуетническия контакт върху нагласите и общуването зависи от неговия характер. Някои видове контакт стимулират позитивните нагласи, докато други – негативните.

Изследването на междуетническите нагласи, социалните дистанции и ценностните нагласи сред българите и ромите показва, че общо взето, българите, които са имали някакъв контакт с ромите, са в по-малка степен склонни да споделят негативните етнически предразсъдъци. При тях

нагласите към социални дистанции са с по-ниски стойности. Така тези българи, на които им се е случвало да посещават дом, в който живеят роми, са около 3,5 пъти по-склонни от онези, които не са посещавали да не се съгласят с твърдението, че „ромите са мързеливи и безотговорни“; около 2 пъти по-склонни от онези, които не са посещавали да не се съгласят с твърдението, че „ромите живеят на гърба на другите“; около 2,5 пъти по-склонни от онези, които не са посещавали да не се съгласят с твърдението, че „не може да се вярва и разчита на ромите“. Те са също така около 2 пъти по-склонни да се съгласят да живеят в един и същ квартал и да работят на едно и също работно място с роми в сравнение с тези, които не са посещавали дом, в който живеят роми. Резултатите при българите, които са имали или не дете, което учи/не учи заедно с ромско дете в един и същ клас, са по-малко убедителни в полза на позитивния ефект от междуетническият контакт. Все пак положителните нагласи сред родителите, които са имали дете, учещо в клас с по-малко от 10 % ромски деца, са с малко по-високи стойности от тези на родителите, чието дете учи в клас без ромски деца или които нямат дете в училищна възраст.

Това е една добра база, върху която образователната десегрегация може да надгради за подобряване на твърде негативните нагласи към ромите в българското общество. Но това може да стане само ако се насърчават позитивните контакти между българските и ромските деца чрез:

- Осигуряване на равноправието в комуникативната ситуация.
- Борба с опитите за сплашване, доминиране и принижаване.
- Насърчаване на междуетническото приятелство, сътрудничество и взаимопомощ.
- Индивидуализация на контактите и избягване на стереотипите.
- Поощряване на солидарността⁶³.

Грижата за управлението на междуличностните отношения трябва да стане всекидневна грижа на екипите на десегрегационните проекти. За тяхното обучаване в тази насока следва да бъде осигурен необходимият ресурс, а надзорът над тяхната работа да включва и този неин важен компонент.

⁶³ Cf. Janet Schofield, "Fostering positive intergroup relations in schools", in: Banks, J. and Banks C., *Handbook of Research on Multicultural Education*, San Francisco, Jossey-Bass, 2004, pp. 799–812.

7. Изводи и препоръки

7.1. Изводи

Пет години от своето начало, първите стъпки на целенасочената образователна десегрегация в България чертаят една траектория на сериозни успехи. С тях, както и с неизбежните за този първопроходчески стадий проблеми, десегрегационните проекти заложиха една солидна база за анализ и извличане на поуки за подходите към интегрираното образование в страната. Въпреки че българската държава още през 1999 г. прие да следва пътя на десегрегацията на ромското образование, тя не демонстрира воля и енергия да направи дори дребни практически стъпки към осъществяване на тази политика. Поради това основните препоръки към държавните институции и местните органи на властта, които направихме в началото на процеса, остават с пълна сила и до днес.

7.2. Препоръки към държавните и местните органи на властта

- Държавата трябва да гарантира на законово ниво политиката на образователна десегрегация и да обвърже заделянето на бюджетни средства на общините със следването на тази политика.
- Повече от шест години след приемането на Рамковата програма за равнопоставено интегриране на ромите в българското общество българската държава трябва да започне да финансира процеса на десегрегация на ромското образование. Тя трябва да създаде, като първа стъпка, фонд за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства и да заделит достатъчно средства за неговото дългосрочно функциониране. Този фонд следва да подкрепя проекти на неправителствени организации, образователни институции, общини и др.
- Държавната политика на социално подпомагане трябва да се обвърже с целите на образователната десегрегация.
- Държавните и общински власти трябва да създадат ефективни механизми за мониторинг и противодействие на расизма в българското училище и извън него и да насърчат, включително чрез финансиране, програмите, насочени към междуетническа толерантност и сътрудничество.

- Държавата трябва да финансира научни изследвания, свързани с процеса на десегрегация на ромското образование, както и обучението на педагози, имащи намерение да работят в тази сфера.
- Регионалните инспекторати по образованието трябва да обвържат своята дейност, включително периодичните си проверки по училищата, с целите на десегрегацията на ромското образование.
- Министерството на образованието трябва да положи усилия за организиране на часове по ромски език като майчин в приемните училища за децата роми, които желаят да го изучават. То трябва да ревизира учебното съдържание в основното и в средното училище с цел приспособяването му към принципите на мултикултурното образование.
- Местните органи на властта трябва да осигурят безплатното транспортване на ромските деца до приемните училища, когато това се налага, както и да оказват всякаква друга подкрепа на десегрегацията на ромското образование.
- Държавата трябва да осигури водещата роля на авторитетните ромски организации и активисти по места в десегрегацията на ромското образование. Тяхното активно участие ще гарантира доверието на ромската общност към процеса.

7.3. Препоръки към неправителствените организации и техните донори

- Целта на десегрегационните проекти трябва да е ясно заявена и да преследва стратегическа промяна в образованието и в състоянието на междуетническите отношения в определен регион.
- Организацията на десегрегационните проекти следва да вземе предвид цялото многообразие от фактори, действащи на територията на населените места, в които се осъществяват: етническата демография, организацията на образованието, междуетническите нагласи, отношението на местните власти, поддръжката на ромската общност и др.
- Десегрегационните модели следва да се съобразят със социалното положение на ромските родители и деца – участници в тях, и в съответствие с това да определят формите на педагогическо въздействие, транспортване и социално подпомагане.

- Педагогическото ръководство на проектите трябва да се осигури на всички етапи от тяхното осъществяване, включително при записването, определянето на обема на допълнителната работа с децата, събирането на информация за образователните постижения и поведението на децата в приемните училища.
- Допълнителната педагогическа работа, която е от изключително значение за ромските деца, следва да бъде максимално индивидуализирана. Тя трябва да се осъществява както в организирани форми, така и допълнително извън тях в зависимост от индивидуалните нужди. Необходимо е да се обърне особено внимание на допълнителната работа в населените места, в които няма организирани полуинтернатни групи.
- Неправителствените организации, осъществяващи десегрегационни проекти, следва да организират фокусирани мотивационни кампании за записване на ромските деца в интегрирани училища през цялата година.
- При записването на ромски деца в приемните училища следва да се отчита качеството на образованието в тях, мотивите им за сътрудничество и оценките на общинското ръководство и РИО.
- Проектите следва да събират и обобщават информация по предварително определена и съгласувана с останалите проекти схема. Като минимум тя трябва да включва сведения за записването, отпадането и отсъствията на децата през годината; сведения за успеха, включително текущия, на всяко дете; обобщени сведения за сročния и годишния успех по класове и приемни училища; сведения за всякаква допълнителна работа с децата в приемните училища, включващи точния брой на взетите допълнителни часове по класове и на часовете по време на ваканциите; сведения за всякакви инциденти с децата и особено за инциденти на етническа основа; сведения за семействата на децата – участници в проектите; сведения за участието на родителите в родителските срещи; сведения, свързани с осигуряването на закуски, учебни помагала, дрехи и др.
- Проектите трябва да предвиждат форми на обучение на членовете на екипа в изпълнение на техните задължения, както и по принципите на мултикултурното образование. Това обучение трябва да обхване преди всичко наставниците, които трябва да бъдат специално подбрани, а тяхната работа – непрекъснато наблюдавана.

- Проектите трябва да подпомагат квалификацията на учителите в приемните училища в релевантни на целите на интегрираното образование сфери.
- Екипите на проектите трябва да продължат обмяната на опит чрез периодични срещи и взаимни посещения. Професионалните форуми за оценка на опита трябва да станат част от тази обмяна.
- Екипите на десегрегационните проекти трябва да реагират незабавно и решително на всякакви расистки мотивирани обиди и насилия в приемните училища. Те трябва да се стремят да привличат колкото е възможно повече и на колкото е възможно по-ранен етап ръководствата на приемните училища в справянето с подобни ситуации.
- Екипите на десегрегационните проекти следва да насърчават позитивните междуличностни контакти между българските и ромските деца и да организират подходящи извънкласни дейности с тази цел.
- Екипите на десегрегационните проекти трябва да търсят административна и обществена подкрепа за десегрегацията на възможно най-широка основа по места. Те трябва да се стремят да насърчават гражданското участие в процеса и да активират ромските родители и общественици в подкрепа на десегрегацията.
- Проектите следва да осигурят всяко ромско дете, което посещава интегрирано училище, да е добре нахранено и облечено, особено през зимните месеци, и да предприемат действия към социално подпомагане на семействата и децата в тази насока.
- Целите и дейността на проекта в Хасково следва да бъдат преразгледани. Трябва също така да бъдат преразгледани организацията и ръководството на проектите в Хасково и в Стара Загора.
- Проектът в Стара Загора следва да организира спешно допълнителна педагогическа работа с всички деца, които имат нужда от такава. Той също така трябва да преразгледа сътрудничеството си с някои от приемните училища.

Приложение № 1

Общи данни за проектите

	Видин	Плевен	Монтана	Стара Загора	Сливен	Хасково
Брой на децата и учениците, завършили 2004/2005 учебна година с проекта	605	137	217	235	368	316
Брой на децата и учениците, участвали в проекта през учебната 2004/2005 година	730	149	217	283	425	320
Брой на отпадналите през учебната 2004/2005 година	125	12	0	48	63	4
Среден успех на завършилите учебната 2004/2005 година	4,44	4,27	4,45	4,44	3,40	3,58
Среден успех от тестовете по български език и математика на ромските ученици от интегрираните училища (в скоби – след служебни двойки)	Матем.: 3,94 (3,55)	Матем.: 3,77 (3,64)	Матем.: 3,83 (3,69)	Матем.: 3,64 (3,20)	Матем.: 3,59 (3,39)	Матем.: 3,09 (2,86)
	Бълг. ез.: 4,56 (4,05)	Бълг. ез.: 4,64 (4,07)	Бълг. ез.: 4,25 (4,08)	Бълг. ез.: 3,74 (3,33)	Бълг. ез.: 3,10 (3,07)	Бълг. ез.: 3,36 (3,07)
Брой допълнителни часове, осигурени за децата и учениците от проекта в приемните училища	3456	0	630	0	620	610
Относителен дял на учениците от началния курс (включително подготвителни класове)	40 %	60 %	68,2 %	97 %	94,5 %	54,4 %
Общ брой на участниците в екипа, осъществяващ проекта	17	11	11	15	38	11
Брой на педагозите в екипа	1	1	1	1 – до февруари	2	2

Брой на наставниците	8	5	5	9	22+9	4
Съотношение на персонала към броя на завършилите годината деца и ученици в проекта	1:35,8	1:12,45	1:19,73	1:15,7	1:9,7	1:28,7
Общ бюджет на проекта за 2004/2005 учебна година (в щ.д.)	66 300	51 835	49 980	56 755	47 711 Само от ИОО	49 960
Съотношение на общия бюджет към броя на завършилите деца и ученици в проекта (щ.д. на един завършил през 2004/2005 учебна година)	108,9	378,4	230,3	241,5	129,6 Само въз основа на дарението от ИОО	158,1

Приложение № 2

Въпросник за събиране на информация за проектите

I. Общи данни за проекта

1. Колко деца са участвали в проекта през изминалата учебна година и от кои класове?
2. Колко деца са участвали в проекта през изминалите учебни години?
3. Колко и кои ромски училища са били десегрегирани? Какъв е броят на учениците в тях?
4. Кой ромски квартали обхваща проекта, колко е населението в тях и какви ромски групи живеят в тях?
5. В колко, кои и какви приемни училища се е провеждал проектът?
6. Колко, кои и какви училища (извън десегрегираните) в населеното място са останали необхванати от проекта? По какви причини?
7. С колко автобуса се е осъществявал проектът през изминалата учебна година, достатъчни ли са били и какво е техническото им състояние понастоящем?
8. Има ли други начини, по които децата са се придвижвали от ромския квартал до приемното училище, колко и от кои квартали?
9. Каква е перспективата за следващата учебна година?

II. Екип, осъществяващ проекта, и документация

10. Брой на участниците в екипа (общ и по категории). Брой участващи деца на един член от екипа.
11. Роли на отделните категории.
12. Мотивираност на екипа.
13. Заплащане/проблеми.
14. Вътрешни конфликти в екипа.
15. Смяна на членове на екипа през изтеклата година. Причини.

16. Какви документи се водят в проекта и от кого?
17. Състояние на документацията.
18. Ръководство на проекта и форми на управление.

III. Педагогически профил на проекта

19. В какви смени учат децата?
20. 11. По колко ромски деца в паралелка/клас учат в приемните училища?
21. Среден успех на децата през изтеклата учебна година.
22. Среден успех по приемни училища.
23. Среден успех по класове (включително по приемни училища).
24. Среден успех от тестовете по български език и математика, проведени през май 2005 г.
25. Сравнение на резултатите от тестовете на ромските деца в интегрираните училища с тези на останалите деца от същите училища.
26. Сравнение на резултатите от тестовете на ромските деца в интегрираните училища с тези на ромските деца от сегрегирани училища.
27. Оценки на разликата в качеството на образованието и на резултатите от тестовете между ромските и приемните училища (на родители, деца, членове на екипа на проекта, учители, директори, регионалния инспекторат по образованието, общинските власти и др.).
28. Брой и динамика на отпадането (вкл. по училища) и причини.
29. Отсъствия на децата и причини.
30. Механизъм на осъществяване и качество на педагогическото ръководство на проекта от страна на екипа.
31. Други видове педагогическо ръководство на проекта (от страна на РИО, приемните училища, други НПО).
32. Подбор и качества на наставниците.
33. Сменяни ли са наставници в хода на учебната година или след приключването ѝ? Причини.

34. Имало ли е обучение, обмяна на опит или други форми на квалификация във връзка с десегрегацията на учители/директори от приемните училища и под каква форма?
35. Имало ли е обучение, обмяна на опит или други форми на квалификация на членове на екипа на проекта (и особено на наставниците) във връзка с десегрегацията и под каква форма?
36. Допълнителни часове в приемните училища – брой, време на провеждане, обхват и форми на заплащане.
37. Допълнително обучение на ромските деца извън приемните училища.
38. Наличност на учебници и учебни пособия.
39. Има ли деца, останали на поправка след началото на учебната година? Колко, в кои класове и по кои предмети?
40. Редовност на родителските срещи в приемните училища и участие на ромските родители в тях.
41. Имало ли е родителски срещи, организирани от екипа на проекта, колко и какво е участието на ромските родители в тях?
42. Елементи на дискриминация/сегрегация в приемните училища (поставяне на ромски деца на отделни чинове на последния ред, расистки изказвания на учители/директори в приемните училища и др.). Начин на реагиране спрямо подобни прояви от страна на екипа, ръководството на приемните училища и други органи.
43. Отношения между ромските и българските деца. Начин на реагиране при възникване на проблеми от екипа на проекта, учители/директори на приемните училища и/или други институции.
44. Фактори, които влияят на образователните постижения на ромските деца извън десегрегацията.

IV. Записване

45. Проблеми с издаването на отпускни свидетелства от ромските училища.
46. Има ли райониране на училищата в даденото населено място, под каква форма и с какъв акт е създадено?

47. Откази от записване в приемните училища.
48. Намеса в избора от родителите на приемно училище от страна на екипа на проекта.
49. Подбират ли се деца при записване в проекта от екипа и на каква база?
50. Записвани ли са в проекта (и ако да колко) деца, които, преди да започне проектът, са посещавали смесено (неромско) училище?

V. Политическа, административна и обществена подкрепа на проектите

51. Официални документи на местно ниво за политиката към ромското образование.
52. Подкрепа от общинските власти.
53. Подкрепа от РИО.
54. Подкрепа от страна на политическите сили в региона.
55. Подкрепа и нагласи сред други публични власти (областна администрация, органи на правосъдието, полиция, социални служби и др.).
56. Разгласяване в средствата за масово осведомяване и нагласи към проекта на медиите.
57. Подкрепа сред неправителствени организации и други сектори на гражданското общество (включително профсъюзи, съсловни организации, църкви и бизнес).
58. Нагласи сред родителите на българските деца в приемните училища и тяхната динамика.
59. Подкрепа сред ромските организации, формални и неформални лидери.

VI. Социален профил на проекта

60. Осигуряване на закуски, учебни помагала и др. от проекта и от държавата. (Какво точно е било осигурено от проекта, в какъв обем и с какъв обхват?)

61. Социална тежест върху родителите роми, участващи в проекта.
62. Сравнение на социалната тежест върху родителите при записване в проекта и при записване в ромското училище.
63. Дискриминационни практики на местни органи и НПО при хуманитарно подпомагане спрямо участниците в проекта.
64. Имало ли е детски лагери и други извънучилищни дейности, подпомогнати от проекта?
65. Имало ли е награди и поощрения за деца и родители и под каква форма?
66. Имало ли е подпомагане на други деца, извън участниците в проекта, и под каква форма?

VII. Други проблеми, необхванати от въпросника

Приложение № 3

Основни социално-демографски характеристики на българите и на ромите, влезли в съответните извадки

Българи:

- Разпределение по *пол*: 49 % от респондентите са мъже, 51 % са жени.
- Разпределение по *възраст*: между 18 и 30 г. са 21 % от интервюираните българи, в интервала 31–40 г. се разполагат 20 %, в този на хората между 41–50 г. са 21 %, от 50 до 60 са 21 % и над 60-годишни са 17 % от интервюираните.
- Разпределение по *образователно ниво*: с по-ниско от основно образование са 1 % от респондентите; с основно образование са 18 %, със средно образование са 60 %, с полувисше образование са 6 % и с висше са 15 %.
- *Социална група*: ученици – 4 %, студенти – 4 %, работници (в промишлеността) – 11 %, работници (в услугите) – 19 %, фермери – 1 %, наемни селскостопански работници – 1 %, частен предприемач или търговец – 7 %, служащ на неръководна длъжност – 11 %, ръководител (мениджър) – 2 %, техническа, здравна и просветна интелигенция – 7 %, пенсионери – 23 %, безработни – 9 %.
- *Семейно положение*: неженен/неомъжена – 21 %, женен/омъжена – 62 %, живеещи трайно с партньор без брак – 2 %, разведен/а – 5 %, трайно разделени без официален развод – 2 %, вдовец/вдовица – 8 %.
- *Месечен доход на домакинството*: до 150 лв. – 12 %, 151–300 лв. – 30 %, 301–450 лв. – 14 %, 451–600 лв. – 21 %, 601–750 лв. – 5 %, 751–900 лв. – 4 %, над 900 лв. – 7 %, отказали да посочат – 7 %, и „не знаят“ – 1 %.

Роми:

- Разпределение по *пол*: Половината (50 %) са мъже, а другата половина са жени.
- Възрастово разпределение: от 18 до 30 г. – 33 %, от 31 до 40 г. – 28 %, от 41 до 50 г. – 20 %, от 51 до 60 г. – 13 %, над 60 г. – 6 %.

- Разпределение по *образователно ниво*: основно и по-ниско от основно – 88,3 %, със средно образование – 10,6 %, с висше образование – 1,1 %
- Разпределение по *професионална група*: ученик/студент – 1,8 %, работник в промишлеността и строителството – 8,7 %, работник в сферата на услугите – 10,8 %, частен предприемач или търговец – 1,2 %, служител на неръководна длъжност – 0,8 %, служител на ръководна длъжност – 0,7 %, интелигенция (учители, лекари, инженери) – 0,7 %, пенсионери – 10,9 %, безработни – 58,5 %, други – 3,1 %.
- Разпределение по *семејно положение*: неженен (неомъжена) – 12,9 %, женен (омъжена) – 61,9 %, живеещи трайно с партньора си без брак – 14 %, разведен – 3,8 %. Разделен със съпруга(ата) си – 2,1 %, вдовец (вдовица) – 5,3 %.
- *Месечен доход на семейството*: до 150 лв. – 20,4 %, от 151 лв. до 300 лв. – 19,8 %, от 301 до 450 лв. – 19,2 %, от 451 до 600 – 21,3 %. Останалите до 100 % са отговори „не знам“ и неопределени отговори.

Приложение № 4

Брой на учениците, участвали в оценката по градове и училища

Видин

	<i>Паралелки, участвали в теста</i>	<i>Тест по български език</i>	<i>Тест по математика</i>
СОУ „Св. св. Кирил и Методий“	3	59	59
СОУ „П.Р. Славейков“	4	62	61
СОУ „Цар Симеон Велики“	4	73	78
ОУ „Софроний Врачански“	2	20	23
Общо явили се деца:		214	221
От тях деца 4-та година в интегрирани училища:		16	16
От тях деца 4-ти клас в квартално училище:		20	23

Монтана

	<i>Паралелки, участвали в теста</i>	<i>Тест по български език</i>	<i>Тест по математика</i>
5-о СОУ „Христо Ботев“	3	59	58
4-то ОУ „Иван Вазов“	2	44	45
7-о СОУ „Проф. д-р Асен Златаров“	2	36	35
8-о СОУ „Отец Паисий“	2	44	44
ОУ „Георги Бенковски“, кв. Кошарник	1	13	12
Общо явили се деца:		196	194
От тях деца 4-та година в интегрирани училища:		12	12
От тях деца 4-ти клас в квартално училище:		13	12

Плевен

	<i>Паралелки, участвали в теста</i>	<i>Тест по български език</i>	<i>Тест по математика</i>
ОУ „Никола Вапцаров“	3	50	50
СОУ „Христо Смирненски“	3	39	40
ОУ „Васил Левски“	3	48	48
НУ „Киро Станев“	1	4	6
ОУ „Климент Охридски“, кв. Буковлък	1	21	20
Общо явили се деца:		162	164
От тях деца 4-та година в интегрирани училища:		11	13
От тях деца 4-ти клас в квартални училища:		25	26

Сливен

	<i>Паралелки, участвали в теста</i>	<i>Тест по български език</i>	<i>Тест по математика</i>
12-о ОУ „Елисавета Багряна“	4	91	91
8-о СОУ „Юрий Гагарин“	3	63	65
11-о СОУ „К. Константинов“	4	89	92
6-о ОУ „Братя Миладинови“	3	60	58
Общо явили се деца:		303	306
От тях деца 4-та година в интегрирани училища:		30	27
От тях деца 4-ти клас от квартално училище:		60	58

Стара Загора

	<i>Паралелки, участвали в теста</i>	<i>Тест по български език</i>	<i>Тест по математика</i>
1-во ОУ „Георги Бакалов“	2	44	44
11-о ОУ „Николай Лилиев“	3	40	44
СОУ „Георги Райчев“	2	37	36
СОУ „Христо Смирненски“	3	49	48
12-о ОУ „Георги Гърбачев“	2	29	31
Общо явили се деца:		199	203
От тях деца 4-та година в интегрирани училища:		23	22
От тях деца 4-ти клас от квартални училища:		78	79

Хасково

	<i>Паралелки, участвали в теста</i>	<i>Тест по български език</i>	<i>Тест по математика</i>
НУ „Христо Ботев“	1	29	30
ОУ „Проф. д-р Асен Златаров“	1	25	25
ОУ „Никола Вапцаров“	2	29	29
Общо явили се деца:		83	84
От тях деца 4-та година в интегрирани училища:		n/a	n/a
От тях деца 4-ти клас от квартално училище:		29	29

